

ÜSKÜDAR

KÜLTÜR, SANAT VE MEDENİYET DERGİSİ 10

Ayasofya'da İlk Cuma

Salgın
Hastalıklar ve
Edebiyat

Editörden

Merhaba...

Üsküdar'ın 10. sayısında sizlerle birlikteyiz...

Bir ulu rüyayı görenler şehri Üsküdar, İstanbul'a komşu olmağının verdiği bahtiyarlığa bir yenisini daha ekledi. Bir ulu mabede, bir ulu davaya yine ve yeniden şahitlik etti. İnşa edildiği günden beri Üsküdar'la selamlaşan, fetihle beraber bu selama ezânî bir sedâ ve enderûni bir duruş ekleyerek medeniyetimizin başköşesine kurulan Ayasofya, maatteessüf aşına olamadığımız ancak özlemini derinden hissettiğimiz kimliğine tekrar kavuştu. Vesile olanlardan dâr-ı bekaya göç edenlere rahmet, dâr-ı dünyada ikamet edenlere sağlık temenni ediyoruz.

Üsküdar dergisinin bu sayısında iki ana dosya konumuz var. İlki 86 yıl aradan sonra gelen kutlu bir vuslat: Ayasofya'nın tekrar cami olarak ibadete açılması, Ayasofya'da ilk Cuma namazı, Ayasofya'nın kültür, edebiyat ve sanata yansımaları örneklerle ele alındı.

İkinci dosya konumuz ise vuslatı tehir eden, ülfeti yasaklayan bir uzlete sebebiyet veren salgın ve etkileri. İslam tarihinde karantina ve korunma tedbirleriyle başlayan dosyamız, bu amansız istilacının dünya tarihinde meydana getirdiği yıkıma dair örneklerle devam ediyor. Sonrasında yine ortaya çıktığı dönemin şahitlerinden dinlemek üzere matbuat hayatımızda salgınların yansımalarını takip ediyoruz. Bu dosyadaki son konumuz ise salgın günlerimizde risk alarak hayatın idamesi için ırakları yakın eden uzun yol şoförlerine ayrıldı.

İstanbul başta olmak üzere tüm cihanın kadim tarihini ve kültürel birikimini anlamayı, anlamlandırmayı, günümüze taşıyıp geleceğe aktarmayı ve bunu yaparken sizleri şahit tutmayı görev edinen dergimiz geleneği üzere bazı sayfalarını Üsküdar'a ayırdı. Bu sayımızda resim tarihimizin müstesna şahsiyetlerinden Hoca Ali Rıza'nın gözünden Üsküdar'ın şirin semti Şemsipaşa'yı, tarihi boyunca sultanlar ziyaretgâhı olan Üsküdar'ın son misafirlerinden V. Mehmed Reşad ile Üsküdar ziyaretini ve adeti Osmanlı'dan günümüze intikal eden Üsküdar'daki hanım çeşmelerini dikkatinize sunduk.

Daha güzel sayılarda buluşmak temennisiyle...

ÜSKÜDAR

ADINA SAHİBİ

Hilmi Türkmen

YAYIN KURULU

Erhan Afyoncu
M. Fatih Andı
Beşir Ayvazoğlu
Ahmet Emre Bilgili
Özkul Eren
Mustafa S. Küçükaşçı
İskender Pala
Yunus Uğur
Coşkun Yılmaz

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

M. Fatih Andı • Coşkun Yılmaz

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Mesut Meyveci

EDİTÖR

Serkan Osmanlıoğlu

GRAFİK TASARIM

Özkul Eren

FOTOĞRAF

Esat Coşkun
Mehmed Özçay
Orhan Durgut
Üsküdar Belediyesi Arşivi
SMEY Arşivi

GRAFİK UYGULAMA

SMEY
Ömer Yağız Avnamak

Ağustos, 2020

BASKI

Hat Baskı Sanatları
Litros Yolu 2 Matbaacılar Sitesi A Blok No: ZA 5

Topkapı-İSTANBUL

Tel: 0212 567 77 66 - 674 58 56 • Faks: 0212 613 75 96

www.hatbaski.com

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ

İLETİŞİM

Üsküdar Belediyesi
Kültür İşleri Müdürlüğü
Mimar Sinan Mah.
Çavuşdere Cad. No: 35
Tel: +90 216 531 30 00
Web: www.uskudar.bel.tr
e-mail: uskudardergisi@uskudar.bel.tr

"Dergide yayımlanan yazılara şu linkten ulaşabilirsiniz:
<https://independent.academia.edu/UskudarDergisi>"

İçindekiler

12

Erhan Afyoncu

**Ayasofya'nın
1696 Yıllık
Hikayesi**

42

A. Haluk Dursun

**Bir Ulu Mabetten
Şehri Okumak**

32

Salih Geyveli

**Kubbeden Taşan
Tekbir:
Ayasofya Camii**

4

Bir Resim Üç Yorum

İskender Pala, M. Fatih Andı, Coşkun Yılmaz

18

"Biraz Daha Rahmet Yağsın": Sel, Yaratıcı Yıkım ve Ayasofya

Ahmed Fatih Andı

26

Ayasofya'nın Hatırlattığı Gelenek: Fetih ve Hutbe

Nihat Öztoprak

48

Ayasofya

Ömer Fatih Andı

51

Hoca Ali Rıza'nın Gözüyle Şemsipaşa

Beşir Ayvazoğlu

63

Sultan V. Mehmed Reşad'ın Üsküdar Ziyareti

M. Sinan Genim

78

Mustafa S. Küçükaşcı

İslam Tarihinde Salgınlar ve Karantina/Korunma Tedbirleri

104

Ahmet Emre Bilgili

Pandemi Sonrası Küresel Şehirler ve İstanbul

68

Osmanlı'dan Günümüze İntikal Eden Üsküdar Hanım Çeşmeleri

Nilay Köse

85

Dünya Salgın Tarihi

Nuran Yıldırım

109

Uzunyol Şoförlüğü ve Korona

Mustafa Otrar

115

Hangisi Daha Bulaşıcı? Edebiyat mı Yoksa Salgın Hastalıklar mı?

Ömer Fatih Andı

122

Bereketli Topraklarda Bedenin Tüketilişi

Beyhan Kanter

129

Hayat'tan Edebiyata Hasta Çağın Hasta İnsanları

Selçuk Çıkla

136

Tanpınar'ın Hikâye ve Romanlarında Çeşitli Yönleriyle "Hastalık"

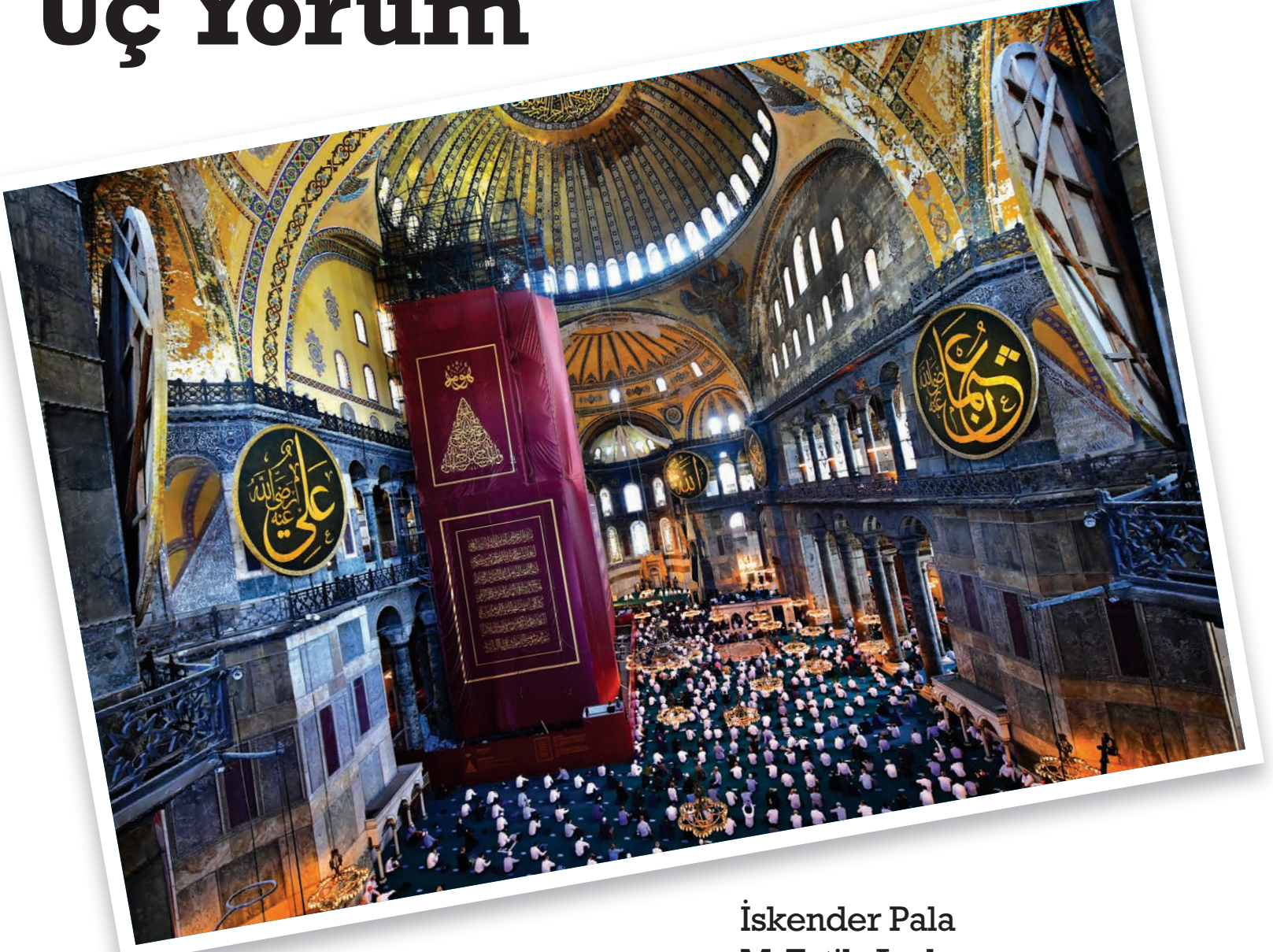
Mehmet Samsakçı

142

Netâmetli Günler

Hasan Akay

Bir Resim Üç Yorum

İskender Pala
M. Fatih Andı
Coşkun Yılmaz

İskender Pala

Ayasofya Rüyası

*Teslisin ikinci
unsuru olan
"Oğul" adına inşa
olunmuş bazilika
Hagia Sophia,
geçirdiği yangın ve
yıkımlar, Miletli
İsidoros'un tamiri,
Latin istilasındaki
yağmadan geriye
kalanlar, derken
Peygamber müjdesi
büyük fetih, Fatih
ve Akşemseddin, ilk
namaz, ilk minare
ve Fatih'in vakıf
olarak tescili, II.
Bayezid imaretleri,
Selim tarafından
çevresinin
kamulaştırılması
ve Mimar
Sinan'ın sihirli
dokunuşları...*

Yukarıdaki resim yüzünden başıma gelenin acayıpten de acayip bir hal olduğunu itiraf ederek başlayayım. Belki inanmayacaksınız; çünkü başlangıçta ben de inanmadım. Günlerden salıydı. İkinci sularında havada tatlı bir esinti hissettim ve evden çıkıp Üsküdar sahilinde biraz yüremek istedim.

Salacak'ta Kızkulesi önlerinde bir nebze soluklanmak gerekiyordu, sahildeki banklardan birine oturdum. Karşımda bütün ihtişamıyla Ayasofya duruyordu. Dört gün evvel Cuma namazını kılmak nasip olmuştu. 86 yıldan sonra ilk Cuma namazı. O tarihî anın ihtişamıyla gözlerim Ayasofya'ya kilitli, şükre dalmıştım. Neden sonra yanıma usulca birisinin iliştiğini hissettim ama önem vermedim; yalnızca maskemi taktım. Zihnim Ayasofya'da. Ta yapılışından itibaren bütün bir tarih. Teslisin ikinci unsuru olan "Oğul" adına inşa olunmuş bazilika Hagia Sophia, geçirdiği yangın ve yıkımlar, Miletli İsidoros'un tamiri, Latin istilasındaki yağmadan geriye kalanlar, derken Peygamber müjdesi büyük fetih, Fatih ve Akşemseddin, ilk namaz, ilk minare ve Fatih'in vakıf olarak tescili, II.

Bayezid imaretleri, Selim tarafından çevresinin kamulaştırılması ve Mimar Sinan'ın sihirli dokunuşları... Ardından diğer hükümdarların camiye katkıları derken tam Dördüncü Murat Han asrına gelmişim ki telefonumda bir mesaj sesiyle dikkatim dağıldı. Belki acildir; bakmak gerekir. Baktım. İlk hayret!.. Bir dost, Ayasofya'daki ilk cumanın fotoğrafını göndermiş. Pantolon askılı beyefendi'nin hemen önünde kendimi görünce gülümsedim. Ve bankın ucundaki adam yanıma sokuldu:

- Fesüphanallah, ağam o elindeki nedir? Sihirbazsın zahir?

Adama bakıp güldüm:

- Sen de palyaço olmalısın!

Bu mevsimde Üsküdar sahilinde omuzunda cepken, başında serpuş, belinde yatağan, ayaklarında yemeniyle dolaşan bir yeniçeri çorbacısı sizinle konuşuyorsa ona başka ne diyebilirsiniz ki? Ama çevreme bakınca garipliğin onda değil bende olduğunu anladım. Ne ben sihirbazdım, ne o palyaço. Yine benim İstanbul düşüncelerim tarihin içinde yola çıkarmıştı beni. Tam

Bir Resim, Üç Yorum

da Ayasofya kronolojisinin içindeyken... Bankın ucunda oturan çorbacıyla şimdi bir peykede, vaktiyle Salacak'ta pek meşhur olan bir asma çardağının altında oturuyorduk. Sinilerde buzlu şerbet ve ayranlar, çevremizde dövmeli, kazan kulpu bıyıklı külhaniler, hizmete koşturan şıkırdımlar. Az ötede Sultan Murad korkusundan şarap testisini gizlemeye çalışan bir grup, tütün keselerini koklamakla yetinen tiryakiler. Bana sihribazlık isnad eden adamın Bağdat gazilerinden olduğu kesin; yüzünde kılıç yarası var. Yanıma yaklaşıp fotoğrafa baktı, sonra da gözleri fal taşı gibi, bağırdı:

- Ayasofya!..

Salacak Asmaaltı'nda herkes başıma toplanıverdi. Elimdeki I-Phone S-682 değildi onları şaşırtan, Ayasofya'nın fotoğrafıydı. Özellikle de fotoğrafın sol altındaki mermer kürsüye bakıp birbiriyle tartışıyorlardı. Bu kürsüyü Sultan Murad'ın yaptırdığını hatırladım birden. Adamlar sütunlardan bahsediyor ama üzerindeki yekpare mermer kürsüyü yadsıyorlardı. İnşaatin tam ortasındaki bir günde aralarına karıştığımı anladım ve içlerinden kaçının yakın zamanda bu kürsü önünde diz kırıp Kadızade'yi, Üsküdarî Mahmud Efendi'yi veya Cerrahpaşa Şeyhi İbrahim Efendi'yi dinleyeceklerini düşündüm. Yanılmıştım; kimsenin kürsüyü merak ettiği yoktu; hepsinin hayret ettiği şey caminin tam ortasındaki heyula idi. Bense caminin ışı ışı kandillerini soracaklarını zannetmiştim; hani bu kadar parlak kandillerde ne yakıldığını falan... Öyle olmadı:

- Bre nedir ki caminin içinde şeytan merdiveni?

Restorasyon iskelesini sorduklarını anladım. Restorasyon kelimesini bilmeyecekleri ortadaydı, Türkçe'de kullanılan şekliyle cevapladım.

- Meremmet için iskeledir.

- Peki ya bu tasvirler?

Evet, onlara bunu anlatmak zordu. O devirde mozaik ve fresklerin çoğu ile kubbe payandalarındaki dört melek tasvirinin yüzleri ince sıva veya badana ile örtülüydü. 1931 yılında Amerikan Bizans Enstitüsü adına mozaikleri açığa çıkarmakla görevlendirilen ve Ayasofya'daki pek çok şeyi talan eden Thomas Whittemore'un marifeti olduğunu nasıl anlatırdım. 1970'li yıllara kadar süren bu çalışmalar esnasında Amerikalı arkeolog ve sanat tarihçilerinin camideki Osmanlı kimliğine dair pek çok izi sildiklerini ve müze adı altında tamamen Bizantic öğeleri öne çıkardıklarını ise hiç söyleyemezdim. Söylesem hepsinin birden üzerime yürüyüp beni hamiyetsizlikle, acizlikle suçlayacakları ve Fetih hakkı olan bir mabedi müze yapıp eski sahiplerine teslim etmekle Fatih'in vakıf senedine ihanet ettiğimizi söyleyecekleri belliydi. Onlara mihrabın üstündeki perdeleri gösterdim.

- Namaz vakitlerinde üzerleri kapatılıyor!

Bakışlarındaki istihza ve küçümseme bana acizimi hissettirdi. Boynumu büktüğüm sırada yeni bir suale muhatap oldum:

- Peki ya Teknecizade'nin hatları?

Sultan Murat asrında Ayasofya duvarlarında Teknecizade Mustafa Çelebi'nin tahrir ettiği Karahisarî tarzı Lafza-i Celal, ism-i Resûl aleyhisselam ve Çâr-yâr-i Güzîn efendilerimizin isimlerinin yazılı olduğu, eski gravürlede görülebilen levhaları düşündüm. 1847-49 meremmetinde bunlar kaldırılıp yerine Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin 7,5 metre çapındaki yuvarlak levhaları asılmıştı. Soruyu belki de "Teknecizade'nin hatlarını ne ettiniz?" şeklinde anlamamı istiyorlardı

ama ben Yesarizade'nin ne büyük hattat, bu levhalarının da birer şaheser olduğunu anlatarak geçiştirmeye çalıştım. Yine de zihnime bir kıymık battı; bir zamanlar camiye süsleyen o hatların akıbeti kim bilir ne olmuştu?

- Sultanınızın hazinesinde akçe mi tükenmiştir ki bu caminin sıvaları bu kadar dökülüyor?

Bunu izahta da zorlandım:

- Şey... Asar-ı atıka dediğin şey, adı üstünde eski olandır. Biz şimdi müze diyoruz; içine hep eski eserler koyuyoruz. Hatta bazen müzenin eski olanı makbul bile sayılıyor.

- İyi ama burası bir müze değil ki, bir cami? Çaresiz mırıldandım:

- Beş gün evveline kadar müze idi Çorbacı. 86 yıl sonra ilk kez geçen Cuma cami oldu.

- ?!

Elbette anlamamışlardı, anlayamamışlardı. Bir caminin neden müze olduğuna dair zihin refleksleri çalışmıyordu çünkü. Fazla da karıştırmak istemedim, işi şakaya vurdum:

- Torunlarınız bazen böyle tuhaf işler yapacaklar; siz onu bırakın da şu cemaatin coşkusuna bakın isterseniz?

Alaycı cümleler ardı arkasına gelmeye başladı:

- Namaz kılanınız da ne kadar çokmuş. Camiyi dolu gösterecek kadar çok...

- Safları sıklaştırmak da dinin emri olmaktan çıkmış olmalı!

- Camiye girmek için peçe takma fetvası da verilmiş anlaşılan. Kim bilir hangi molların bid'atidir?

- Çoğunun başı yerde olduğuna göre vecd ve ihlasınıza söz etmeyelim şimdi...

Gülemseyerek birer birer izah ettim. Önce memlekette hüküm süren salgından bahsettim. İlk cumada camiye ancak beşyüz kişi alındığını, salgın sebebiyle safların aralarının açık tutulduğunu, yüzlerdeki peçelerin salgına önlem olarak kullanıldığını ve adının maske olduğunu birer birer anlattım.

Lakin cemaatin başı yerde vecd ve ihlas haline hiç değinmedim. Cemaatin, elimdeki alete benzer aletler yüzünden başlarını öne eğdiklerini, camide şu gördükleri resimleri çekip çekip göndermeye devam ettiklerini, vaiz efendiyi dinlemek yerine mesajlar yazmakla vakit geçirdiklerini nasıl izah eder, bunu ibadetin vecd haliyle nasıl yorumlayabilirdim ki? I-Phone'un kapat tuşuna basıp resmi kaybettim ve telefonuma gelen resmin Ayasofya'yı daha geniş açıdan gösteren bir fotoğraf olmadığına şükrettim. Kim bilir daha ne tür sorulara muhatap olurum.

Şimdi bütün gözler elimdeki telefondaydı. Sihirbaz yakıştırmasına geri dönmüş gibiydim. Bu kadar mahçubiyet yeterdi, bir an evvel buradan kaçmalıyım. İmdadına şehir hatları vapurlarının düdüğüyle bir martı sesi yetiştirdi.

Oh!.. Yine bankta oturuyorum ve karşımda Ayasofya...

Yaşadıklarımın şaşkınlığı içinde kendimi yokladım. Evet, tarih koridorundan çıkmıştım ama vapur da, martı da o anda sanki benim yaşadıklarımın çığlık atıyorlardı...

M. Fatih Andı

Ayasofya Müşahedeleri

24 Temmuz 2020. Ben bugün Ayasofya'da ne gördüm, kimleri gördüm?

“Bugün mü, yarın mı bilemem ama Ayasofya açılacak! Öylesine açılacak ki, bu millete iyilik etmiş sanılan kötülerle, kötülük etmiş sanılan iyilerin gizli dosyaları, onun mahzenlerinde ele geçecek!” diyen Necip Fazıl bugün oradaydı, gördüm.

“Ayasofya Hakk'ın bâtla galebesinin sembolüdür. Birgün mutlaka açılacaktır!” diyen Erbakan Hoca da bugün oradaydı, gördüm.

“İkinci bir fetih, yeni bir ba'su ba'delmevt... O günler belki yarın, belki yarından da yakın.” diyen Osman Yüksel Serdengeçti de oradaydı, gördüm.

Ali Ulvi Kurucu, Nuri Pakdil, Halûk Dursun, M. Şevket Eygi ve daha niceleri oradaydı, gördüm.

Bugün *“Güzel bir şey olsa da, şöyle içten, kuvvetli bir tekbir getirsek.”* diyen 15 Temmuz şehidi Halil Kantarcı da oradaydı, gördüm.

Bugün onun özlediği gibi tekbirler, Ayasofya'dan taşıtı taşıtı, Sultanahmet'ten Sirkeci'ye, Beyazıt'tan Bâbüali'ye bütün alanları, caddeleri, ara sokakları dolduran mü'minlerin ağızlarından dalga dalga onların ruhuna ulaştı, gördüm.

Ve dedeleri Fatih Sultan Mehmed Han, sandukasının kapağını araladı, kendisine kadar okyanus dalgaları gibi çağlaya çağlaya gelen bu sesi memnun ve mesrur dinledi, onu da gördüm.

Bugün Ayasofya çoğaldı, mü'min alınlının Rab'leri katında hamd ve tesbihat hisleri ile secdeye konduğu bütün mescitler bir Ayasofya oldu. Bugün Ayasofya'nın cemaati çoğaldı, uzaktan yakından kalpleri şükür ve ubudiyet duyguları ile atan bütün inananlar onun cemaati oldu, hepsini gördüm.

Velhasıl ben bugün şairin dediği gibi “yaşayanlarla birlikte bulunan ervâh”ı gördüm, “nice bin dalgalı tekbîrin tek bir ses olduğu”nu gördüm.

Gördüm ve ben de şükrettim, hamdettim.

Allah'ın rahmeti hepsinin üzerine olsun dedim ve seccadeden öyle kalktım.

Ayasofya'yı açan iradenin sahibi Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'dan ve onunla bu heyecanı ve çabayı paylaşan herkesten Allah razı olsun dedim ve seccadeden öyle kalktım.

Allah'ım, sen bu mabedin ruhunu mü'min idraklerden, anlamını mü'min bilinçlerden ırak etme diye niyaz eyledim ve seccadeden öyle kalktım.

Coşkun Yılmaz

Ayasofya'da İlk Cuma

24 Temmuz 2020. Ayasofya'dayım, Ayasofya Camii'nde. 86 yıl aradan sonra kılınacak ilk Cuma namazı için. Namaza 2.5-3 saat var. Gülhane Parkı'ndan camiye doğru yol alırken, tramvay yolunun iki yanına yığılmış, Ayasofya'ya birkaç cm daha yakın olmak için ilerlemeye çalışan on binlere şahit oldum bu küresel salgın ortamında. Camiye girenlerde ise ayrı bir duygu, ayrı bir heyecan, ayrı bir his. "Evet, Ayasofya'dayım ve burası gerçekten cami" diyebilmenin mutluluğu ve şahitliği var simalarda. Biraz da gerçeklik merakı, "olabiliyormuş", "yapılabiliyormuş" güveni...

Yıllardır müze olarak ziyaret ettiğim, bir vakit namaz kılmak için içimin eridiği bu mekanda Cuma namazını bekliyorum. Bazı dostlarım yıllar önce rahmetli Haluk Dursun'un, iftar davetlilerine imkan sağladığı yatsı ve teravih namazının hikayesini yıllardır büyük bir özlemle anlatırlardı da onları anlamaya çalışırdım. Hatta O gecenin gündüzünde telefonlaştığımız M. Akif Aydın Hoca. "Ben dün gece öyle bir yerde namaz kıldım ki Kabe'de kılsam bu kadar mutlu olurdum ancak" demişti. Belli ki, daha ötesini söylemeye dili varmamıştı. Oranın neresi olduğu duyulursa kıyamet kopar endişesiyle, ısrarlı sorularına "Ayasofya" diye fısıldamıştı. Fakir o gece namazı Mekke-i mükerreme'de, Harem-i şerifte eda etmişti.

Bu konuşmayı da Kabe-i muazzamaya bakarak yapıyordum. Yine de yüreğim burkulmuştu orada olamadığım için. Böyle bir özlemde Ayasofya da gizli bile olsa namaz kılmak. Yıllarca İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne bağlı bir birim olmasına rağmen de niyet etmemiştim, edememişim namaz kılmak için. Hep bir burukluk ama vuslatı yaşayamamıştım. Ayasofya'da ilk namazım 29 Mayıs 2020 Cuma günü akşam namazıydı. Fetih kutlaması hazırlıkları yapılıyordu. İçeride Fetih Suresi okunacak, Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan ile Kültür ve Turizm Bakanımız Mehmet Nuri Ersoy canlı bağlantı kuracaktı. Program televizyonlarda canlı yayınlanacaktı.

Müthiş bir heyecandı Ayasofya'da Fetih Suresi'nin okunmasını beklemek. Ayasofya'nın kubbelerinde duvarlarında o sesin çınlamasını, yankılanmasını işitmek. Ne kadar da hasretmişiz böyle bir sese. Bunu şimdi daha iyi anlıyorum. Hazırlıklar devam ederken akşam ezanı okundu. Beş altı arkadaş baktık birbirimize, "Namazı nerede kılacağız?" Yiğit bir arkadaş "burada kılalım, kimse yok, zaten görevliyiz. Ancak kimse fotoğraf paylaşmasın" dedi. "Doğru", "program için buradayız, namaz vakti geldi biz de kıldık deriz. Ama duyulmasın sakın". Ayasofya'da namaz kılıyordum, akşam namazını. Ve o namazın fotoğrafını hala

Bir Resim, Üç Yorum

saklıyorum o günkü endişe ve heyecanımla birlikte...

Ne kadar yavaş, ne kadar hızlı aktı zaman. Televizyonlar, gazeteler, radyolar, iletişim mecraları hep Ayasofya'yı konuştu o günden bugüne. Kaç televizyon programına katıldığımı bile hatırlamıyorum Ayasofya'yı anlatmak için. Hep bir ümit, büyük bir heyecan ve biraz da endişe ile anlattım Ayasofya'yı televizyonlarda, gazetelerde, dergilerde, sosyal iletişim mecralarında. Hep bir beklenti ile. "Bu sefer tamam mı" sorusuna "galiba, evet" diye başlayıp "ama" ile devam eden cümlelerde emin olamamanın ıstırabını yaşayarak...

10 Temmuz 2010 Danıştay'ın kararını açıklaması ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 20.53 konuşması... Ve gerçek oldu hayaller. Tarih mi bugüne dönüşmüştü, bugün mü tarihe... 86 yıllık bir hasret sona ermiş, Ayasofya tarihi kimliğine yeniden adım atmıştı...

Yeniden... Her şey yeniden başladı sanki... Her anın bir hatırı, bir de hatırası vardır. Her mekanın da. Fakat, Ayasofya'nınki başka. Ayasofya ile hatıralarım bir başka tecelli etti bu tarihten sonra. 24 Temmuz yolculuğuna her kademede şahit olmak gibi bir kaderdi benimkisi. Bir tarihçi olarak da bir başka yaşadım Ayasofya'da 86 yıl sonra kılınacak Cuma namazına doğru akan zamanı. Ne kadar not birikti bugüne dair geleceğe taşınacak. Ne büyük bir titizlikle, hassasiyetle, uzmanlık ve istişare ile ilerledi süreç.

Herkeste bir merak, herkeste bir tedirginlik. 86 yıllık vuslat coşkusu yerine, milletimizin aksine tedirginlik soruları dolaşıyordu basın koridorlarında. Sanki ilk defa cami olacaktı Ayasofya. Sanki ilk defa namaz kılınacaktı burada. Ne olacaktı bu Ayasofya'nın hali?... Ne kadar hüznün vericiydi bu tür sorulara

cevap yetiştirmek, ne kadar acıydı bu tarz sorulara muhatap olmak. "Ayasofya 1453'ten beri bizim ve cami. 86 yıllık bir aradan sonra tekrar eski kimliğine kavuşuyor. Tarihten bu kadar mı koptuk ki bu sorular en önemli gündem maddemizi oluşturuyor? Ayasofya'ya tarihinde en büyük hizmeti yapan milletiz. Onun dini, kültürel, tarihi değerini koruyan, geliştiren ve geleceğe taşıyan da bu millettir. Burası Osmanlı devletinin protokol camisidir ve Osmanlı sultanları buraya hizmet için yarışmışlardır, Ayasofya'ya yepyeni bir kimlik kazandırmışlar ve dört başı mamur bir Osmanlı külliyesine dönüştürmüşlerdir" şeklinde defalarca Ayasofya'ya tarihte ve günümüzdeki hizmetlerimizi anlattık. "Bize ne kadar uzak, ne kadar yakınsın Ayasofya" diye sormadan edemiyordum çoğu zaman. Ama yaklaşıyordu 24 Temmuz. Nasıl bir koşuşturma, nasıl bir heyecan, nasıl bir telaş. İki defa geldi Cumhurbaşkanımız hazırlıkları yerinde incelemek için. 19 ve 23 Temmuz'da. 86 yıllık özleme son veren, gelmez zannedilen tarihi anın inşacısının ziyaretiydi bu. Ve şahitliğim tarihin inşasına, bu inşanın satır aralarına ve satırbaşlarına dairdi. Kim bilir bir gün hakkıyla yazmak nasip olur belki...

Ne kadar çok şey yaşadık 14 günde bu namazın edası için. Her bir anı "geçmiş zaman olur ki.." tadında. Düşünüyorum da saatlerce anlatılsa yeter mi zaman, yorulur mu insan dinlemekten. "Acaba" diyorum, "acaba ben mi tarihte yaşıyorum, tarih mi bu anda canlanıyor?"

567 yıl önce kılınmıştı ilk Cuma Namazı Ayasofya'da, Haziran 1453'te. Ve 481 sene devam etmişti kesintisiz... 29 Mayıs günü şehre giren ve Ayasofya'da ilk ezanı okuyan Fatih'in, fethin ilk gününde ortaya koyduğu tavır insanlık tarihinin bir ibret levhası gibi okutulmalı aslında. 21 yaşındaki

Sultan'ın secdesini, başından aşağıya saçtığı toprağı, canları ve malları ağzından çıkacak bir kelimeye bağı İstanbul halkına müsamahasını, Ayasofya'yı seyretmesini canlandırdım gözümde. Ayasofya'nın ilk namaza hazırlanışı için koşuşturmaları, Akşemseddin'in o ilk tekbiri alışı, İstanbul'da ilk cumayı için fatihlerin akın akın Ayasofya'ya gelişini tasavvur ediyorum. Bir tayyi mekan hayali gibi bizimkisi.

Ayasofya'da müezzinlik de yapan Evliya Çelebi'nin o günü, ilk cumayı anlatan sesi yankılanıyor kulaklarımda: "Bütün Müslüman gaziler hazır olup, salalar okunup, müezzinler "Şüphesiz Allah ve melekleri" âyetini okuyunca Akşemseddin ve Kara Şemseddin hazretleri kalkıp Sultan Mehmed'in koltuğuna girdi. Akşemseddin imamesini Fatih'in başına giydirip, imamesi üzerine bir ablak turna teli sokup ve eline bir kılıç verdi. Sağ tarafında Akşemseddin, sol tarafında Kara Şemseddin olduğu halde tazimle Mehmed Han'ı minbere çıkarıp, padişah davudî bir sesle 'Elhamdü lillâhi Rabbi'lâlemîn' deyince bütün Müslüman gaziler feryat ettiler. Sultan, âdet olduğu gibi hutbeyi eda ettikten sonra teberrüken Akşemseddin hazretleri Sultan Mehmed Han'dan izin alıp imamlık yaptı".

"Neler yaşanmıştı 1 Haziran 1453'te, neler?... Keşke birisi, o anı yaşayan birisi yazsaydı sayfalarca ve ayrıntılı bir şekilde olayları, konuşmaları, tavırları ve hisleri. Ve şimdi okusaydım ben onları, belki daha iyi idrak ederdik bugünleri ve o anı" diye geçti içimden... Söylemesi kolay ama yazılması öyle değılmış. "Yazmalısın ey tarihçi" diyorum "yazmalısın ki unutulmasın bu anlar ve bu zamana gelişler. Yaşayamadığının eksikliğini yaşatma zamanına tanık olmak isteyenleri..."

Ezanlar okunmaya başladı dört ayrı minareden birbiriyle münavebeli. Ve Sultanahmet Camii ile karşılıklı. 86 yıl sonra Ayasofya'da kılınacak ilk Cuma namazı için... Ve ben hala anlamaya çalışıyorum hangi zaman karesinde yer aldığımı?

Neredesiniz ey kelimeler, ey kağıt, ey kalem? Neredesiniz ve neden bu kadar acizsiniz?...

T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI

Karar Sayısı: 2729

İstanbul İli, Fatih İlçesinde bulunan Ayasofya Camiinin müzeye çevrilmesi hakkındaki 24/11/1934 tarihli ve 2/1589 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, Danıştay Onuncu Dairesinin 2/7/2020 tarihli ve E:2016/16015, K:2020/2595 sayılı Kararı ile iptal edildiğinden, Ayasofya Camiinin yönetiminin 22/6/1965 tarihli ve 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunun 35 inci maddesi gereğince Diyanet İşleri Başkanlığına devredilerek ibadete açılmasına karar verilmiştir.

10 Temmuz 2020

Recep Tayyip ERDOĞAN
Cumhurbaşkanı

Erhan Afyoncu

Ayasofya'nın 1696 Yıllık Hikayesi

Dünyanın en eski yapılarından Ayasofya tarih boyunca birçok değişiklikler geçirdi. Fetihle birlikte 481 yıl namaz kılındıktan sonra 1934'te müzeye çevrilen Ayasofya'da 86 yıllık özlemin ardından hasret sona erdi ve 24 Temmuz 2020'de tekrar namaz kılınmaya başladı.

• **326** I. Konstantin'in emriyle Ayasofya'nın ilk binasının inşaatına başlandı.

• **15 Şubat 360** Megale Ekklesia (Büyük Kilise) olarak adlandırılan Ayasofya'nın ilk binası açıldı.

• **404** Çıkan ayaklanmada Ayasofya yandı.

• **415** II. Theodosius Ayasofya'yı tekrar inşa ettirdi.

• **13-14 Ocak 532** Nika ayaklanmasında Ayasofya yandı.

• **532** İmparator Jüstinyen Ayasofya'yı eskisinden daha haşmetli yaptırmak için mimarlar Aydınli Anthemios ile Miletli İsidoros'u görevlendirdi.

• **558** Bir yıl önce meydana gelen depremde zarar gören Ayasofya'nın ana kubbesi ve yan kubbelerinde çökmeler meydana geldi.

• **24 Aralık 562** Mimar Miletli İsidoros'un yeğeni İsidoros kubbeyi yükselterek tamir etti ve kilise tekrar ibadete açıldı.

• **870** Bir yıl önceki depremde zarar gören kubbe İmparator Basileios tarafından tamir ettirildi.

• **26 Ekim 986** Depremde Ayasofya'nın kubbesinde çökmeler oldu.

• **989** Depremde Ayasofya'nın ana kubbesi ve yan kubbelerinde çökmeler meydana geldi.

• **13 Mayıs 994** Ayasofya'nın depremde gördüğü hasar tamir edilerek, kilise tekrar ibadete açıldı.

• **1204** IV. Haçlı Seferi sonucu İstanbul işgal edildi. Ayasofya yağmalanıp, harap edildi. Ayasofya Katolik mabedi oldu.

• **1261** İstanbul Latinler'den geri alınınca Ayasofya tamir edilip, tekrar Ortodoks mabedi haline getirildi.

• **1317** İmparator II. Andronikos Ayasofya'yı payandalarla destekletip, geniş bir tamirden geçirdi.

• **1330** Kubbenin bir bölümünde ve doğu yönünde meydana gelen çökmeler yüzünden Ayasofya ibadet edilemeyecek hale geldi.

• **19 Mayıs 1346** Depremde kubbeler ve ana kemerde ciddi hasarlar meydana geldi.

• **1354** İtalyan mimar Peralta'ya Ayasofya'yı tamir ettirildi.

• **12 Aralık 1452** Kardinal Isidoros'un Ayasofya'da Katolik ayini icra etti. Ortodokslar Ayasofya'ya gelmemeye başladı.

• **29 Mayıs 1453** İstanbul'un fethedildi ve Ayasofya camiye çevrildi. Fatih Ayasofya'da ilk namazı kıldı.

• **1 Haziran 1453** Ayasofya'da ilk Cuma namazı Akşemseddin tarafından kıldırıldı.

• **1453** Ayasofya Külliyesi'nin ilk yapılarından olan medrese ve ilk minare inşası edildi.

• **1481-1512** İkinci minare II. Bayezid devrinde yapıldı. Ayrıca Ayasofya'ya yeni binalar ilave edildi.

• **1509** İstanbul'da meydana gelen büyük depremde bina hasar gördü.

• **1556** Hürrem Sultan Hamamı olarak da bilinen Ayasofya Hamamı, Mimar Sinan tarafından inşa edildi.

• **1566-1574** II. Selim devrinde Ayasofya, Mimar Sinan tarafından payandalarla kuvvetlendirildi. Yine bu devirde yeni minare inşa edildi. Ayrıca Ayasofya'da padişah türbelerinin inşasına başlandı. İlk türbe Mimar Sinan tarafından yapılan II. Selim Türbesi'dir.

• **1574-1595** III. Murad devrinde iki minare, minber, kürsü ve mahfil yapıldı.

• **1599** III. Murad Türbesi'nin bitirildi.

• **1608-1609** Ayasofya haziresindeki III. Mehmed Türbesi'nin tamamlandı.

• **1639** I. Mustafa'nın 1639'daki vefatında, o zamana kadar yağhane olarak kullanılan Ayasofya vaftizhanesi türbeye dönüştürüldü.

• **1648** Sultan İbrahim öldürülünce aynı türbeye defnedildi.

• **1651** Teknecizâde İbrahim Efendi hattı ile yazılı büyük levhalar Ayasofya'ya asıldı.

- **1728** III. Ahmed tarafından yaptırılan tamirler sırasında hünkâr mahfili genişletildi.
- **1739** I. Mahmud tarafından bir kütüphane yaptırıldı.
- **1740** I. Mahmud tarafından avluda, benzersiz bir şadırvan yaptırıldı.
- **1742** I. Mahmud küçük bir sıbyan mektebi yaptırttı.
- **19 Ocak 1743** Ayasofya İmarethanesi'nin inşası tamamlanıp, açıldı.
- **1774-1789** I. Abdülhamid devrinde Ayasofya İmarethanesi, kütüphane ve kaldırımlar tamir edildi.
- **1789-1807** III. Selim devrinde Ayasofya'nın halıları yenilendi.
- **1809** II. Mahmud devrinde cami geniş bir tamirattan geçirildi.
- **1825** Ayasofya İmarethanesi ve aşçı odaları tamir ettirildi.
- **1847** Şeyhülislâm Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi'nin devlete intikal eden mirası, vasiyeti gereği Ayasofya'nın tamiratına tahsis edildi.

Fossati kardeşlerin yaptığı büyük tamirat başladı.

- **1849** Padişahın camiye gelişte istirahat etmesi ve kabul yapılabilmesi için hünkâr kasrı, hünkâr mahfili, muvakkithane yaptırılıp, avlu duvarları da yenilendi. Kazasker Mustafa İzzet Efendi'ye ait hatlar asıldı. Caminin büyük tamirati bitti.
- **1861-1876** Sultan Abdülaziz döneminde, camii, su yolları, şadırvan ve sultan türbelerinin tamiri yapıldı. Medrese yıktırılıp, tekrar inşa edildi.
- **1894** İstanbul'da meydana gelen depremde Ayasofya'da büyük zarar gördü. Cami, II. Abdülhamid tarafından tamir ettirildi.
- **12 Haziran 1914** Fetih kutlamaları kapsamında Ayasofya'da çok kalabalık bir cemaatle Cuma namazı eda edildi.
- **1919** İstanbul işgal edilince Binbaşı Tefik Bey ve bir grup asker Ayasofya'yı korumakla görevlendirildi.
- **1919** Ayasofya'nın tekrar kilise olmasıyla ilgili Avrupa'da tartışmalar yapıldı.

Ayasofya'nın 1696 Yıllık Hikayesi

Fotoğraf: Mehmed Özçay

• **3 Şubat 1928** İlk Türkçe hutbe Ayasofya Camii'nde okundu.

• **1931** Thomas Whittemore, Amerikan Bizans Enstitüsü adına mozaikler üzerine çalışmak için müracaatta bulundu.

• **27 Ağustos 1934** İstanbul Asar-ı Atika Müzesi'nde Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesiyle ilgili toplantı yapıldı.

• **24 Kasım 1934** Bakanlar Kurulu Kararıyla Ayasofya, camii statüsünden çıkarılarak, Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlandı.

• **1935** Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi kararından sonra medrese yıktırıldı ve Ayasofya'nın bulunan ve camiye ait olan çeşitli eşyalar, halılar, levhalar içeriden çıkarıldı. Kazasker Mustafa İzzet Efendi'ye ait büyük levhalar kapılardan dışarı çıkarılamadığı için

mecburen içeride bırakıldı. Daha sonra tekrar yerlerine asıldı.

• **1 Şubat 1935** Ayasofya müze olarak ziyarete açıldı.

• **1955** Münih'te toplanan Byzantinistler Kongresi'nin açılış konuşmasında Alman Kardinal "Hagia Sophia'nın kubbesinde Bizans'ın yıldızı parlamaktadır ve ebediyyen parlayacaktır" deyince salonda dakikalarca süren bir alkış koptu.

• **1965** Ayasofya'nın tekrar cami olması için binlerce imzalı dilekçeler Meclis'e gönderildi.

• **6 Mayıs 1965** Senatör Ömer Lütfi Bozcalı, Cumhuriyet Senatosu'nda yaptığı konuşmada Ayasofya Camii'nin yeniden ibadete açılması gerektiğini söyledi.

Üsküdar'dan Ayasofya'ya bakış

- **1966** Mecliste Diyanet İşleri'nin bütçesi görüşülürken Ayasofya'nın tekrar camii olarak hizmet vermesi istendi.
- **1979** Ayasofya'nın camii olarak hizmet vermesi için kanun tasarısı verildi.
- **8 Ağustos 1980** Ayasofya'nın Hünkâr kasrı ibadete açıldı.
- **14 Eylül 1980** İbadete açılan Hünkâr kasrı 12 Eylül yönetimi tarafından restorasyon gerekçesi ile tekrar kapandı.
- **10 Şubat 1991** Hünkâr Kasrı tekrar ibadete açıldı.
- **2009** Ayasofya'daki padişah ve şehzade türbeleri restore edilip, ziyarete açıldı.
- **2006-2012** Rahmetli Haluk Dursun'un başkanlık ve müdürlüğü döneminde

Ayasofya'nın Osmanlı kimliği ve Osmanlı külliyesi vasfı ortaya çıkarıldı.

- **29 Mayıs 2020** Fethin 567. Yılı münasebetiyle gerçekleştirilen Fetih kutlamalarında Ayasofya'da Fetih "Fetih Suresi" okundu.

- **10 Temmuz 2020** Danıştay 10. Dairesi, 24 Kasım 1934 tarihli Ayasofya'nın müzeye çeviren kararnameyi iptal etti. Kararın açıklanmasından sonra Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın imzaladığı kararnameyle Ayasofya, Fatih Sultan Mehmed'in vakıf amacı doğrultusunda hizmet vermesi için Diyanet İşleri Başkanlığı'na devredildi.

- **24 Temmuz 2020** Ayasofya Camii'nde 86 yıl sonra tekrar namaz kılınmaya başlandı.

Ahmed Fatih Andı

“Biraz Daha Rahmet Yağsın”: Sel, Yaratıcı Yıkım ve Ayasofya

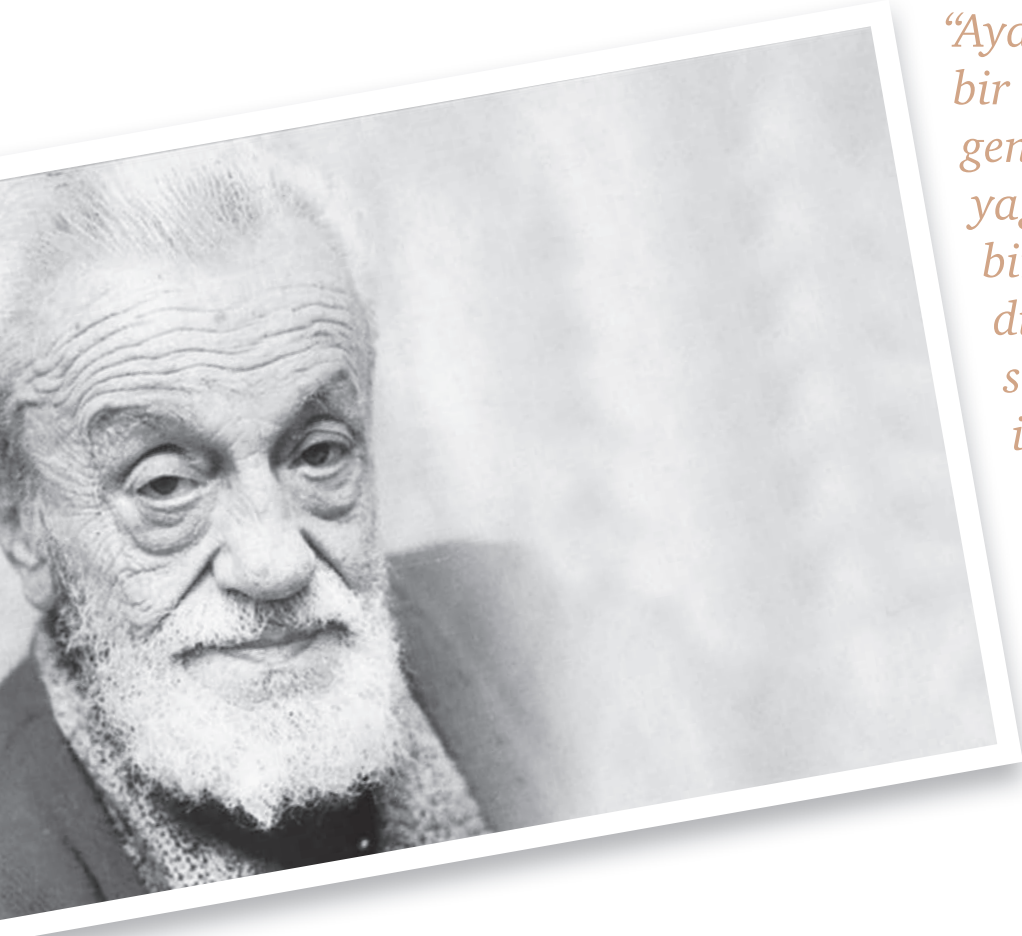
“Akışta demetlenmiş büyük küçük kainat”
(Necip Fazıl)

Giriş

Annales Ekolü’nün babalarından Fernand Braudel’e göre zaman/tarih birbirini inşa eden üç farklı ve eşzamanlı dilimle ilerler: Olaylar tarihi, orta ölçekli dönüşümlerin yaşandığı konjonktür tarihi ve “uzun süre”de (longue durée) cereyan eden yapısal tarih. Çoğunlukla küçük görülen olaylar tarihinin unsurları, ancak zamanla birike gelen konjonktürel enerjiyi serbest bırakarak seri ve çarpıcı dönüm noktaları meydana getirmeye muktedir. Basit bir muharebe olan Malazgirt Savaşı’nın sonradan büyük bir cihad ruhunun fitilini ateşlemesi ve bir dönüm noktasına dönüşmesi bunun bir örneğidir. Olumsuzluk denerek dikkate alınmayan tesadüfi olaylar da bu güce sahip olabilir. Tunuslu bir işportacının kendini ateşe vermesi gibi münferit ve (devrim vb. şeylere nispetle) ufak bir olayla başlayan sözde Arap Baharı süreci bunun

bir örneğidir. Konjonktür tarihi/zamanı ise olay ve konjonktür bazında biriken enerjiyi serbest bırakarak tarihin akışını “ivmelendiren” büyük çekim noktaları oluşturabilir. 1492’de hem Amerika’nın keşfedilmesi hem Gırnata Emirliği’nin yıkılarak Batı dünyasında İslâm siyasî gücünün son bulması hem de dört krallığın birleşmesiyle İspanyol İmparatorluğu’nun doğması; 1848’de patlak veren seri liberal ihtilaller, 1876’daki arkasını toplamak için üç farklı padişah (Abdulaziz, V. Murad, Abdulhamid) denemeyi gerektiren kriz ortamı bu vakum/çekim dönemlerine dair akla gelen ilk örneklerdendir.

Tarihin akışında bu çekim anlarının oluşmasında nihaî bir materyalizm olsa da sebep ve sonuç itibarıyla belli başlı düşünce ve inançların rolü (tam anlamıyla) “en az” madde kadardır. 1492 süreci Katolik hükümdarlar Isabel ve Fernando, El Cid

“Ayasofya’yı, artık önüne geçilmez bir sel, bu sel açacak. Bekleyin gençler! Biraz daha rahmet yağsın. Her yağmurun arkasında bir sel vardır. Hepimiz şöyle diyelim: “O selin üstünde bir saman çöpü olsam daha ne isterim?”. Gençler! Kayaları biçecek, ormanları tıraş edecek ve betonarmeleri söküp götürecek olan bu sel yakındır. Allah, mukaddes zâtının ve Resulü’nün dostlarıyla beraberdir.”

ve Santiago Matamoros¹ gibi kişiliklerin karizmatik çekim halesi ve de Hristiyan inancı, İberyalılık asabiyesi, Haçlı Seferleri ve İslâm düşmanlığından ilhamla doğan Reconquista (Yeniden Fetih) ruhu olmadan mümkün olamazdı. Keza 1848 Devrimleri silsilesi de yakın zamanda neşv ü nema bulmaya başlayan meşrutiyetçilik ve liberalizm düşünceleri ile Marxizm gibi sistem karşıtı akımlar olmadan vukua gelemezdi.

Bu kabilden “ruh”, asabiye yahut ideolojiler, çekiminden doğdukları konjonktüre ve sosyal bağlama muhataplarını da çekmek isterler. Olay ve konjonktürlerin yoğunlaşmasından çıkmışlardır ve yeni olaylar/konjonktürler inşa edebilmek için muhataplarını da odaklamaya/yoğunlaştırmaya muhtaçtırlar. Şairin dediği gibi büyük ve küçük kainat, mikro ve

makro sosyal yapılar, (tarihin) akış(ın)da demetlenmiştir. Akışın devamı yeni suların, yeni damlaların, yeni özne ve muhatapların akışa katılarak akışı mümkün kılmasına, birlikten neşet eden kuvvete ve selleşmeye bağlıdır. Bu sebeple sel, yağmur, fırtına imgeleri mevcuttan memnun olmayan neredeyse tüm revizyonist siyaset ve fikir akımlarına ilham kaynağı olmuştur. Hatta dinî tecdidler için de aynı durum söz konusudur.

Hem Kur’ân-ı Kerim’de hem de İncil’de müştereken zikredilen Hazret-i Nuh aleyhisselâmın kıssası sel imgesini kolektif hafızalara yerleştiren en eski mercilerdendir. Hazret-i Nuh’un tuğyan ve cahiliyeyle ifsad olan bir dünyada sayılı birkaç mümini kurtararak “yeni bir dünya”ya sıfırdan başlaması, hakkın batıla böylece galebe çalması pek çok dini motivasyonlu gruba

1 Lakabı “Mağrib’i katleden” manasına gelen İspanyol azizi. Reconquista Dönemi boyunca Matamoros’un 9. Yüzyıl’daki savaşlarda ruhuyla savaşa iştirak ettiği efsanesi İspanyol savaşçılar için dini ve tarihi bir motivasyon kaynağı olmuştur. Çoğu Hristiyan, tarih boyunca mezarının bulunduğu ve adı verilen Santiago şehrine yürüyerek gidip mezarını hacc niyetiyle tavaf etmiştir. Latin Amerika’da pek çok yerleşime adı verilmiştir.

“Biraz Daha Rahmet Yağsın”: Sel, Yaratıcı Yıkım ve Ayasofya

ilham kaynağı olmuştur. Bunlardan belki en az dikkat çeken bir gemi (Mayflower) dolusu dinî sapkının (nam-ı diğer “kurucu babalar”) öncülüğünde kurulan “Yeni Dünya”dır.

“Durun Kalabalıklar, Bu Cadde Çıkamaz Sokak”: Dönüm Noktasını Tahayyül Etmek

Sel imgesine dönersek, her türlü söylem ve edebî anlatıda yaratıcı yıkım çağrışımları yapan sel/yağmur/fırtına pek çok dünyevî davaya da ilham kaynağı olmuştur. Birlik temasına 20. yüzyılda belki de en çok önem verenlerden biri de Sovyet ideologlarıydı. İşgal kuvvetlerinin dürbünlerinden Kızıl Meydan’ı görece kadar Moskova’ya yaklaştığı Barbarossa Harekatı (1941) esnasında çıkan “Mukaddes Savaş” adlı meşhur marş “lanetli faşist ordulara karşı ölümüne bir savaş için” anavatanı ayağa kalkmaya davet ediyor, biriken “soylu gazabını dalga dalga kaynatıp” düşmanın üzerine taşımasını salık veriyordu. Bu örneğin diğer tarafına geçerseniz... Her türlü söylem ve retorikte “ein” kelimesine takıntılı olup sürekli birlik (einheit) çağrısı yapmış olan Propaganda Bakanı Dr. Goebbels Alman halkına ABD’ye karşı topyekûn savaş açtıklarını ilân ederken oldukça popüler olan milliyetçi romantik şair Theodor Körner’in mısralarına müracaat edecek, nutuğunu “Nun das volk steht auf, und sturm bricht los!” yani “*Şimdi halk ayağa kalkıyor ve fırtına kopuyor!*” diyerek sonlandıracaktı. Ve yine savaşın sonunda son umut olarak “Halk Fırtınası” (Volkssturm) birliklerine sarılacaktı.

Rotamızı Türkiye yakın tarihine çevirdiğimizde selden ve fırtınadan istimdadin bu örneklerden çok daha fazla ve derin olduğunu görürüz. Artık sel, çeşitli statükolardan hoşnutsuz olan her kesimin ortak sesi haline gelmiştir. Millî şairimiz Mehmed Akif, Birinci Meclis ruhunda tebellür eden mücadelesinde kitlelerin toplanıp istiklâl için ayağa kalkışını “*Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner aşarım/Hangi çılgın bana zincir vuracakmış, şaşarım!*” sözleriyle ifade etmişti. Pek bilinmese de, Yavuz Bahadıroğlu da Sel adlı popüler tarih romanında Osmanlı İmparatorluğu’nun yüzleştiği inkıraz seli ve işgal selinin halk kitlelerinden yükselen direniş seliyle savaşını anlatmak için sel imgesini maharetle kullanmıştı.

Kendini “ikinci adam” statükosunun, kapitalist üretim modelinin getirdiği dejenerasyonun ve durağanlaşmış, mağlûp bir medeniyetin fikir ve sanat krizinin ortasında bulan Nazım Hikmet “Orkestra” şiirinde bu durgunluk halini temsil ettirdiği “üç telli saz”^{a2} meydan okuyarak “dağlar gibi dalgalarla kaban” orkestrasının üç telli sazdan kalanları silip süpürecek bir yaratıcı yıkım başlatacağını iddia etmişti. Aynı damardan yürüyen Cem Karaca ve Dervişan’ın protest şarkısı “Durduramayacaklar Halkın Coşkun Akan Selini”, dönemin buhranlarını ve devlet-halk ilişkisindeki bozukluğu olanca sivri dilliliğiyle eleştiren bendlerini hep aynı nakaratla birbirine bağlamıştı: “*Durduramayacaklar halkın coşkun akan selini!*”

Durağanlığa karşı akışı çağıran Nazım Hikmet’te gördüğümüz revizyonist ihtirasların bir benzeri, çağından ve

2 Burada üç telli sazla maksadın durağanlaşan ve teccide muhtaç kalan İslâm/Osmanlı Medeniyeti olduğu düşünülebilir. Ancak komünist şairin, “Zavallı ben, elimdeki üç telli saz ile/ Milletimin felâketli hayatını söyleyeyim” diyen Türkçü şair Mehmed Emin Yurdakul’a çatması yahut iki amacı birden gözetmesi daha muhtemel.

yaşadıkları dönemin müesses nizamından muzdarip olan İslâmcı edebiyatçı ve düşünürlerde de görülebilirdi. Nitekim Sezai Karakoç “Köpük” şiirinde *“Deniz mi dedin, ne denizi/ Ben Kristof Kolomb’un uşağı değilim/ Ben denizci değil ırmakçiyım”* mısralarıyla birikerek denizleşen zıt bir akıntıyla Batı emperyalizmini eşleştirmiş, böylece hem bir medeniyet çatışması halinin altını çizmiş hem de suyun bulandırıcı durgunluğuna karşı muhatabını nehirler misali çağlamaya davet etmiştir. Akif İnan’ın “Şehir Gazeli”nde de aynı temayı görürüz: *“Her eylem yeniden diriltir beni/ Nehirler düşlerim göl kenarında”*. Mısraların şairi göl imgesi ile nehri karşı karşıya alarak bariz bir eylem çağrısı yapmaktadır.

Karşı durduğu durumu da sel olarak tanımlayan, toplumdaki dejenerasyonu “Destan” şiirindeki *“Barajlar yıkan şarap, sebil üstüne sebil.”* ifadesiyle şarap imgesinin kötücül çağrışımlarından da istifade ederek tanımlayan Necip Fazıl’ın, Ayasofya-i

Kebir Cami-i Şerifi’nin 86 yılın ardından inananlarla buluşması münasebetiyle, tabir yerindeyse “viral olan” Ayasofya Hitabesi ise şüphesiz ki şarap seline karşı rahmet selinden istimdadin zirveye ulaştığı sayılı metinlerden biridir. Necip Fazıl Kısakürek, 29 Aralık 1965’te bir MTTB toplantısında irad ettiği konuşmasında şu ifadelerle yer vermişti: *“Ayasofya’yı, artık önüne geçilmez bir sel, bu sel açacak. Bekleyin gençler! Biraz daha rahmet yağsın. Her yağmurun arkasında bir sel vardır. Hepimiz şöyle diyelim: “O selin üstünde bir saman çöpü olsam daha ne isterim?”. Gençler! Kayaları biçecek, ormanları tıraş edecek ve betonarmeleri söküp götürecek olan bu sel yakındır. Allah, mukaddes zâtının ve Resulü’nün dostlarıyla beraberdir”*.

Necip Fazıl, bu sözleriyle Mustafa Kutlu’nun aynı adlı eserinde tebellür eden “ya tahammül ya sefer” bunalımını, tahammülle biriken ve hem “barajlar yıkan şarap” imgesi hem de durgunluk ve çürüme

“Biraz Daha Rahmet Yağsın”: Sel, Yaratıcı Yıkım ve Ayasofya

sembolü “üç telli saz” imgesi karşısında konumlandığı potansiyel enerjinin selleşeceğini dinleyicilerine tebşir etmekteydi. “Gençliğe Hitabe” adlı protest tavrı uç serhadlere taşıyan konuşmasında matbuatını “fuhuş albümü”, sokaklarını (yine akış düşüncesinden ilhamla) “müzahrafat kanalı”, mabedlerini mümin zindanı, “mabedsiz şehirler”ini çıkartma kağıdı, ailesini temelden yıkık olarak tanımladığı, “Destan” şiirinde de siyasetini kavas, ilmini köle, sanatını ihtilaç olarak eleştirdiği topluma karşı kendi zaviyesinden bir yaratıcı yıkım selini sabırla beklerken... Tam da bu yıllarda Amerikalı sosyolog Daniel Bell, *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties* kitabıyla ideolojinin sonunu, siyasi düşüncelerin tükenişini ilân etmekteydi...

“Döner Şanlı Şanlı Çarkımız Bizim”: Dönüm Noktasını İnşa Etmek

Sosyal bilimlerin yakın tarihi bir şeylerin bittiğini ya da öldüğünü iddia edenlerin çürütülmüş tezlerinin mezarlarıyla doludur. Öyle doludur ki akıllara Süleyman Nazif’in “Şimşek mürekkep olmalıdır, yıldırım kalem/ Tahrîr için kitâbe-i seng-i mezarını” mısralarını getirir. Huntington’ın “Medeniyet Çatışması” tezi ve Fukuyama’nın “Tarihin Sonu” tezi bunun en ünlü örnekleridir. Daniel Bell’in artık “makul” ve “sorumluluk sahibi” insanlar için ideolojilerin ve siyasi ideallerin miadını bitirdiğini öne süren çalışması ise Soğuk Savaş’ın içine zaten ölü olarak doğmuştur.

Bu türden maksatlı ve (muhteva olarak değilse de metod ve sebeplendirme bakımından) bilim dışı tezlerden murad, askeri mücadelesini tamamlayan liberal-demokrat-kapitalist görüşün gelmekte olan

yeni yüzyılı kendi dönüm noktası, kendi çağı olarak zihinlerde yerleştirmesi, bu hareket ile geleceği bu doğrultuda inşa etmesiydi. Bu tezlerin hiçbirisi bilimsel durum tespitleri değil, fakat gelecek vizyonları ve kendilerini gerçekleştirmeleri beklenen kehanetlerdi.

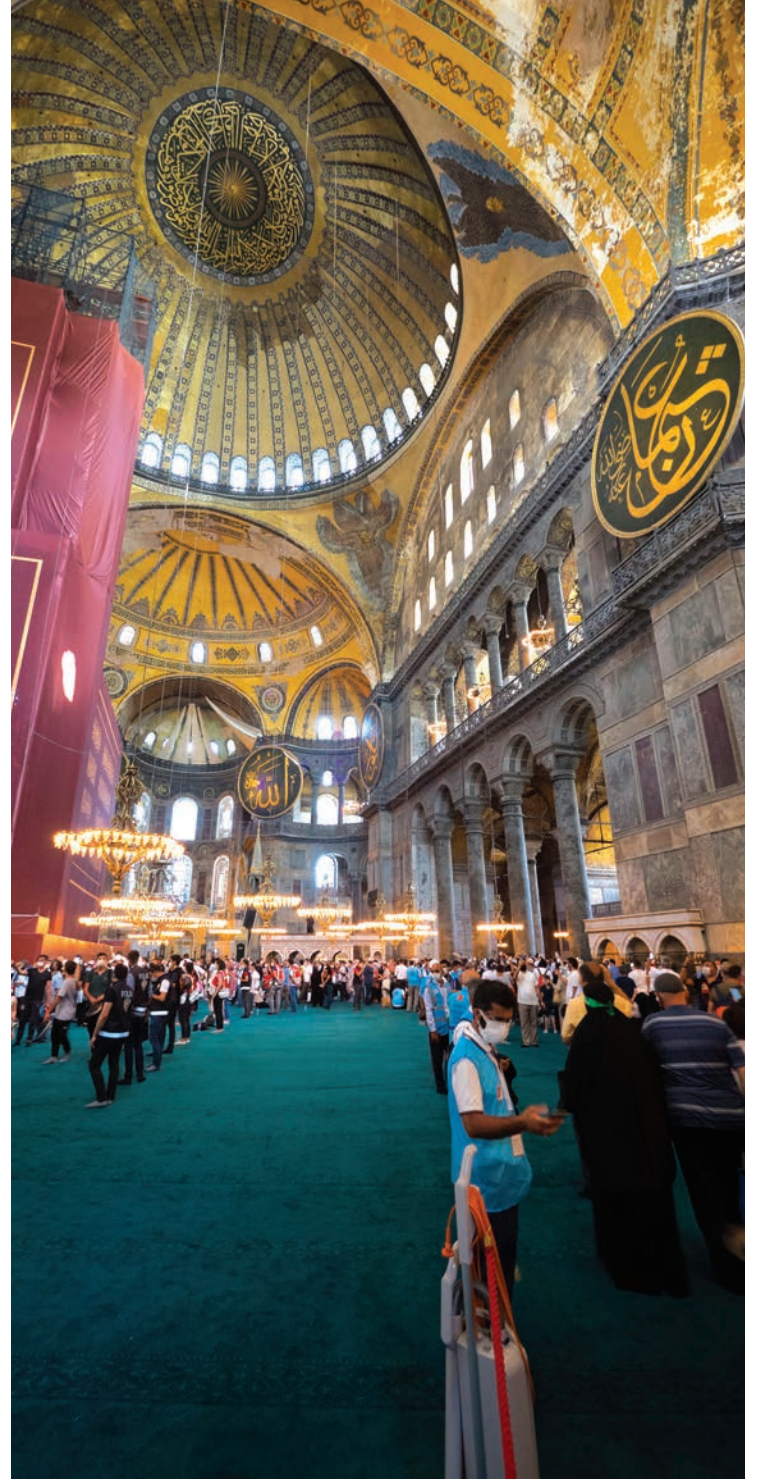
Yazımızın başında da ifade ettiğimiz gibi, yapı ve konjonktür bazındaki değişimler birikime ve uzun süre (longue durée) zarfındaki madde ve mana diyalektiğine mebni sürekli inşa sürecine bağlıdır. Münferit olaylar en fazla, tıpkı sözde Arap Baharı örneğindeki gibi, biriken enerjiyi/ seli serbest bırakır. Dönüm noktasında yaşanan olay, öncesi ışığında bir sonranın getirilmesiyle ve (tıpkı Reconquista örneğindeki gibi) bu sonrayı ilâahir sürdürecektir bir mana bütünüdür (Reconquista örneğinde Hristiyan Hükümdarlar mitosunu ve/veya Haçlı ruhu), kollektif sembollerin (Reconquista örneğinde Kurtuba Camii) ve karizmatik nesnelerin/ kişiliklerin (Reconquista örneğinde El Cid veya Santiago) ortaya çıkmasıyla mümkündür. Nitekim El Cid ihanete uğramadan bir ay önce de bir gün sonra da İspanya aynı İspanya idi. Gırnata Emiri 12. Muhammed bozguna uğradıktan önce de sonra da Mağribî (Moro) aynı Mağribî idi. Moro’yu Morisco yapan ve İslâm’ı Nazizm’in “Juden raus!” (Yahudiler dışarı!) sloganını hatırlatır şekilde, “limpieza de sangre” (kan temizliği) kanunları uygulayarak İberya’dan kapı dışarı eden şey, yıllar boyunca biriken enerjinin yaratıcı şekilde kanalize edilmesiyle doğan Hristiyan İspanyol iradesidir, Reconquista kelimesine ruh üfürülmesidir.

Sonuç Yerine

Bugün, Necip Fazıl’ın terminolojisinden bakarsak müzahrafat kanalı sokaklar,

fuhuş albümü gazeteler, kavas siyaset, köle ilim, ihtilaç sanat ve benzeri hususundaki tebeddülâtın oldukça az olduğu ve çok kırılğan bir zeminde cereyan ettiğini açıkça görürüz. Necip Fazıl'ın hayalindeki rahmet selinin bendini çiğneyip aşış anlarına yakın tarihimizde, kısa fragmanlar halinde de olsa, çokça şahitlik edildi. Muhtelif vandalist sokak olayları, siyasî darbe teşebbüsleri, 15 Temmuz askerî darbe teşebbüsü gibi olaylarda rahmetin bendini çiğneyip aşarak şarap seline galebe çaldığı gözlemlendi. Ancak bu tür olaylarda aniden parlayan bir alev misali bir taşma gözlemlendiyse de hiçbirinde yapı ve konjonktürlerde uzun vadeli kırılma teşkil edecek bir süreklilik ve bu sürekliliğin inşa ettiği dönüm noktaları doğmadı; bu olaylar yeterli faillik irade ve şuurunun yokluğu sebebiyle bir çekim yılı ya da dönüm noktası olmak yerine "olaylar tarihi"nin bir parçası olmakla sınırlı kaldı.

Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi'nin 86 yıldan sonra tekrar ibadete açılması Türk toplumunun büyük çoğunluğu için büyük anlamlara gelen bir olay oldu. Adeta bir miting havasıyla tam 350.000 inanan, her türlü riski ve maniyi bir kenara bırakarak yan yana kıyama durdu (steht auf). Bu olayın olaylar tarihine mi karışacağı, yoksa konjonktür ve yapıları kaydırıp, "kayaları biçecek, ormanları tıraş edecek ve betonarmeleri söküp götürececek" bir sele dönüşerek durağan yapı ve nizamı tecdid mi edeceği hususu bu yazının hassasiyet ve ağırlık noktasıdır. Necip Fazıl tarafında durup kendini onun tabiriyle rahmet seli olarak gören kitle için fırtınanın (sturm) kopup kopmayacağını gösterecek olan işbu faillerin/kollektif failin süreklilik sağlama ve irade gösterme azmi olacaktır. Daimi akış ve süreklilik yoluyla yeni bir

Fotoğraf:
Mehmed Özçay

dönüm noktası ve yeni bir konjonktür inşa edilmedikten sonra bu büyük olayın da kısa vadeli pragmatik sığ retorik mühimmatlar mezarlığına gömülmesi, çokça övülen selin ise mazgallardan denize dökülmesi kuvvetle muhtemel olacaktır. Sel ziyan etme hususunda ülkemizin sicilinin kabarık olduğunu unutmamalı.

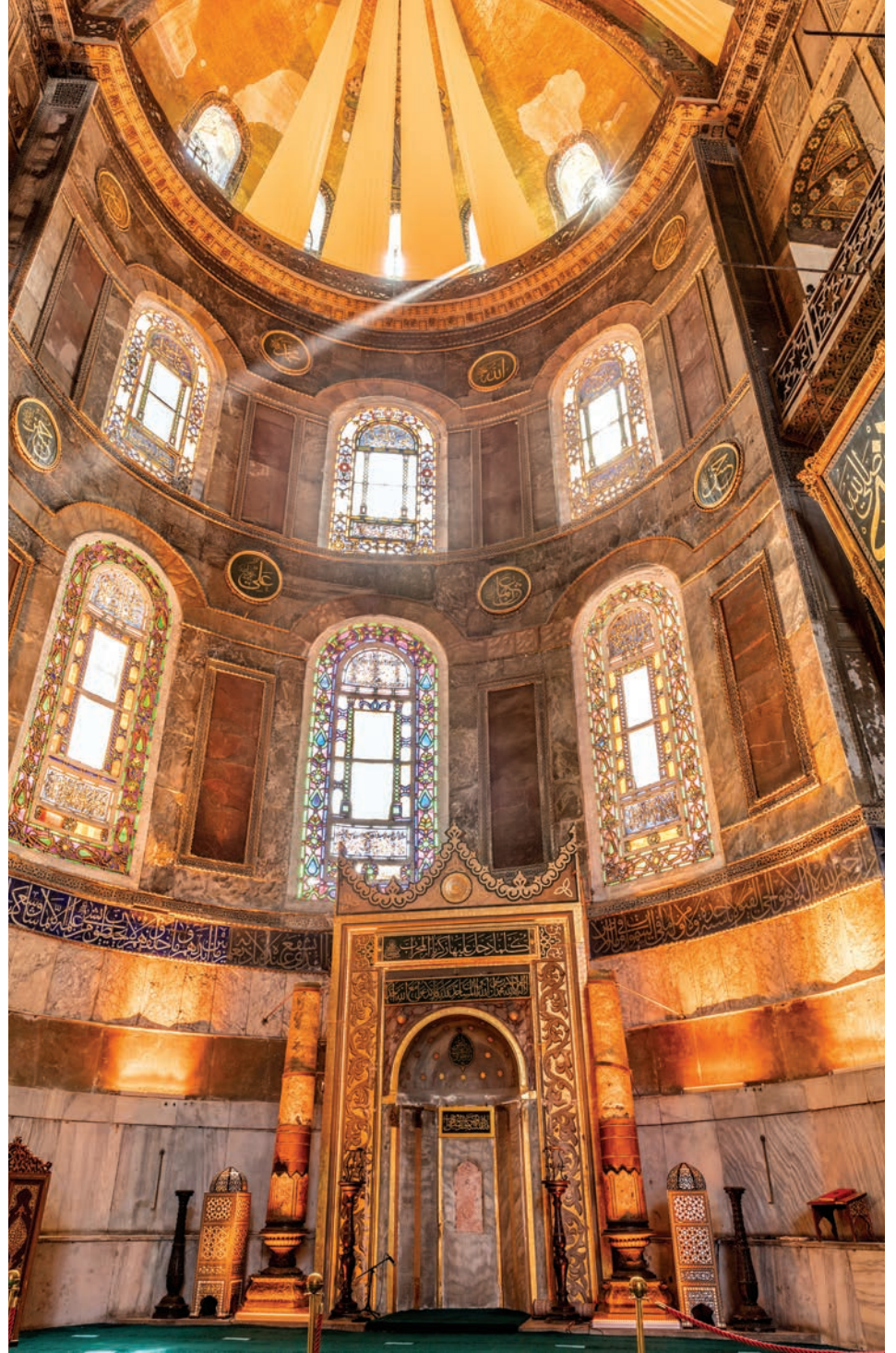
Rahmetin yağması için “beklemeyip” rahmet yağdırılmaya devam ettiği takdirde, yan yana kıyama duran kalabalıkların enerjisi zayı olmayacak, bilakis tarihin konjonktür ve yapı bazında yeniden ivmelenmeye başladığı, Necip Fazıl terminolojisiyle “Anadolu kıtası büyüklüğündeki dava

taşının gedğine oturması” yolunda Ayasofya-i Kebir’in geri dönmesinin bir dönüm noktasına dönüştüğü görülebilecek ve fethedilmiş Mağribîler’i İberya’ya geri çağırarak mümkün olacaktır.

Bir mabed ile ilgili bir olayın tarihî bir dönüm noktası kılınması, zaten binlerce kez yanlışlanan ancak “z kuşağı”, “iletişim devrimi”, “internet çağı” benzeri bayat argümanlarla ana fikri gerçek hilâfına kasten ve hâlâ ayakta tutulmak istenen “İdeolojinin Sonu” tezinin tabutuna bitirici kazığı da çakarak dünyevî alana yönelik hem maddî hem manevî mülâhazaların tükenmediğini, büyük düşüncelerin insanlıkla ve toplum

olma düşüncesiyle karakterize olduğunu, ideolojinin (ve yiğidin) tam da düştüğü yerden doğrulup kalkacağını gözler önüne serecektir.

Oldukça zihin tahrik edici düşünceler değil mi? Hepsinin gerçekleşmesi Necip Fazıl'ın rahmet seli safının kollektif iradesine ve ferd ferd bu kollektif iradeyi teşkil eden her cüz'ün şahsi çabalarına bağlı. "Diriliş", izlemekle değil, ancak bizzat dirilmekle gelecektir. Necip Fazıl'ın uzun sıfat ve teşbihlerine atfen bilimi, sanatı, ailesi, mabedi, sokağı, kültürü vb dejenere olmuş fesat çölüne rahmet yağarsa gökten yağacaktır, ancak Allah'ın ecrini vereceğini taahhüt ettiği "sa'y" kullar tarafından yerde yapılacak ve "miskal"ine kadar karşılığı da kullarca görülecektir. Ayasofya-i Kebir'in açılmasının ve ilk namazın konjoktür ve paradigma kaydırıcı ve yapısökücü, hatta yapıyıkıcı tarihî bir dönüm noktası mı yoksa popülist ve şoven bir gövde gösterisi mi olacağı işbu sa'ye ve kollektif failin irade kuvvetine bağlıdır.

Fotoğraf: Mehmed Özçay

Fotoğraf: Mehmed Özçay

Nihat Öztoprak

Ayasofya'nın Hatırlattığı Gelenek:

Fetih ve Hutbe

*Türk milletinin bir
rüyası daha gerçek
oldu. Ayasofya
nihayet müminler
için ibadete açıldı.
86 yıllık özlem
bitti. Bundan
böyle Türk milleti
Ayasofya'ya 24 saat
biletsiz girebilecek
ama abdestsiz
girmeyecek.
Ayasofya'nın
tekrar camiye
dönüştürülmesinde
Türk milleti atası
Fatih Sultan
Mehmet (1451-
1481)'in yaşadığı
duyguları bir kez
daha yaşadı.*

1453 yılında İstanbul'un fethinden
1935 yılına kadar 482 yıl cami olarak
hizmet vermiş olan Ayasofya'nın 86
yıldır ibadete kapalı olması, Türk
milleti başta olmak üzere bütün İslam
âleminin gönlünde derin bir yaraydı.
Bu dönemde Ayasofya Camii'ni bir
müze olarak gezmek inananların
kalbini sızlatıyordu. Bizim bu
duygularımızı en iyi anlatan Osman
Yüksel Serdengeçti (ö.1983)'nin şiirini
öncelikle hatırlatmak isterim:

*Ey İslam'ın nuru, Türklüğün gururu
Ayasofya!
Şerefelerinde fethin, Fatih'in şerefi,
Işıl ışıl yanan muhteşem mabet!..
Neden böyle bomboş, neden böyle bir
hoşsun?
Hani minarelerinden göklere yükselen,
Hani o ilahi devir, ilahi nizamlar?..
Ayasofya ses vermiyor.
Ayasofya bir hoş,
Ayasofya bomboş...
Hani nerede?
Şu muhteşem minberde,
Binlerce erin baş koyduğu şu temiz
yerde, şimdi hangi kirli ayaklar
dolaşıyor?
Ayasofya! Ayasofya!..
Seni bu hale koyan kim? Seni çırılçıplak
soyan kim?..*

*Hani nerede? Gönüllerden kubbelere,
Kubbelerden gönüllere gürül gürül akan
Kur'an sesleri?..*

*Kur'an sesleri dindirilmiş, Müslümanlar
sindirilmiş!... Allah-Muhammed-
Hülafa-i raşidinin isimleri kubbelerden
yerlere indirilmiş!..*

Osman Yüksel Serdengeçti ve onun
gibilerin bu yürek burkan haykırışı
bugün karşılık buldu. İslam'ın nuru,
Türklüğün gururu Ayasofya artık ışıltı
ışıl, dolu dolu; minarelerinde ezan
sesleri, kubbesinde Kur'an sesleri
gönüllere gürül gürül akıyor. Kirli
ayakların dolaştığı yerler temizlendi,
binlerce mümin yeniden Allah için baş
koyuyor. Allah (cc), Muhammed (sav)
ve Hülafa-i raşidinin isimleri kubbeleri
yeniden süslüyor.

Türk milletinin bir rüyası daha gerçek
oldu. Ayasofya nihayet müminler için
ibadete açıldı. 86 yıllık özlem bitti.
Bundan böyle Türk milleti Ayasofya'ya
24 saat biletsiz girebilecek ama
abdestsiz girmeyecek. Ayasofya'nın
tekrar camiye dönüştürülmesinde
Türk milleti atası Fatih Sultan Mehmet
(1451-1481)'in yaşadığı duyguları bir
kez daha yaşadı.

Bu yazının konusu 24 Temmuz 2020
Cuma günü Ayasofya'nın ibadete
açılışı esnasında yaşanan duyguları
anlatmak değil elbette. Ancak

Ayasofya'nın Hatırlattığı Gelenek: Fetih ve Hutbe

bugünlerde Ayasofya ile ilgili hangi konu kaleme alınacak olsa girişte duygulara yer vermeden ana konuya geçmek mümkün olmayacaktır. Zira takdir edilmelidir ki 86 yıllık hüznün birden sevince dönüşmüyor.

Bu yazının asıl konusu, 24 Temmuz 2020 Cuma günü Ayasofya'nın cami olarak tekrar açılışı esnasında Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş'ın minberde Cuma hutbesini bir kılıca yaslanarak okumasıdır. Zira millet gördüğü bu manzaraya şaşırılmış ve anlam vermekte güçlük çekmişti. Konu hemen her gazetenin ve televizyon kanalının gündemi olmuş, Diyanet İşleri Başkanının boy boy minberde kılıçlı resimleri verilmişti. Bu şaşkınlık daha sonra yerini bunun sebebini araştırmaya ve yorumlara bıraktı. Konu gazetelerde ve televizyonlarda konuşuldu durdu. Kimi imamların kumandan olmasından kaynaklandığını, kimi Fatih döneminin âdeti olduğunu, kimi kılıç hakkını temsil ettiğini söyledi. Kimileri de -alakasız olmakla birlikte- padişahların kılıç kuşanma merasimlerinden kalma bir âdet olduğunu ifade edildi. Geleneğin özünü yansıtmayan bir sürü yorumlar yapıldı. Konu, tarih kitaplarında da açık ve net olarak dile getirilmediği için araştırmalar da insanların kafasındaki soruları cevaplandırmaya yetmedi.

Sözünü ettiğimiz bu gelenek İslam milletlerinin ve Türk milletinin tarih boyunca uyguladığı bir âdettir. Özünü Hz. Peygamberin sünnetinden alır. Sünnete göre Hz. Peygamber de asa veya yay'a yaslanarak hutbe okumuştur. Sünnetten hareketle Hanefi âlimleri de savaşa fethedilen yerlerde kılıçla hutbe okumaya cevaz vermişlerdir. Anlaşılacağı üzere kılıçla hutbe okumak yalnızca İstanbul'un fethine has bir davranış değildir. Âdete göre ordu kumandanı kuşattıkları şehirlerin teslim edilmesini şehrin yöneticileri ve

savunan kumandanlardan ister. Böylece kan dökülmesinin önlenmesini talep ederler. İhtiyaca göre bunu birkaç kez tekrar ederler. Şehri savunan kumandan teslimde yanaşmazsa şehrin alınması için harekete geçerler. Fetihden sonra savaş hukukuna göre bazı hakları elde ederler: yağmalama, en büyük ibadethaneyi camiye çevirme gibi. Camiye çevrilen en büyük ibadethanede ilk Cuma namazı topluca kılınır ve bu namazda hutbe kılıca yaslanarak okunur. Umumiyetle ilk hutbeyi ehliyet sahibi ise ordu kumandanı okur. En büyük ibadethanenin camiye çevrilmesiyle şehrin eski idarecilerine ve halkına "Artık burası İslam beldesidir" mesajı verilir ve onların psikolojik olarak da çöküntüye uğramaları sağlanır. Bu esnada elde kılıçla hutbe okunmak suretiyle de "Burası bu kılıçla fethedilmiştir ve adalet bu kılıçla sağlanacaktır" mesajı verilir.

Hatibin elindeki kılıcın çeşitli anlamları vardır:

Kılıç, gücün temsilcisidir.

Fethin alametidir.

Fetih ruhunun halen devam ettiğinin ifadesidir.

Kalkışmalara karşı elde silah hazır beklendiğinin işaretidir.

Müslüm ve gayrimüslim halkın güvenliğinin sağlanacağını mesajdır.

Yukarıda dile getirilen âdet ve onun anlamlarıyla ilgili klâsik Türk edebiyatı metinlerinde çok sayıda örnek beyit vardır. Onlara bir göz atalım: Nedîm (ö.1730) bir beytinde:

*Hatîb-i minber-i feth u zafer kim tîğının
şimdi*

Niyâmı cism-i hasm âvîze-gâhı arş-ı a'lâdır¹

¹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Nedim Divanı*, İstanbul 1972, s. 205.

“Fetih ve zafer minberi hatibinin kılıcının kını şimdi hasmının bedeni, asıldığı yer ise arş-ı a’lâdır.” diyerek minberdeki hatibin kılıcından söz eder. Beyitte kastedilen hatip zafer kazanmış ve o zafer üzerine minbere çıkmış bir kumandandır. Ayrıca beyitte savaş meydanında zaferin ilan edilme âdeti olan arş adlı kumandan çadırına kılıç asma âdetinden de söz edilmektedir.²

Sair Neş’et (ö. 1807) de bir beytinde “Padişahlar (gerektiğinde) kan dökmezlerse hükümlerini yürütemezler. Bak! Hatipler de minbere çıkınca kılıçlarına yaslanırlar.” der:

*Sözünü kesdiremez olmasa hunrîz şehân
Bak hutebâ çıkıcak minbere tîga dayanır*

Neş’et, hatiplerin kılıçtan güç aldıklarını söylerken hatip ile sultan arasında ilişki kurmuştur. Bu ilişkinin temel sebebi fetihten sonra ilk hutbe okuyan hatibin umumiyetle savaşı kazanan kumandan olmasıdır. Kumandanın ya da sultanın hükmünü yürütebilmesi için kılıcına yaslanması yani kılıcını elden bırakmaması gerekir.

Şairler zaman zaman bu gelenekten istifade ederek kendilerini nazım/şiir minberinin kılıçlı hatibi olarak takdim etmişlerdir. Şair Sabit (ö.1712) aşağıdaki beytinde şairlik ile kılıçlı hatip arasında ilişki kurmuş, kendini nazm minberinin hatibine, kalemini de kılıca benzeterek şairane bir şekilde övünmüştür:

*Hutebâ gibi çıkıp minber-i nazma Sâbit
Tîg-âsâ kalem-i pâk-edâyâ dayanır³*

Şair Atâî (ö.1635) de sevgiliye hitap ederek der ki “Güneş, feleği minber yapmış, kamer şeklindeki ayı gümüş renkli kılıç yapmış,

Fotoğraf: Abdüssamet Göksu

senin yüce adına seni öven bir hutbe okumak ister”:

*Hutbe-i medh okumak diler yüce adına kim
Mâhı sîmîn seyf edip çarhı kılar minber güneş*

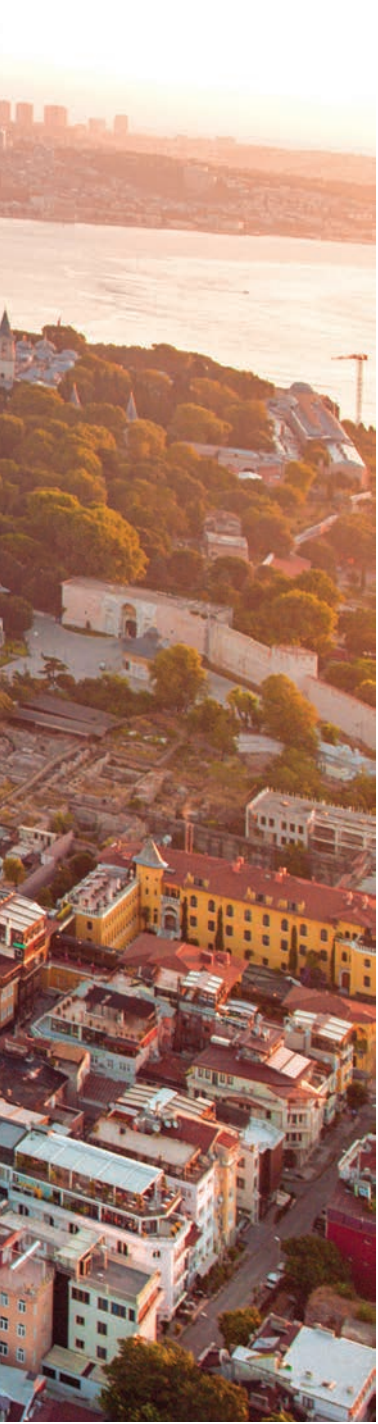
² Kılıcı arş adlı kumandan çadırına asma âdetiyle ilgili daha geniş bilgi için bk. Nihat Öztoprak, “Divan Şiirinde Osmanlı Geleneğinin İzleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2000, sayı 3, s. 159.

³ Bosnalı Alaeddin Sâbit, *Divan*, Haz. Turgut Karacan, Sivas 1991, s.388.

Ayasofya'nın Hatırlattığı Gelenek: Fetih ve Hutbe

Fotoğraf: Orhan Durgut

Ancak Şinâsî (ö. 1871)'nin de aşağıdaki beytinde dile getirdiği gibi bugün bu âdet artık nümâyiş yani gösteriş için kullanılır:

Elindeki kaleminden demem ki kan damlar

O bir nümâyiş içindir misâl-i seyf-i hatîb⁴

Şairlerin konuyu ele alışına dikkat edildiğinde görülecektir ki kılıçla hutbe okuyan imamın adı “Kılıçlı hatip”tir. Kılıçlı hatipler o şehir ve camide ilk hutbe okuyanı, kılıçları da fethi gerçekleştiren kılıcı temsil eder. Hatibin hutbede yanında bulundurduğu kılıç, tahminimize göre şehrin alınmasında ordu kumandanının kullandığı kılıç olmalıdır. Zira bunun böyle olabileceğini destekleyen başka âdetler vardır. Mesela uzun süre avlanmada kullanılan yayın hürmeten sahibi tarafından duvara asılması; nefis bir hattın yazılmasında kullanılan kalemin hürmeten hattatı tarafından levhanın üzerine veya yanına asılması; savaşlarda kahramanlık gösteren yiğitlerin kullandıkları yay, gürz, gülle, kılıç gibi aletlerin fethedilen kalenin duvarına veya kapısına asılması gibi kılıçlı hatip âdetini destekleyen âdetler çoktur. Bu uygulamalar o alete hürmetin ifadesidir. Vazifesini layıkıyla yapmasının mükâfatıdır. Bir şehrin alınmasında yararlılıklar gösteren kılıcın fetihten sonra ilk cuma hutbesini okuyanın elinde yer alması ve artık başka bir işte kullanılmamasının anlamı da budur.

Bu anlayıştan kaynaklı olarak “Hatip kılıcı gibi bir kez lazım olur” atasözü de doğmuştur. İstanbul fethedildikten sonra Ayasofya’da ilk kılınan cuma namazında hatip minbere Fatih’in kılıcıyla veya bir kumandanın kılıcıyla çıkmış olmalıdır. O kılıç, fethin hürmetine yıllarca cumaları hutbeye çıkartılmıştır. Dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş’ın hutbe okurken yaslandığı kılıç Fatih’in İstanbul’un fethinde kullandığı kılıcı temsil eder.

“Kılıçlı hatip” geleneği İstanbul gibi kılıçla fethedilen Edirne’deki Eski (Ulu) Camiinde, Kastamonu’daki Atabeygazi Camiinde, Çanakkale’nin Gelibolu ilçesindeki Gazi Süleyman Paşa Camiinde, Bartın’ın Amasra İlçesindeki Fatih Camiinde hâlâ devam ettirilmektedir.⁵

Dileğimiz bu kadim ve anlamlı geleneğin Ayasofya’da açılışa mahsus kalmaması bundan sonra da devam ettirilmesidir.

4 Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, Haz. Cemal Kurnaz, İstanbul 2009, s. 288.

5 İsmail Hakkı Aksoyak, “Hutbeyi Kılıçla Okumak”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, sayı 4, 2019, s. 79.

Salih Geyveli

Kubbeden Taşan Tekbir: Ayasofya Camii

Necip Fazıl, meşhur Ayasofya Hitabesi'nde şöyle söyler: "Ayasofya'yı kapalı tutmak, manada bütün camileri ve cami mefhumunu kapalı tutmaktır. Çünkü onların hepsi birer mekân, Ayasofya ise ruh..." Geçtiğimiz 24 Temmuz günü, Ayasofya'nın ibadete açılmasıyla, bütün ibadet mekanlarımızın ruhu yeniden hayat bulmuş oldu. Necip Fazıl'ın, Ayasofya'yı açacağını söylediği sel, o gün asgari 350 bin kişilik dev bir Cuma cemaati ile vücut bulmuş oldu. Bu tarihi hadisenin aziz hatırasını yaşatmak ve bu ruh mekanının anlamını idrak edebilmeye vesile olmak gayesiyle dijital platformlarda pek çok etkinlik düzenlendi.

30 Temmuz 2020 günü Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi tarafından düzenlenen "Kubbeden Taşan Tekbir: Ayasofya Camii" isimli panel de bunlardan bir tanesiydi. Prof. Dr. M. Fatih Andı, Dr. Celal Fedai, Dr. Coşkun Yılmaz ve Doç. Dr. Dursun Ali Tökel gibi

kıymetli isimlerin konuşmacı olarak katıldığı programda farklı cephelerinden Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi konuşuldu. "Söz uçar, yazı kalır." atasözünden aldığımız ilhamla biz de bu kıymetli programdaki önemli vurguları burada derleyip kayda geçirdik, istifade edilmesine vesile olmayı dileriz.

Dr. Coşkun Yılmaz:

"Ayasofya, Bir Osmanlı Külliyesi Olarak Düşünülmelidir."

Ayasofya'nın dört dönemi vardır; 537 yılında ibadete açılması, 29 Mayıs 1453'te camiye dönüşümü, 1934'te müzeye dönüşümü ve son olarak 24 Temmuz 2020'de tekrar cami olarak hizmete başlaması... 29 Mayıs 1453, Ayasofya'nın tarihindeki en önemli fonksiyon değişikliği olsa da, Ayasofya, camiye

Osmanlı'nın Ayasofya üzerindeki etkisi, sadece bu yapıyı bir camiye çevirmekle sınırlı değildir, aslında yapılmış olan; dünya mimarlık, inanç ve kültür tarihinde yer edinmiş bir yapıya kendi kimliğimizi kazandırmaktır. Aksini dile getiren görüşler son derece sığdır. Bir kültürün, bir medeniyetin, bir sanatın; kendi kimlik ve kişiliğini; farklı kimlik ve kişiliklere, medeniyetlere düşmanlık hissine kapılmadan nasıl barış, uyum ve huzur içinde inşa edebileceğinin çarpıcı bir örneği olarak hem kendi dönemi açısından hem de günümüz dünyası için çok şey söyler Ayasofya.

çevrilirken; içindeki cami öncesi sanatsal, kültürel ve mimari zenginliği koruma açısından örnek gösterilecek bir tutum sergilenmiştir. Ayasofya'da ilk namaz kılan, ilk kez secdeye varan Fatih Sultan Mehmed, ilk cuma namazını kıldırarak ise Akşemseddin'dir. Zaten, mihrabın sol tarafında Akşemseddin'in ders verdiği yer bulunmaktadır. Molla Gürani ve Molla Hüsrev gibi isimler orada bulunmuşlardır ve Ayasofya'nın mozaik ve fresklerine orada herhangi bir olumsuz muamele sergilenmemiştir. Kible tarafında bir düzenleme yapılmış ve 18. asrın ortalarına kadar bu böyle devam etmiştir. Çeşitli gravürlerde de bu sanat eserlerinin bahsedilen şekilde korunduğugörülmektedir.

Ayasofya'nın tarih boyunca dini boyutunun yanında siyasal bir anlamı da vardır. Cami, günümüzde ibadete açılırken döşenen halının bir yerinde, çokça ilgileri üstüne çeken bir açık bırakılmış alan var, o bölge imparatorların taç giydikleri alandır. Zaten, Ayasofya'nın en büyük kapısı, yani bugün tam da mihraba doğru açılan kapının ismi "imparator kapısı"dır. Bütün bu detaylar, Ayasofya'nın, Roma İmparatorluğu'nun meşruiyet mekanı olduğunu bizlere gösterir. Tıpkı, Osmanlı

sultanlarının Eyüp Sultan'da kılıç kuşanması gibi, onlar da taç giyme törenleri burada gerçekleştiriyorlardı.

Osmanlı'nın Ayasofya üzerindeki etkisi, sadece bu yapıyı bir camiye çevirmekle sınırlı değildir, aslında yapılmış olan; dünya mimarlık, inanç ve kültür tarihinde yer edinmiş bir yapıya kendi kimliğimizi kazandırmaktır. Aksini dile getiren görüşler son derece sığdır. Bir kültürün, bir medeniyetin, bir sanatın; kendi kimlik ve kişiliğini; farklı kimlik ve kişiliklere, medeniyetlere düşmanlık hissine kapılmadan nasıl barış, uyum ve huzur içinde inşa edebileceğinin çarpıcı bir örneği olarak hem kendi dönemi açısından hem de günümüz dünyası için çok şey söyler Ayasofya. Bu bağlamda, Fatih Sultan Mehmed'in bu yapıya ilk ilavesi medrese inşa ettirmek olmuştur. Ayasofya medresesi, az önce bahsettiğimiz kendi kimliğimizi ilim yönünden besleyen döneminin dünyada en iyi eğitim veren kurumlarından biri ve Osmanlı topraklarında ise yüz elli yıl sonra Süleymaniye medreseleri inşa edilene dek birinci dereceden eğitim veren kurumuydu.

Kubbeden Taşan Tekbir: Ayasofya Camii

Daha sonra Ayasofya'ya eklenen padişah türbeleri de bu yapının kimliğinin dönüşümünde pay sahibidir. Burada yer alan II.Selim Türbesi, hem Sinan mimarisinin hem de Osmanlı türbe mimarisinin zirve eserlerinden birisidir. Osmanlı'nın sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak daha sonra imaret ve sebil inşa edildi. Zamanla Ayasofya, planlamaları ve ilaveleriyle bir Osmanlı külliyesi haline gelmiştir. Şadırvanından kütüphanesine; muvakkithanesinden türbelerine bir bütün olan Ayasofya'ya sadece Roma'dan devralınmış bir yapı olarak bakmak bu sebeple eksik ve yanlış bir düşüncü olacaktır.

Prof. Dr. M. Fatih Andı:

“Günümüzde Ayasofya, Bir Kimlik ve Aidiyet Belirleyici Halini Almıştır.”

Ayasofya'nın, inşasından itibaren insanlık tarihinin sayılı mabetlerinden biri olarak hem Hristiyan dünyasında, hem de İslam dünyasında bir karşılığı var. Fakat enteresandır ki, İslam dünyasındaki karşılığı; Hristiyan dünyasındaki kadar, hatta belki daha da fazla bir sahiplenme ve hürmeti içerir. Bunun izi, edebi metinlerde sürülebilir; örneğin Evliya Çelebi bu mabedin inşasını Hz.Süleyman dönemine kadar götürerek aslında Ayasofya'nın tarihini bir İslam

peygamberinin dönemine bağlar. Yine İslam dünyasında Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevi ve Mescid-i Aksa'dan sonra dördüncü kutlu mabet olarak sık sık Ayasofya'nın anıldığını görürüz. Bu kutlu mabedin tarihini Osmanlı menkıbe kültürü, Hz.Peygamber'in doğduğu geceyle de irtibatlandırır.

Evliya Çelebi'nin rivayetine göre, Hz.Peygamber'in doğduğu gün kisanın sarayı gibi Ayasofya'nın da kubbesinde çatlaklar oluşmuştur. Benzer rivayetleri Evsâf-ı İstanbul adlı eserinde Latîfî de anlatır; Ayasofya'nın kubbesinin tahrip olmasına Hızır Aleyhisselam'ın razı gelmeyerek Buhayra isimli rahibe, Mekke'de

Hızır Aleyhisselam'ın doğduğunu ve onun tükürüğünü alarak harca karıştırılmasını ve kubbenin bu harç ile sıvandığı zaman tamir olacağını söylediğini anlatır. Bütün bu menkıbeler; gerçek de olsa rivayet de olsa bize gösteriyor ki İslam dünyasında Ayasofya'nın varlığı bir şekilde Hz.Peygamber ile örtüştürülüyor. Ayasofya hususunda Fatih'i harekete geçiren de belki de bu kabuller toplamı olacaktır.

Fetihten sonra İstanbul'da iki vakıf kuruluyor ilki Ayasofya-i Kebir Vakfı diğeri ise Eyüp Sultan Vakfı... Bu iki kutlu yeri Fatih, yeni İstanbul'un mayasını karan iki mekan olarak görmüştür. Zamanla, Hakkın batıla mağlup edişinin, bir galibiyetin işareti haline gelen Ayasofya aynı zamanda Osmanlı için bir istiklal sembolü olarak görülmeye başlıyor.

Günümüze gelindiğinde de Ayasofya, bir aidiyet ve kimlik göstergesi halini almış durumda aslında. Ayasofya'ya karşı duyduğunuz sıcaklık ve hürmet ya da Ayasofya'nın ibadete açılmasına gösterdiğiniz tepki, bütün bunlar bir aidiyet belirleyici halini almış durumda. Mütareke yıllarında, İngiliz işgali esnasında; edebiyatçılarımız; Ayasofya'yı bir sığınak, bir teselli mekanı olarak görüyor. Ruşen Eşref'te, Hamdullah Suphi'nin kimi düz yazılarında, özellikle de Yahya Kemal'in "Ezan ve Kur'an" başlıklı yazısında bu durumu görürüz. Yahya Kemal, bahsi geçen yazısında devletin iki temeli olduğundan; bunlardan birinin Hırka-i Saadet'te aralıksız okunan Kur'an diğersinse Ayasofya minarelerinden okunan ezan olduğunu söyler. Daha sonraları, özellikle Ayasofya'nın kapanışı ve müzeye çevrilişinin ardından bir daha yoğun şekilde bir bilinç odağına dönüştüğünü görürüz. Ayasofya'nın bu tarihten itibaren Müslüman hassasiyetleri taşıyan Türk entelektüellerinin gündemine

Kubbeden Taşan Tekbir: Ayasofya Camii

oturduğunu biliyoruz. Zira, müze halini alan Ayasofya, hem işlevine hem de insana yabancılaştırılmış bir hal alıyor.

Bu durum, elbette edebi gündemi ve edebi verimleri de etkilemiştir. Ayasofya konulu pek çok şiir ve manzume yazıldığını görürüz 1934'ten sonra. Sayıları az da olsa, hikayeler yazılmıştır. Pek çok denemeler kaleme alınmış, konferanslar verilmiştir bu hususta. Örnek verecek olursak, sözgelimi Nuri Pakdil'in bir denemesinde müzeye çevrilme hadisesinin "Ayasofya'nın insandan kopartılışı" olarak yorumlandığını görürüz. Bu ifadeyi tersinden okursak, Ayasofya'nın yeniden ibadete açılmasının; bu mabedin "insan"ın yüce/aşkın olanla kurduğu bağlantının ontolojik kimliğine yeniden kavuşturulması anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Zira, müze insanı mekan değildir. Müzeyi gezen kişi mekanın ve mekanın işlevinin bir parçası olarak değil; sadece seyirci olarak gezer. Mekanın asli işlevinin gerektiği hürmet duygusuna karşı bir yabancılaştırma oluşturmüze.

Dr. Celal Fedai:

"Ayasofya'nın Açılması, Türkiye Olarak Tarihi Kaderimize Dönmemizdir."

Ayasofya'nın açılması, bizim Türkiye olarak tarihi kaderimize dönmemiz anlamına geliyor. Bu durum, ülkemizin dış siyasette bir meydan okumasıdır aslında.

24 Temmuz gününü yaşayıp görmesini en çok istediğim Avrupalı, Arnold Toynbee'dir. Zira kendisi, 1925'te kaleme aldığı "Türkiye ve Avrupa" isimli kitabında, yeni kurulan Türkiye devletini "deri değiştiren bir canlı"ya benzetir. Eserinin satır aralarını anlarız ki, "deri değiştiren canlı", özüne dönerse; yani "tarihi kader"ine geri dönerse, Avrupa için bu hiç de

iyi bir şey olmayacaktır ve Toynbee bunun net şekilde farkındadır.

Belli yaşın üstündeki insanlar, Ayasofya'nın açılışının dünyadaki aşırı politikleşmiş yapıya Türk devlet idesinin bir karşılığı olduğunu algılayabildi. Ancak gelmekte olan nesil, 15-30 yaş aralığında olanlar, bunun bir meydan okuma olduğunu fark edemedi ve pek çok farklı siyasi sıkıntının arasında Ayasofya nasıl bir anda birinci dereceden gündem maddesi oldu bunu algılayamadı. Bizim belki de temeldeki problemimiz bu. Dünyada son derece politik bir yapı oluştu, biz sözgelimi birkaç sene önce bir darbe girişimine maruz kaldık ve 2016'dan beri hala birçok saldırı ile karşı karşıyayız. Ama zikrettiğim yaş grubu "Biz, sorun istemiyoruz. Biz rahat bir hayat sürmek istiyoruz ve Ayasofya'nın açılması bu rahatı bozacaksa; zaten bir sürü açık cami var, bir yenisine ne gerek var?" diyorlar. Bu durum, günümüzde dünyanın aldığı politik halin, yüz

yıl önceki hale benzemesinden kaynaklanıyor. Türkiye eğer yüzyıl önceki hali sağlıklı şekilde okuyabilirse bu mesele çözülebilir. Yüz yıl öncesini hatırlamak gerekirse, örneğin Almanların kendi içlerinde oluşturduğu bir Alman fütürizmi vardı, bir İtalyan fütürizmi vardı, bir Rus fütürizmi vardı. Bugünkü Rusya'yı o Rus fütürizmi var etti. Romanov hanedanının yıkılması ve Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesinin ardından Lenin-Stalin Rusya'sı 1990'larda dağıldı. Fakat, devlet idesi açısından Putin Rusya'sı ile Lenin Rusya'sı arasında pek bir fark yok. Romanov Hanedanı da aynı devlet idesini devam ettiriyordu.

Yani son yüzyılda Rus fütürizmini ele aldığımızda, Romanovlar neyi istiyorduydu SSCB de bu bağlamda aynı şeyi istiyordu, Putin de bugün aynı şeyi istiyor. İtalyan fütürizmi ise, İkinci Paylaşım Savaşı sırasında İtalya'yı belirli bir yere getirdi. Benzer şeyler, İngiltere ve Fransa için de geçerlidir. Bugün biz bir Türk fütürizmini yaşıyoruz esasen. Bunu, toplum katmanlarına, gelmekte olan nesle nasıl aktaracağımız oldukça önemli bir problemidir. Türkiye, Türk fütürizmini taşıyabilecek gerekli potansiyele mühendislik ve tıp gibi alanlarda sahip, ancak ne yazık ki, sosyal bilimlerin alanında Türk fütürizminin ne anlama geldiğini gelmekte olan nesle

Kubbeden Taşan Tekbir: Ayasofya Camii

anlatamıyoruz. Zira, gelmekte olan nesil, apolitik bir nesil... Maalesef küresel kapitalizm, onları hayatlarını yaşamaya, hedonist bir çizgiye doğru itmiş durumda, bundan ötürü onları suçlayacak bir tarafımız yok, biz onlara dünyanın aldığı hali maalesef ifade edemiyoruz. Yani, Ruslar, İngilizler, Almanlar, Fransızlar devlet idelerinden vazgeçmezken, Türkler niçin devlet idelerinden vazgeçsinler?

Sosyal bilim alanlarına modern dönemde bir format atıldı, bu formatın araştırma metotlarını ve dilini kullandık. Postmodern dönemde yeni bir format daha atıldı, onun dilini kullanıyoruz. Yani Türkiye, kendi tarihi kaderini taşıyabilecek sosyal bilim araştırmalarına ne yöntem olarak ne de konu seçimi olarak adapte olabilmemiş değil. Dolayısıyla bugün bizim yapmamız gereken şey, Türk devlet idesinin kanlı canlı olduğunu Ayasofya üzerinde görüp mutlu olmak ama öbür taraftan da yaşadığımız bu fütürist havayı topluma yaymaktır.

Doç. Dr. Dursun Ali Tökel:

“Divan Şairinin Ayasofya’sı, “Bir Halka-Bend-i Üns”tü.”

Klasik şiirimizde Ayasofya’yı incelerken, camiye dönüştürülmüş bir mabedin, huşu içerisinde anlatıldığına şahit oluruz. Bu metinlerde, modern edebiyatımızdaki gibi hüznün yok, feryat yok; tam aksine sevinç ve coşku var. Nabî, Ayasofya redifli gazelinde bu mabedi “bir halka-bend-i üns” olarak niteler, yani Ayasofya’nın, insanları sevgi, muhabbet ve ünsiyet ile, bir halka haline getiren mekan olduğunu söyler. Bununla beraber, Ayasofya; diğer kutlu İslam mabetleriyle birlikte anılıyor, şiirlerde de bu şekilde zikrediliyordu.

Ayasofya, o kadar önemsenmiş ve Fatih Andı hocanın da dile getirdiği gibi İslam’ın dördüncü kutlu mabedi olarak görülmüştür ki örneğin Fikrî isimli bir divan şairi, Kabe’ye gidemeyecek kadar fakir kimselerin Ayasofya’yı ziyaret ile hacca gitmiş gibi olacağı şeklindeki inancı “Kabe’ye varılbilmeyen fukara/Varmış olur ana gelürse sana” beytiyle ifade eder. Taşlıcalı Yahya ise, Fikrî ile aynı görüşü: “Fakir olana Ka’be’dür farza” mısraı ile dile getirir. Bunun yanında Taşlıcalı Yahya, Ayasofya’yı “Tev’eman-ı Mescid-i Aksa” yani Mescid-i Aksa’nın ikizi olarak zikreder.

Ayasofya, sosyal hayatın merkezindeki bir mabettir ve aslında sanıldığı gibi hayattan kopuk olmayan, aksine hayatın içinden beslenen divan şiiri de sevgilinin güzelliğini ifade etme, diğer güzelliklerle kıyasla hususunda Ayasofya’dan ilham alır. Mostarlı Ziyai’nin “Ben bulımadum câmi’-i hüsnün gibi ma’bed/ Meşhûr-ı cihân olmuş egerçi

Ayasofya” beytinde sevgilinin güzelliğinin Ayasofya Camii’nin güzelliği ile kıyaslanması bu bakımdan oldukça özgün ve önemlidir.

Ayasofya Külliyesi’nde yapılan her tür ilave ve tadilat, klasik şairlerimizin divanlarında önemli bir konu olarak yer bulur, yapılan tamir ve inşa faaliyetlerine dönemin önemli şairleri tarih düşmeyi ihmal etmez. Örneğin, Ayasofya’nın Sultan III.Ahmed döneminde sultan mahfilinin genişletilmesi üzerine Nedim on üç beyitlik bir tarih düşmüştür. Bu tür kayıtlar, yapının dönüşümünü inceleyen tarih araştırmaları için önemli kaynaklardır. Yalnızca divanlardaki kıtalar bölümüne bakarak

Ayasofya üzerindeki değişim ve gelişimleri takip edebiliriz.

Bu bağlamda bir diğer önemli yapı ise, halk arasında efsaneler üretmesi ve şiirlere konu olması bakımından Sultan I.Mahmud döneminde inşa edilen Ayasofya Kütüphanesi’dir. Şiir, vakaların duygu boyutunu aktarır, tarihçilerimiz ise vakaları tarihsel veriler etrafında anlatırlar. Tarih bilimi, inşa edilen bir kütüphaneye dair maddi verileri bize sunar, ancak bu yapının hangi duygularla yapıldığını, halk tarafından hangi tepkilerle, nasıl bir coşkuyla karşılandığını ancak sanat eserlerine bakarak anlayabiliriz.

Kubbeden Taşan Tekbir: Ayasofya Camii

Fotoğraf: Orhan Durgut

Örneğin, bir Ramazan davulcusunun Ayasofya Kütüphanesi için, uzun bir şiir yazdığını görürüz. Bir eğitim geçmişi olmadığını kolaylıkla öngörebileceğimiz halktan bir davulcunun, bir kütüphane için uzun bir şiir yazmış olması oldukça ilginç değil midir? İşte, bir davulcunun yazdığı şiir; kütüphanenin halk tarafından nasıl karşılandığı, hangi anlamlara sahip olduğu konusunda bize oldukça mühim, harika veriler sunuyor: “Muvaffak eyledi Allah/ Hayır olur makbul inşallah/Seyredüp kitaphaneyi/Her gören dedi maşallah/Vasfında acizdir dilim/Yazmağa varmadı elim/Eğer dilerse bahşişi/Sizlerden niyaz ederim.” Sonuç olarak, klasik şiirimizde Ayasofya, önemi, mimarisi, cemaati, ruhani değeri, bir mabet olarak fonksiyonları, Osmanlı devleti ve milleti için yüksek ve yüce ehemmiyetikadar, Necip Fazıl’ın şu yargısı ile de görülmektedir: “Demek ki Ayasofya; ne taş ne çizgi, ne renk ne hacim ne de bütün bunların madde senfonisi; sadece mana, yalnız mana...”

Fotoğraf: Orhan Durgut

A. Haluk Dursun

Bir Ulu Mabetten Şehri Okumak

Ayasofya'da Olanlar-Bitenler, Yazanlar-Çizenler, Gelenler-Geçenler*

*Tarih boyunca
Ayasofya'nın
rakibi olabilecek,
daha doğrusu
Ayasofya'nın
rakipi olarak
düşünüldüğü
devre
dışı bıraktığı
eser, Kudüs'teki
Süleyman
Mabedidir. M.S.
537 tarihinde
Ayasofya'nın
banisi Justinanus
boşuna
bağırمامıştır
kubbenin tam
altında: "Ey
Süleyman!
Allah'ın
yardımıyla seni
geçtim!"*

Bir ulu mabetten bir şehri okumak, o mabedin mekânında bütün bir şehri toplamak ve oraya bakarak şehri anlamak, şehri yazmak ne derece mümkün olabilir? Bunun olabilirliği tartışmaya açıktır. Ama eğer bir şehri tek bir mabedinden bakarak görmek, yazmak ve okumak mümkünse hiç şüphesiz ki; İstanbul gibi kadim bir şehirde bu işin yapılabileceği en doğru mekân Ayasofya'dır.

Öyle yerler vardır ki, orada bulunan bir mekân söylendiğinde, dile getirildiğinde hemen şehir akla gelir. Yahut sadece o şehir söylendiğinde, kendiliğinden şehrin o mekânı hatırlanır. Şehir ve mekân birbirlerine ayrılmaz bir ikili gibi bağlanmışlardır. Artık o mekân o şehrin sembolü, simgesi, alamet-i farikası olmuştur. Yine hiç şüphesiz ki, bu tür özellikler kadim şehirlerin kebir ve atik mabetlerine has bir durumdur. Mabedin sadece eski ve büyük olması da yeterli değildir. Yapılışından yaşayışına kadar olağanüstü vakalarla, keramet, efsane, hayal ve hakikatle yoğrulması; barışın ve savaşın, korkunun ve sevincin, zaferin ve bozgunun ve en önemlisi imanın

ve şükrün kesiştiği, yoğunlaştığı mekân olmasıdır. Bütün bunların bir arada olabilmesi için de o şehrin kıyıda, köşede kalmamış, arzın merkezine kurulmuş, Doğu'nun ve Batı'nın ve bütün cihanın üzerinde hâkimiyet tesis etmiş bir ulu devletin, bir dünya imparatorluğunun merkezi olması şarttır.

Bu kıstasları göz önüne alıp tekrar değerlendirdiğimizde Ayasofya, yine bir yıldız gibi diğerlerinin arasından sıyrılır ve parlaklığını, hiç sönmeyecek ışığını ilelebet korur.

Nice kentin Ayasofya'yla boy ölçüşebilecek Ulu Camiileri, Camii-i Kebiri, Katedrali varsa da; bunlar hep mahalli, yerli ve tek yönlü kalır. Ulu Camii Bursa'yı, Selimiye Edirne'yi, Mescid-i Aksa Kudüs'ü, Emevi Camii Şam'ı, Tac Mahal Akra'yı, Büyük Camii Kurtuba'yı, İydgah Camii Kaşgar'ı biraz ön plana çıkarır gibi olsa da; Venedik'in San Marco'su, Roma'nın Vatikan'ı, Paris'in Notre Dame'ı varsa da bunlar hep tek boyutlu, tek cepheli, tek kültürlü, tek devletli yapıların eseridir. Tarih boyunca Ayasofya'nın rakibi

* Doç. Dr. Haluk Dursun, Bir Ulu Mabetden Şehri Okumak: Ayasofya'da Olanlar-Bitenler, Yazarlar-Çizerler, Gelenler-Geçenler, 1. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi, Ankara 2011, s. 242-246.

Bir Ulu Mabetten Şehri Okumak

olabilecek, daha doğrusu Ayasofya'nın rakipi olarak düşünülüp devre dışı bıraktığı eser, Kudüs'teki Süleyman Mabedidir. M.S. 537 tarihinde Ayasofya'nın banisi Justinanus boşuna bağırmamıştır kubbenin tam altında: "Ey Süleyman! Allah'ın yardımıyla seni geçtim!"

İşte bu tarihten itibaren artık Süleyman Tapınağını değil, Ayasofya'yı geçmek, onun kubbe çapını aşmak, onun sahnını geride bırakmak bir hedef haline gelmiştir. Yahut daha baştan yenilgiyi kabul edip imkânsızı zorlamadan, Ayasofya'ya benzemek, Ayasofya'yı taklit etmek, onun mekânını olmasa bile adını paylaşmak üzere çalışmalar başlamıştır. Roma ve Osmanlı coğrafyası bu tür Ayasofyalarla doludur. İstanbul'da Küçük Ayasofya, İznik'te Ayasofya, Trabzon'da Ayasofya, Vize'de Ayasofya, Enez'de Ayasofya, Magosa'da Ayasofya, Sofya'da Ayasofya, Ohri'de Ayasofya ve Selanik'te Ayasofya...

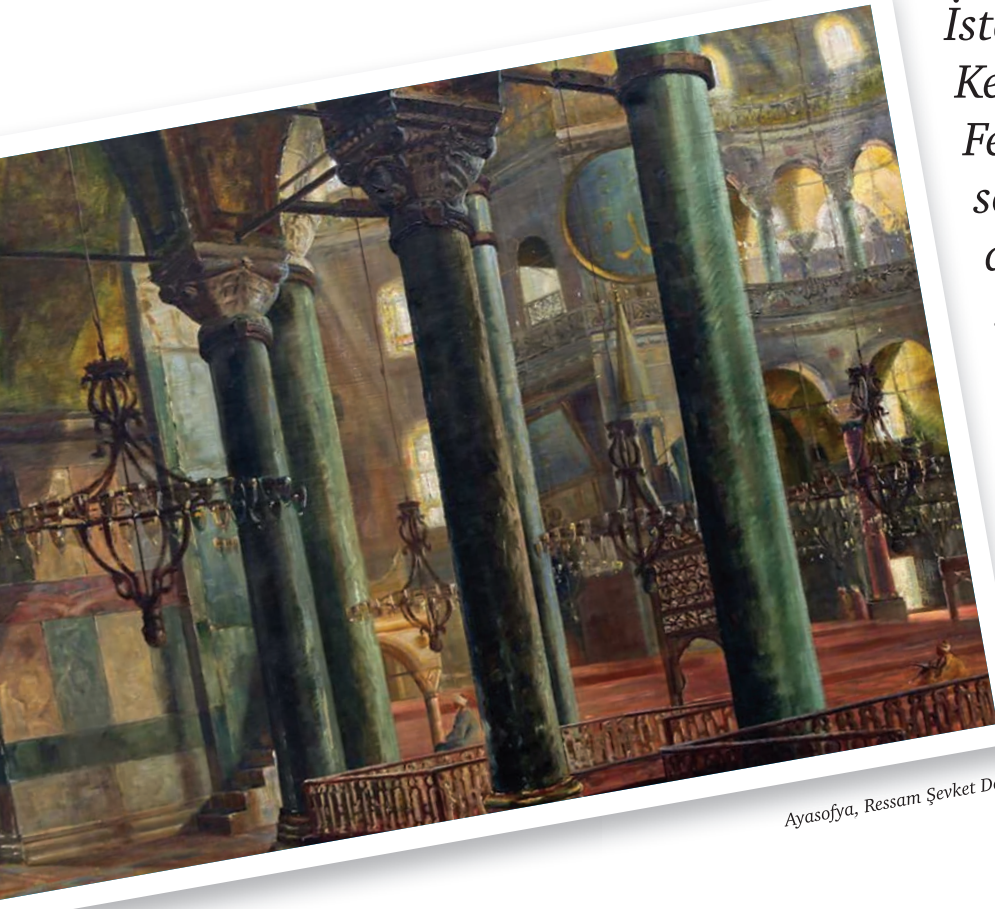
Ama bunların hiçbiri 1473 yıllık bir hayatı geride bırakmış, iki imparatorluğa, bir istilaya, sayısız kuşatmaya, işgale ve bir genç devlete şahit olmamıştır. Ayasofya bir Megali Ecclessia, büyük kilise, anıtsal mabet olarak Konstantinopolis'in birinci tepesine, Akropolis'ine kurulmuştur. Kapı komşuları; imparatorun sarayı, asillerin senatosu, şehrin en büyük sarnıcıdır. Önündeki hipodromda eğlencenin de, ihtilalin de en şevkli, en heyecanlı, en kanlısına sahne olunur. (Nika İsyanı)

Ayasofya diğer bazı kiliseler gibi Hz. Meryem'e, Hz. İsa'ya veya herhangi bir azize ithafen yapılmamıştır. O doğrudan kutsal hikmetin, Tanrı'nın mekânıdır. Onların hiçbiri pagan döneminin Apollon

tapınaklarından, Artemis mabetlerinden Helen coğrafyasının, Roma diyarının en güzel malzemelerinden süslenmemiş, takılarla donatılmamıştır. Onların hiçbirinde Doğu Roma'nın erken Hıristiyanlık imanı ile ortaya çıkarılmış mozaik örnekleri tasvir kırıcılık döneminden sonra yeni bir ruhla kotarılmış figüratif, musavver mozaikler bulunmamıştır. Onların hiçbirinde Vaftizci Yahya ile Hz. İsa'nın birbirine bakışları, Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin o devasa boyuttaki Hz. Allah (c.c.) ve Hz. Muhammed (r.a.) levhalarıyla aynı mekânda kesişmemiştir. Yine onların hiçbirinde İstanbul'un kurucusu Konstantinus'un, Ayasofya'nın banisi Justinanus'un ve Osmanlı hükümdarı Sultan Abdülmecid'in mozaikten suretleri ve tuğraları buluşmamıştır. Onların hiçbirinde bir mabedin rahipleri bütün maharetlerini, göz nurlarını en kutsal ikonaların yapımını içlerinde sergilememişler, hatipleri ebru teknesinden en sanatkârane hatip ebrularını¹ çekmemişlerdir. Onların hiçbirinde Ayasofya'da olduğu gibi hayatını Tanrı'ya adanmış keşişler biteviye perhiz içinde manastır hücrelerinde münzevi yaşamamışlar; maksurelerinde, sofalarında nice dervişler hafi zikirlerle boyun bükmemişler, cehri zikirlerde dil dökmemişler; ilahi, naat, kaside ve tevşihlerle bir mabedi inletmemişlerdir.

Ayasofya'da Doğu Hıristiyanlığının Ortodoksluğu ile yine Doğu imanının İslamiyet'i buluşmuş, güzellikte yarışmış, buna karşılık Batı Hıristiyanlığının Latin Katolisizmi de orada yağmadan, çapuldan geri durmamıştır. Mesihilerin narteksli kilisesine, tekneli vaftizhanesine Müslümanlar ise mihraplar, minber, mahfiller, kasırlar ilave etmişler, minareler

¹ Ayasofya hatibi ebrusu

İstanbul'un Ayasofyası Camii-i Kebir olarak halife-i ruy-i zeminin Feth-i Celil-i Konstantiniyye'den sonra kapısını "Ya fettah!" deyu açtığı, şükür için secdeye kapandığı, Cuma ve bayram namazlarında selamlığa ve ibadete geldiği bir ulu mabettir. Padişah iradesiyle içerisinin resminin yapılmasına izin verilen ilk camiidir.

Ayasofya, Ressam Şevket Dağ

dikmişler; onları alemler, şebekeler, sebiller, şadırvanlarla süslemişlerdir.

İstanbul'un Ayasofyası Bizans İmparatoru'nun taç giydiği kilisedir

İstanbul'un Ayasofyası Bizans İmparatoru'nun zaferlerden sonra şehre girip şükür ayinine katıldığı, Patrik tarafından kutsandığı kilisedir. İstanbul'un Ayasofyası Camii-i Kebir olarak halife-i ruy-i zeminin Feth-i Celil-i Konstantiniyye'den sonra kapısını "Ya fettah!" deyu açtığı, şükür için secdeye kapandığı, Cuma ve bayram namazlarında selamlığa ve ibadete geldiği bir ulu mabettir. Padişah iradesiyle içerisinin resminin yapılmasına izin verilen ilk camiidir (Ressam Şevket Dağ).

Özellikle fetihten sonra Ayasofya, hakkında en çok efsane ortaya çıkarılan mabet olmuştur. Hıristiyanlık döneminde Hz. İsa'nın, Meryem Ana'nın, Cebrail'in

sayısız azizin, patriğin, rahibin karıştığı rivayetler, efsaneler fetihten sonra daha da bereketlenmiştir. Miraç'ta da, kıyamette de, evvelde de, ahirde de hep dillerde, hep dinlerdedir. Daha ezelden yapılırken planını Hz. Hızır çizmiş, sütunları Kaf Dağı'ndan getirilmiş, cinler amelelik etmiş, her nevi kazaya, belaya, zarara karşı melekler koruyuculuk vazifesini üstlenmiş, mabet tılsımlarla bezenmiştir.

Hızır İsa burayı kutsamış, onun çarmıha gerildiği kutsal hac, çiviler, kutsal kâse Ayasofya'da Mesih'i beklemek üzere saklanmıştır. Ayasofya'nın ana kapısı, Nuh Peygamber gemisinin tahtasından yapılmıştır. Orada dua edenin duası kabul ve makbul olur... Orada namaz kılan cennetlik olur... Oraya giren çıkmak istemez, giremeyen mahzun olur. Ayasofya Hızırlık, Hıdırlık makamıdır; top kandilin altında her daim Hızır hazır ve nazırdır. Ve dahi nice rivayet, efsane...

Bir Ulu Mabetten Şehri Okumak

Altın Cep saati,
ön kapak üzeri
Sultan Abdülmecid,
arka yüzeyi ise
Ayasofya tasvirli

Sefere çıkarken sefer duası Ayasofya'da olur. Asker cephedeyken muzafferiyet duası Ayasofya'da olur. Nusret nasip olursa, şükür namazı da Ayasofya'da eda edilir. Eğer düşman kavi çıkarsa, bozgun vuku bulursa muhaceret mekânı da Ayasofya'nın harimi ve avlusu olur. Ayasofya'da ibadetlerin vakitleri muvakkithanesinde hesaplanır; fukaranın nasibi, rızkı imaretinden sağlanır. Ayasofya'nın imareti bereket, sebili mürüvvettir. Avlusunda sabi'si, kapısında dilencisi eksik olmaz. Sıbyanları mektebde, mollaları medresede, cemaati maksurede, meşayih bir köşede nice vakitler geçirir. Vakıfları gayet zengin, hademesi gayet olur. Müezzini, kayyumu, imamı, hatibi, kürsü şeyhi ve dahi mütevellisi hep memnun, mahzuz ve mesrurdur. Sadece insanı değil, yerde kedisi ve havada güvercini de hiç eksik olmaz. Nesilden nesile yürür, uçar, sürer, gider...

Ayasofya gibi bir ulu mabette, bir kalabalık cemaatte zaman zaman fitnenin de tohumları atılmış, nice fesad çıkarıcı ihtilalin kıvılcımını orada çakmış,² ihtilafın temellerini

² Derviş Vahdeti

Abdülmedid Madalyası

oranın sütunlarının dibine dayandırmıştır.³ Nice asi, sarayı tarassut etmek niyetiyle minarelerine tırmanmış (Kabakçı isyanı), ibret-i âlem olsun diye önündeki meydanda sayısız âdem sallandırılmıştır (Vaka-i Vakvakiye). Dersaadet'i Çarigrad'a dönüştürmek, camiye kiliseye çevirmek için devasa çanları yedeğinde getiren Çarlık ordusu, (93 Harbi) Çanakkale'ye dayanan ehl-i sâlib gibi din düşmanlarına Ayasofya'yı teslim etmemek, mütarekede kiliseye çevrilmesine mani ve işgaline engel olmak maksadıyla etrafına patlayıcılar yerleştirilerek korunmuştur.

En kalabalık cemaatin bulunduğu mabet olan Ayasofya aynı zamanda en çok başka dinden ziyaretçinin uğradığı mekândır da... Şehre gelen başka dinin mensupları onu görmeden gitmek istemezler.

En çok resminin yapıldığı, gravürünün, minyatürünün çizildiği, fotoğrafının çekildiği

Vatikan Pulu

mekândır Ayasofya... Afişlerde Ayasofya, davetiyede Ayasofya, pul üzerinde Ayasofya, kitap kapağında Ayasofya, duvar tabağında Ayasofya, hatıra madalyonunda Ayasofya, işlemeli yastıkta, her nevi örtüde Ayasofya, sigara tabakası kapağında Ayasofya, cep saati kapağında Ayasofya, tepside, süs objelerinde hep Ayasofya, kapılarının tokmaklarında "Ya Fettâh" yazan Ayasofya...

Bütün bu yazdıklarımızı tek bir cümlede toplayan sözün özü, "Yadigâr-ı İstanbul" eşittir Ayasofya! Bu Ayasofya güzellemesini ifade eden şu tabir bile Ayasofya'yı sıra dışı yapmıyor mu? "Ayasofya-i kebir, bina-yı alay-ı lâ-nazir!". Yani eşi, benzeri bulunmayan büyük Ayasofya...

3 Üstüvani

Fotoğraf: Mehmed Özçay

Ömer Fatih Andı

Ayasofya

-ibadete açılışının hatırası hep yaşasın diye-

gülkurusu matara bin sayfalık kitap bilginlerin daim
çöl dedikleri çırpınan o kara balığın karnında aradığı

gülkurusu matara toprak kadar geniş bir köstekli saat
içinde kırk sağlam çeşme doyurur bin kırık şehri

gülkurusu mataranın bir çeşmesi de söz mülkünde
bir taze kitabın hamdelesini ve salvelesini yazar

gülkurusu matara şairler devşirip yazar mecnunlar ocağına
bir şölen gibi bağrında saklı aynalara çeker pehlivanları

gülkurusu matara yitip gitsin diyerek salınan koyu sis
çıksın karşıma bir beyit içre “kara yire karam anı”

gülkurusu matara tam seksen altı yıl sonra
değdi susuz bilginlerin dudaklarına:

on temmuz iki bin yirmi

Beşir Ayvazoğlu

Hoca Ali Rıza'nın Gözüyle Şemsipaşa

*Onun tabiata
sadakati, yani
gerçekçiliği
herhangi
bir Batılı
ressamınkine
benzemezdi;
ince bir şair
hassasiyeti
ve mistik bir
heyecanla
âdeta eşyanın
ve manzaranın
içine dalıverirdi.
Paletindeki
renkler saydamdı;
resimlerine
dikkatle bakılırsa,
görünenlerin
ardındaki
görünmeyi
göstermek
istiyormuş gibi
bir duyguya
kapılmak
mümkündür.*

I-

Üsküdarlı Hoca Ali Rıza'nın sanatı aslında ülkesinin güzelliklerini küçümseyip aşağılayanlara efendice bir meydan okuyuştu, denebilir. İstanbul'un inkıraz halindeyken bile Le Corbusier'yi hayran bırakan bahçe-şehir kimliğini henüz koruduğu yıllarda, yanından hiç eksik etmediği kalem, fırça ve boyaları kullanarak dar ve gölgeli sokakları, mütevazı ahşap evleri, mescitleri, çeşmeleri, kır ve mahalle kahvelerini, servili mezarlıkları, Boğaz'ı ve Boğaz sırtlarındaki benzersiz manzaraları, mehtaplı geceleri, karakteristik ağaçları, özellikle çok sevdiği fıstık çamlarını resmederek ebedileştiren bu büyük ressam, günlük hayatta kullanılan çeşitli eşyaların yanı sıra kahve ve ev içlerini de bir belgeselci titizliğiyle resmin diline sadakatle aktarırdı. Sadakatle dedim, fakat onun tabiata sadakati, yani gerçekçiliği herhangi bir Batılı ressamınkine benzemezdi; ince bir şair hassasiyeti ve mistik bir heyecanla âdeta eşyanın ve manzaranın içine dalıverirdi. Paletindeki renkler saydamdı; resimlerine dikkatle bakılırsa, görünenlerin ardındaki görünmeyi göstermek istiyormuş gibi bir duyguya kapılmak mümkündür.

Hoca Ali Rıza, kalemi ve fırçayı tarihimizin kritik bir döneminde eline almış, medeniyetimizin hızla yok olmakta olan güzelliklerini resim sanatının diliyle kayda geçirmek için insanüstü bir gayretle çalışmaya başlamıştı. Dikkatini kimsenin yok edemeyeceği abidelerden ziyade şehrin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan zenginliklerini hiç olmazsa görüntü olarak kurtarmanın derdine düştüğü pek fark edilmemiş, aynı yıllarda, cami resimleri yaptığı için karikatüristler tarafından aşağılanan büyük ressam Şevket Dağ gibi o ve arkadaşları da itibar suikastına uğramışlardır. Güzel Sanatlar Akademisi'nde bölüm şefi olan ve Resim ve Heykel Müzesi'nin düzenlemekle görevlendirilen Léopold Lévi, müzede Seyit Bey, Şeker Ahmet Paşa, Zekâî Paşa, Hoca Ali Rıza gibi resamlara da yer verince onları ressam saymayan Çallı İbrahim ve arkadaşlarının çok rahatsız olduklarını Malik Aksel anlatır.¹

Hoca Ali Rıza, akademi çevresinin kendisi ve arkadaşları hakkında ne düşündüğünü bildiği halde bir derviş sabırla çalışmaya devam etmiş, benzersiz tekniği ve şairane hassasiyetiyle milletin hayatına tercüman olmaya devam etmişti.

Üsküdarlı Hoca
Ali Rıza'nın
Şemsipaşa'daki
Direkli Yalı'yı
merkez alarak
çizdiği Üsküdar
panoraması,
karışık teknik,
99x19,5
cm (Kemal
Erhan-Serra-
Ömer Türel
Koleksiyonu)

Binlerce eserinden bir kısmını bir araya getiren ve TOKİ tarafından iki kalın cilt halinde yayımlanan *İstanbul'un Ressamı Hoca Ali Rıza: Ev ve Şehir* (2019) isimli kitap, bu büyük ressamın muhteşem mirası hakkında sarıh bir fikir vermektedir.²

II- Direkli Yalı

Hoca Ali Rıza'nın özel koleksiyonlarda gün ışığına hiç çıkmamış eserlerinin de bulunduğu muhakkaktır. Bunlardan biri, Kemal Erhan-Serra-Ömer Türel koleksiyonunda yer alan, beş plan halinde çizilerek büyük bir ustalıkla birleştirilmiş 99x19,5 cm. ebadında bir Üsküdar panoramasıdır.³ Sadece iki planı renklendirilmiş olan bu karakalem resimde, Hoca Ali Rıza'nın özel bir ilgi duyduğunu bildiğimiz Direkli Yalı merkezde yer alıyor. Muhtemelen sadece yalının resmini yapmaya niyetlenen sanatkarın daha sonra bu resmi Şemsipaşa'yı merkez alan bir panoramaya dönüştürmeye karar verdiği düşünülebilir. Üzerine "Birinci plan: Şemsipaşa'da Direkli Yalı, sonra mündehim oldu" yazdığı renklendirilmiş birinci planda yalı ve bahçe duvarlarının bir kısmı yan cepheden resmedilmiş. Bu planda "İskele Camii" (Mihrimah Sultan Camii) kısmen

görünüyor. En sola eklenen planda ise Üsküdar sahili vapur iskelesini içine alacak şekilde uzatılmış. Birinci planın sağındaki üç ayrı planda ise Direkli Yalı'nın arka kısımlarıyla bahçe duvarının devamı, yukarı doğru uzanan sokak ve Rumi Mehmed Paşa Camii yer alıyor.

Hoca Ali Rıza'nın imzaladığı, fakat tarihini yazmadığı için ne zaman yapıldığını kestiremediğimiz bu resim tamamlanmamış görünüyor. Belki de resmin böyle kalmasını tercih etmişti, kim bilir! Direkli Yalı'ya ve genel olarak Şemsipaşa'ya özel bir ilgi gösteren Hoca Ali Rıza'nın aynı yalıyı yüksek bir yerden ve Boğaziçi'nin büyük bir kısmını kucaklayacak bir açıdan bakarak resmettiği karakalem resmi ise Milli Kütüphane'dedir. Bu resimde Şemsi Paşa Camii'nin kubbesi de görünür.

İki tarafındaki bölmeler sütunlar üzerine oturtulduğu için halk arasında Direkli Yalı diye anılan Kaptan Paşa Yalısı, 1815 tarihli Bostancıbaşı defterinde Şemsi Paşa Külliyesi'yle "Ayazma Kasrı Hümayunu" diye anılan Şerefâbâd Kasrı arasında gösterilmiştir. Bu ahşap yalının sahibi, 24 Kasım 1805 tarihinde bostancıbaşılıktan kaptan-ı deryalığa tayin edilen, fakat on dokuz ay sonra azledilen Hacı Mehmet

Paşa'dır. Denizcilikten hiç anlamadığı, hatta kendisini deniz tuttuğu için fırtınalı havalarda perişan olduğu söylenen Paşa, azledildikten sonra Hotin muhafızlığına tayin edilir, bu görevi kabul etmeyince Bursa'ya sürgün edilir. İsmail Hami Danişmend'in tespitlerine göre, Hacı Mehmet Paşa, kaptan-ı deryalığa 7 Haziran 1809 tarihinde ikinci defa tayin edilecek, fakat sekiz ay sonra azledilecektir.⁴

Direkli Yalı'nın daha sonra kime intikal ettiğini bilmiyoruz. Bildiğimiz, Ali Suavi'nin Mekteb-i Sultani müdürlüğünden alındıktan sonra bu yalıyı kiraladığı, Sultantepe'sinde oturan Sopasalan Süleyman Asaf Bey'le irtibata geçerek literatürde Üsküdar Cemiyeti diye anılan gizli bir cemiyet kurduğu, Çırağan baskınıyla dostlarıyla bu yalıda toplantılar yaparak planladığıdır. Rivayete göre Çırağan'a hareket ederken İngiliz karısına baskını yalıdan dürbünle takip etmesini, eğer bir baskına uğrayıp rıhtımın karıştığını görececek olursa bütün evrakı yakmasını söylemiş, Madam Marie de dediği gibi yapmıştır.⁵

Çırağan Baskını'ndan önce Fenerbahçe sahilinde kasten karaya oturtulan bir İngiliz vapurundan alınan seri atışlı silahların kısa bir süre önce yıkılmış olan Şerefâbâd Kasrı

bahçesindeki büyük havuza saklandığına dair bir rivayet de vardır. Silahlar 20 Mayıs 1878'de buradan alınarak 93 Harbi'nde İstanbul'a gelen Rumeli göçmenlerine dağıtılmış ve Kuzguncuk'tan mavnayla karşıya geçilerek baskın gerçekleştirilmişti.

1926 yılında yıktırılan Direkli Yalı'nın yıkılmadan önceki sahibi, Sermet Muhtar Alus'un yazdığına göre, devrin önde gelen şahsiyetlerinden Tevfik Bey'di.⁶

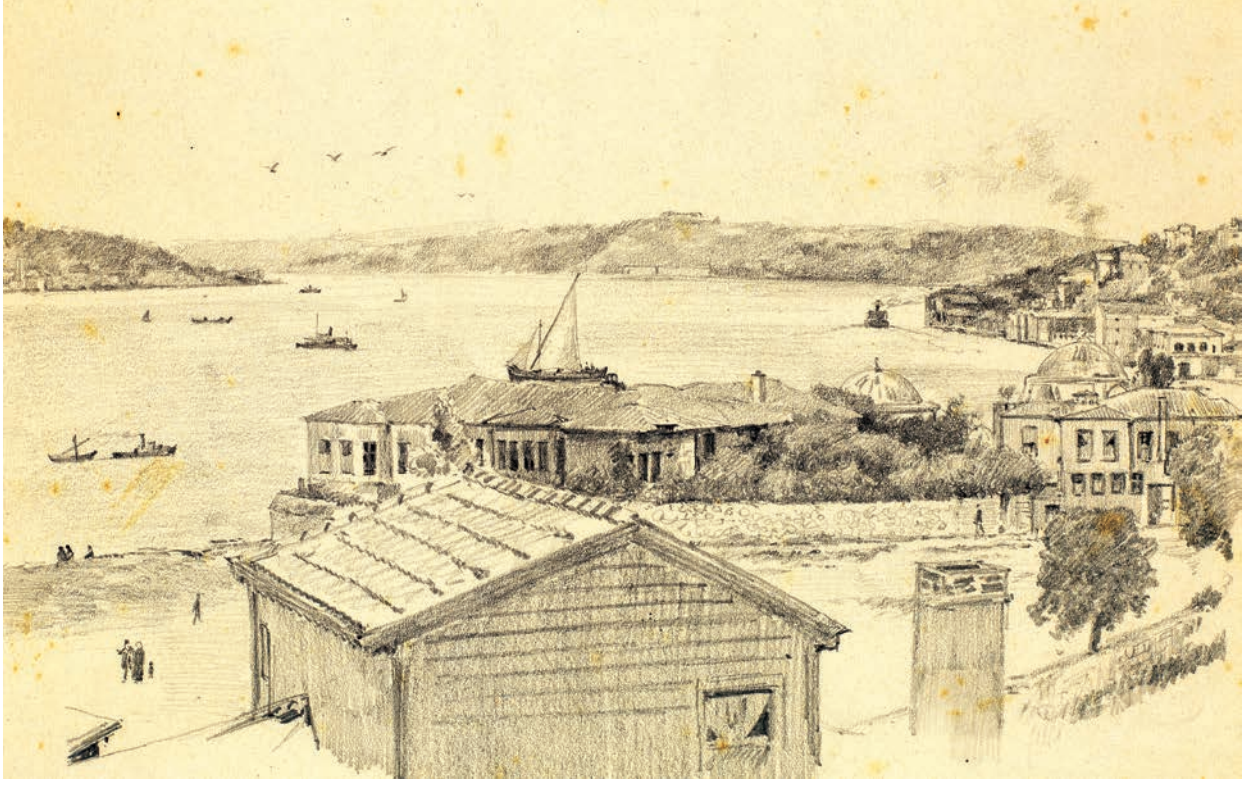
III- Şerefâbad

Süheyl Ünver, 1961 yılının 1 Nisan'ında bir dostunu görmek üzere Üsküdar'a geçer. Küçük çantasını hocası Ali Rıza Bey gibi sol koltuğuna kıştırarak Şemsipaşa'ya doğru yürümeye başlar. Balaban İskeleyi'nin arkasından Kaptan Paşa Yalısı'nın yerinde yükselen şeddadi tütün deposunun kirli cephelerini görmemek için başını yere eğerek ilerler. Şemsi Paşa Külliyesi'nin kütüphaneye dönüştürülen medresesine başını şöyle bir çevirip baktıktan sonra meydana çıkar. Burada gözü iki şeyi aramaktadır. Birisi medreseye bitişik yalı arsasında Ali Suavi'nin silahları sakladığı havuz, diğeri ise Şerefâbâd Kasrı'nın rıhtım kalıntısı... Aslında ikisinden de hiç eser kalmamıştır.⁷

Hoca Ali Rıza'nın Gözüyle Şemsipaşa

Üsküdarlı
Hoca Rıza'nın
Direkli
Yalı'yı başka
bir açıdan
resmettiği bir
karakalemi
(Milli
Kütüphane
Koleksiyonu)

Süheyl Ünver'in bir risalesine de konu olan Şerefâbâd Kasrı⁸ yirminci yüzyıla ulaşıyorsa, Hoca Ali Rıza'nın panoramik tablosunda, Direkli Yalı'nın solundaki boş alanda yerini alacaktı. Sadullah Paşa Yalısı'ndaki bir duvar resmiyle 19. yüzyıl başlarında İstanbul'da İsveç elçiliği yapan Löwenhielm'in ve Eugène Flandin'in gravürlerinden nasıl bir yapı olduğu hakkında fikir edindiğimiz kasrın daha öncesi de vardır. Bunun için Fâtih devrine kadar uzanmamız gerekir.

Fâtih, Çandaroğlu Beyliği'ni ilhak ettiğinde bu beyliğin başında Kızıl Ahmed Bey bulunuyordu. Kendisine teklif edilen Mora

Sancağı'na gitmeyerek Uzun Hasan'a sığınan ve iki Türk hükümdarı arasındaki rekabeti kızıştırarak Otlukbeli Meydan Muharebesi'nin çıkmasında önemli bir rol oynayan Kızıl Ahmed, II. Bayezid devrinde Osmanlı Devleti'ne iltica etmek zorunda kalmıştı. Oğlu Mehmed Bey, Bayezid'in oğullarından Şehzade Abdullah'ın büyük kızı Şahnisa Sultan'la evlendi ve Şemsi Ahmed Paşa¹ bu evlilikten dünyaya geldi.

Enderun'da eğitim gören ve mâhir bir avcı olduğu için Kanuni Sultan Süleyman'ın yakın çevresinde yer almayı başarak önemli görevler üstlenen Şemsi Ahmed

¹ Şemsi Ahmed Paşa hakkında bk. Erhan Afyoncu, "Şemsi Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXVIII, 527-529.

Eugène Flandin'in fırçasından Şerefâbâd Kasrı

Süheyl Ünver'in bir risalesine de konu olan Şerefâbâd Kasrı yirminci yüzyıla ulaşıyorsa, Hoca Ali Rıza'nın panoramik tablosunda, Direkli Yalı'nın solundaki boş alanda yerini alacaktı.

Paşa, Rumeli Beylerbeyliğine kadar yükselmişti. Kanuni'nin son seferinde de yanındaydı ve Zigetvar'ı kuşatması için önden gönderilmişti. Devlet adamlığının yanı sıra hatırı sayılır bir şair ve tarihçi olan Şemsi Ahmed Paşa, hoş sohbet, nüktedan ve hazırcevap bir devlet adamı olarak tanınıyordu; bu meziyetleri sayesinde II. Selim'e vezirlik payesiyle musahip oldu. Bu yakınlıkta annesi Şahnisa Sultan'ın II. Selim'e dadılık yapmış olmasının da payı vardır.

Şemsi Ahmed Paşa, aynı zamanda Sokullu Mehmed Paşa'ya muhalif hizbin önde gelen isimlerindendi; bu yüzden II. Selim'in ölümüyle kudretli veziriazam karşısında hâmisiz kalmış ve İstanbul'dan uzaklaştırılmıştı. Ancak III. Murad, meziyetlerinin farkında olduğu Paşa'yı İstanbul'a getirterek musahiplik görevine iade etti. Padişah üzerinde Sokullu'nun yetkilerinin kısıtlanmasını sağlayacak derecede etkili olan Şemsi Ahmed Paşa,

minnettarlığını Üsküdar sahilinde bir kasır inşa ettirip padişaha hediye ederek gösterdi. Kaynaklarda Şemsi Paşa Kasrı ve Şemsi Paşa Sahilsarayı ismiyle zikredilen bu kasır hakkında fazla bilgi yok.

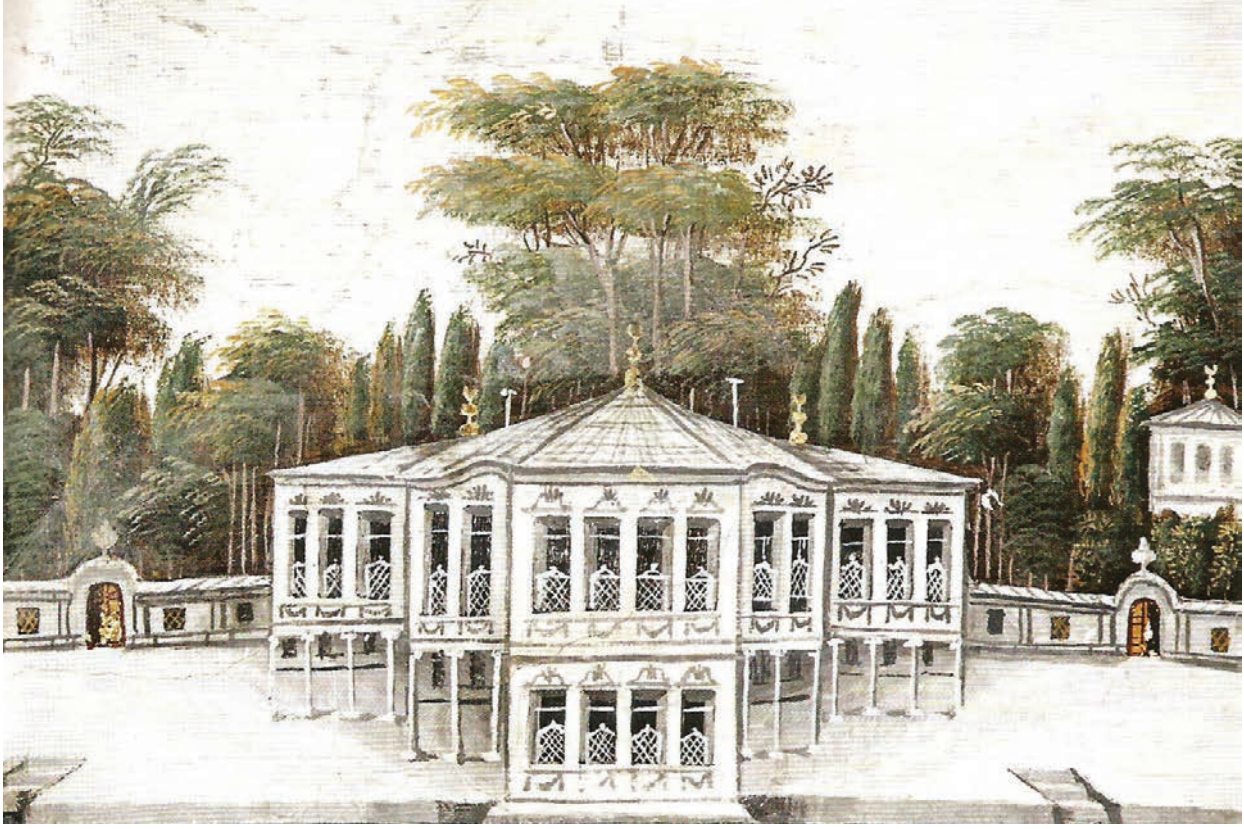
Şerefâbad, 18. yüzyıl başlarında, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yeniden yaptırılıncasına tamir ve tadil edilmiştir. Yukarıda sözünü ettiğimiz resimlerden anlaşıldığına göre, Şerefâbad, lebideryada yer alıyordu; önünde kayıkların yanaşması için küçük bir iskelesi vardı. Bir duvarla çevrelenen geniş bahçesinin ortasında kare formunda fiskiyeli büyük bir havuz bulunuyordu. 19. Yüzyılın sonlarında doğru Ali Suavi'nin Çırağan Baskını'nda kullanılacak silahları sakladığı havuz...

II. Mahmud devrinde yenilenen Şerefâbad'ın Redif Paşa'ya ihsan edildiği, ancak bir süre sonra Paşa'nın Rodos'a sürüldüğü, bu yüzden vergileri ödeyemeyen ailesinin ise kasırdan çıkarıldığı söylenir.⁹ Abdülaziz

Hoca Ali Rıza'nın Gözüyle Şemsipaşa

Sadullah Paşa
Yalısı'ndaki
duvar
resimlerinden
birinde
Şerefâbâd
Kasrı

devrinde yıktırılan kasrın hatırası, sadece Nedim'in şuh bir şarkısında ve Yahya Kemal'in Lâle Devri'ni anlattığı "Şerefâbad" gazeliyle "Üsküdar Vafında Gazel"inde yaşamaktadır:

*O şûh ağlar bugün Kasr-ı Şerefâbad'a geldikçe
O nûşânûş demler hâtır-ı nâşâda geldikçe*

....

*Firdevs bu şehrin şeb ü rûzunda ıyandır
Her çeşmeden âb-ı Şerefâbâd revandır*

IV- Külliye

Sokullu'yla zaman zaman şakalaşarak iğneli lâflar ettiği söylenen Şemsi Ahmed Paşa, rivayete göre, bir gün veziriazamın Mimar Sinan'a Azapkapı'da yaptırdığı camiden söz açılınca, alaycı bir dille, güvercinlerin bu caminin kubbelerine çokça pislemesinden rahatsız olup olmadığını sorar. Sokullu, yeryüzünde üstünden kuşların geçmediği hiçbir yer bulunmadığını, ayrıca kuş pisliğinin necasetten sayılmadığını söyler. Şemsi Ahmed Paşa, ömrünün sonlarına doğru, Mimar Sinan'a Üsküdar'da ismini yaşatacak bir cami ısmarlayınca, Sokullu'ya

*Halûk
Şehsuvaroğlu'nun
Londra'da bir
kuyumcуда altın
bir kutunun
kapağında
görerek kopyasını
aldığı Şerefâbâd
Kasrı resmi*

sorduğu soruyu hatırlayacak ve büyük mimardan camisi için kuşların uçmadığı bir yer bulmasını isteyecektir. Sinan da Üsküdar sahilinde hava akımlarının kesiştiği, bu yüzden kuşların yanaşamadığı bir bölgeyi seçip medresesi ve türbesiyle küçük bir külliye niteliğini taşıyan Şemsî Ahmed Paşa Camii'ni yapar. Tarih 1580...

Sokullu taraftarı bir tarihçi olan Gelibolulu Âlî, Şemsî Ahmed Paşa'nın Çandaroğulları hanedanına son veren Osmanlılardan intikam almak için padişahı rüşvete alıştırdığını, böylece devletin sonuna getirecek bir hastalığın ilk tohumunu attığını iddia etmektedir. Bu iddianın halk arasında "Böyle bir mel'anete bulaşan birinin yaptırdığı camiye kuşlar bile konmaz!" inancının ve Kuşkonmaz isminin yerleşmesine yol açtığını söyleyenler de vardır.

Birinci rivayet bir şehir efsanesidir; çünkü Şemsî Ahmed Paşa, külliyesini Sultan III.

Murad'a hediye ettiği kasrın yanına yaptırmıştı. İkinci rivayet de -kaynağı Sokullu taraftarı Gelibolulu Âlî olduğu için- ihtiyatla karşılanmalıdır.

Şemsî Ahmed Paşa, külliyesinin inşası tamamlamadan vefat ettiğine göre, kubbesine kuşların konup konmadığını öğrenememiş olsa gerek. Üsküdar sahilini asırlar boyunca tezyin eden bu zarif külliye, 1894 depreminde ciddi hasar görmüş ve tamir edilmiş; ne var ki medresesinin Balkan Harbi sırasında ve daha sonra göçmenlere tahsis edilmesi yüzünden Cumhuriyet devrine tam bir harabe olarak ulaştığı için gözden çıkarılmıştı. Mimar Sinan'ın son yıllarında âdeta bütün eserlerini hülâsa etsin diye yaptığı, Üsküdar sahilini paha biçilemez değerinde bir pırlanta gibi süsleyen ve bir kuş kafesini andıran bu lebiderya külliyesinin içler acısı hali, İbrahim Hakkı Konyalı'nın 1938 yılı başlarında *Tan* gazetesinde yayımlanan

Hoca Ali Rıza'nın Gözüyle Şemsipaşa

Şemsi Paşa
Camii'nin
1930'lardaki
perişan halini
gösteren
bir fotoğraf
(Atatürk
Kitaplığı
Fotoğraf
Arşivi)

bir yazısıyla kamuoyuna duyurulmuş, bunun üzerine külliye son günlerini yaşamakta olan Atatürk'ün emriyle restore edilerek günümüze ulaşması sağlanmıştı.¹⁰ Emir yüksek yerden gelmiş olmasaydı, Vakıflar'ın o tarihteki yönetimi külliyei arsaya dönüştürüp satmış olacaktı. Konyalı'nın bu konuda yazdıkları ibret vericidir:

“Orijinali kütüphanemde bulunan ve 25 Nisan 1340'ta (1924) İstanbul'daki cami ve mescidleri sınıflandıran Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün defterinde ‘Yanmış ve Yıkılmış Camiler’ kısmında, 122 numarada ‘harap’ olarak gösterilmiştir. Yine kütüphanemde bulunan evkafın bir başka İstanbul cami ve mescidlerini alfabetik

bir şekilde gösteren defterde bu cami 508 numarada ‘arsa’ olarak gösterilmiştir. Kadro harici bırakılarak arsası satışa çıkarılacaktı. Evet! Mimar Sinan'ın deliksiz bir inci gibi bu pek kıymetli eseri haraç mezat satılacak ve yıktırılacaktı.”¹¹

İbrahim Hakkı Konyalı'nın yazısı ve Reiscumhur'un müdahalesi sayesinde yıktırılmaktan kurtulan Şemsipaşa Külliyesi'nde restorasyon çalışmalarına derhal başlandığı anlaşılıyor. Sermet Muhtar Alus, *Akşam* gazetesinde 1939 yılında yayımlanan “İstanbul Kazan Ben Kepçe” başlıklı yazı dizisinin Üsküdar bölümünde vapur iskelesinden başlayarak mevcut yapıları anlatırken bu külliye

Mimar Sinan'ın son yıllarında âdetâ bütün eserlerini hülâsa etsin diye yaptığı, Üsküdar sahilini paha biçilemez değerde bir pırlanta gibi süsleyen ve bir kuş kafesini andıran bu lebiderya külliyesinin içler acısı hali, İbrahim Hakkı Konyalı'nın 1938 yılı başlarında Tan gazetesinde yayımlanan bir yazısıyla kamuoyuna duyurulmuş, bunun üzerine külliye son günlerini yaşamakta olan Atatürk'ün emriyle restore edilerek günümüze ulaşması sağlanmıştı. Emir yüksek yerden gelmiş olmasaydı, Vakıflar'ın o tarihteki yönetimi külliyei arsaya dönüştürüp satmış olacaktı. Konyalı'nın bu konuda yazdıkları ibret vericidir.

Yeni Evliya Çelebi Tetkikleri :

Şemsipaşa medrese ve camii mimar Sinan'ın en son eseridir. biz onu, bu hale koymuşuz

Koca Sinan'ın Ahır Yapılan Son Eseri

YAZAN:

İ. H. Konyalı

Koca Sinan'ın kendi elyle kurduğunu söylediği bu güzel eserin şu harabî haline ne dersiniz?

Şemsî Paşa eyledi bu camii bünyad cüm Umuraz kim ala merhumun yeri "Dar-ü Selâm. Diviyat Hatîf görüne dedi kim tarihî. Godegâh olan Habîbin ümmetine bu makam Sene 988

Bu kitâbeden burasının Şemsî Paşa isminde bir hayır seven tarafından yapılmış bir cami ve avlusunda sıralanan 13 oda ile bir derşanenin de medrese olduğunu öğreniyoruz. Camiye deniz tarafından ön duvarı tamamen çökmüş zarîf bir kümbet bitirmekte ve yaslanmaktadır. Burası da türbe olacaktı.

Avlu kapısından dışarıya çıkıyoruz. Önümüzdeki perşan nârtımı deniz yalıyor. Uçurumlu açılan taşların aralarında köpek leşleri, süprütüler var.

Bahçede, caminin ve türbenin içinde ve önlerinde bir yığın mermer enkazı var. Türbe ile cami arasındaki; hendesinin en güzel çekişlerine göre oyulmuş tunc bir parmaklık bize bu için yüksek bir sanatkar elinden çıktığını gösteriyor. Çözümünü caminin aydınlık kubbesine çeviriyoruz. Mimarîndeki incelik, yazılarındaki güzelliği, renklerdeki ahenk bizi teshir etmeye başlıyor. Hele pencere üzerindeki panoların yazıları şubeler... Caminin sağında temeline kadar yıkılmış bir minare yeri var. Şu manzumeyi dışardan bir daha

söylüyoruz. Kapılarda ve pencerelerdeki ahenk, kubbenin oturtulduğundaki inisam, hele türbe kubbesindeki müstena duruş bize bir deha eseri önünde bulunduğumuz kanaatini veriyor.

Panolarla, kubbe ve duvarlarındaki yazılarda şimdiye kadar başka bir yerde rastlanmadığımız bir hususiyet göze çarpıyor: Yanlar kabartmadır. Bazı doküman yerlerini kaldırıyoruz. Altından yazı çekilene göre çekilmiş çiviler çıkıyor. Sanatkar yazıları kabartma yapmak için evvelâ çivileri hazırlamış, sonra da üstlerine alçı koymuştur. Türbenin kapısı ve ön duvarı çökmüş, sıvaları tamamen dökülmüş karşı duvarında yalnız iyi bir süslüsün birkaç kelimesi kalmış. Türbede sandukayı andıran hiçbir şey yok. Bir kitabe de bulamıyoruz. Halbuki türbe-i eskinin görünleri; içinde mermerden iki sanduka bulunduğunu söylüyorlar.

Harabiyeti ve metrukiyeti içinde pırlanta parlaklığını ve şaâretini saklayan bu manzumenin mimarı kimdir?

Sizi daha fazla bekletmiyorum: Bu külliye büyük ve dâhil Türk sanatkarı mimar Sinan'ın yapıdır. Şemsî Paşa da Türkün yükseği ve içli bir şairdir. Ustat Sinan ince ruhlu, ince zevkili şaire eserini beğendirmek için sanatın bütün inceliklerini burada göstermiş. Bu manzumede Süleymaniye gibi gövde ihtiyacı yok, fakat sanat inisamı var. Hiçbir eserde zarfı mazrufun bu kadar birbirine uyduğu görülmemiştir. Bu külliye Sinan'ın son eserlerinden, sanatının, dehasının en son tekâmül izlerini burada buluyoruz.

Sinan için ihtifaller yapıyor, Onun sanat ve dehasını tebarüz ettirmek için kitaplar hazırlıyor. Fakat gözümüzün önünde en muhteşem bir eseri harıl harıl çıkıyor da görmüyoruz. Müzesini, belediyemi, evkat idaresini ve bunların başında yüksek koruyucu, tarih kurumumuzu vazifeye çağırıyoruz. Birkaç sene sonra ayakta duran enkazı da toprağa uzatacağız. İmkân varken büyük şairimizin mezarını, dahi mimarımızın inisamını kurtaralım.

Evliya Çelebi der ki:

"Şemsipaşa camii lebi deryada küçük bir camidir. Arma o kadar girin bina olunmuştur ki, geriden gören bir kâsı müzeyyen zanneder. Mimar Sinan binaşdır. Şemsipaşa medresesi ve darülmüzesi da Mimar Sinanındır. (1)"

Kapısının üstündeki Şair ülvînin tarih kitabesinden caminin H. 988 — M. 1580 yılında ikmal edildiği anlaşıyor, Halbuki Ustat Sinan H. 996 — M. 1588 de ölmüştür. Zahirî görü, bu külliye Mimar Sinan ölümünden sekiz sene evvel ya

pılmış demektir. Ustat Sinan, Sâî adlı bir şaire dikte ettirdiği Teskiret-ül-Bünyan adlı eserinde bu camii, türbe ve medreseyi kendisi yaptığını söylüyor. (2)

(1) Evliya Çelebi seyahatnâmesi cilt 1, sayfa 274
(2) Teskiret-ül-Bünyan. Sayfa 36, 35 ve 24

İbrahim Hakkı Konyalı'nın Şemsî Paşa Külliyesi'nin içler acısı halini kamuoyuna duyurduğu yazısının kupürü

Hoca Ali Rıza'nın Gözüyle Şemsipaşa

sürdürülen restorasyona da kısaca değinir: “Evkafça tamir edilen türbe Şemsi Paşa'nın olsa gerek.” Daha sonra külliye'nin hemen yanındaki Direkli Yalı'nın birkaç yıl öncesine kadar ayakta olduğundan söz eden Sermet Muhtar, Şemsipaşa Meydanı'nı bir zamanlar bahçe duvarları hâlâ duran Şemsi Paşa Sarayı'nın işgal ettiğini hatırlatır. Bu sarayın yerine yapılan Şerefâbâd Kasrı da yıkıldıktan sonra ortaya çıkan geniş alan ve arka taraftaki bostanlar zamanla Üsküdar'ın en kalabalık mesire ve piyasa yeri haline gelecektir. Birçok yazar, Üsküdar hatıralarını anlatırken Rumi Mehmed Paşa Camii'nin eteklerine uzanan bu bostanlardan, kır kahvesinden ve bu bölgenin nefis salatalık turşularından hasretle söz ederler.¹²

V- Köprülü Yalı

Süheyl Ünver'in Şemsipaşa'ya giderken çirkinliğini görmemek için önünden başını eğerek geçtiği tütün deposunun yerinde bir zamanlar bir lebiderya yalı vardı ve o da bir kaptan-ı deryaya aitti. Haremiyle selamlığı birbirine bir köprüyle bağlandığı için halkın Köprülü Yalı diye andığı bu yalı zaman zaman Direkli Yalı'yla karıştırılmıştır.¹³

Dört bölükten oluşan Köprülü Yalı'nın yerinde, Bostancıbaşı defterlerindeki kayıtlara göre, III. Selim devrinde başta Duhani Arif Ağa'nın yalısı olmak üzere birkaç yapı bulunuyordu. Adile Sultan'ın kocası olan ve derya kaptanlığı görevine dört defa getirilen Mehmed Ali Paşa'nın Köprülü Yalı'yı buraya ne zaman yaptırdığını bilmiyoruz. Ressam, karikatürist ve gazeteci Ratip Tahir Burak, hatıratında, Mehmed Ali Paşa'nın

eşlerinden biri halası olduğu için sık sık gittikleri yalının loş ve muazzam sofalarını, rıhtımlara çarpan Boğaz sularının şırıltısını, üst kata çıkan çifte merdivenlerin iki başında duran, her biri iki buçuk metre boyundaki rakkaslı saatlerin birbirine karışan ding donglarını, gri renkli ve kırmızı kuyruklu papağan Agu Paşa'nın “Şöhret Kalfa, Şöhret Kalfa, misafir geldi!” diye seslenişini ve küçüklü büyüklü hanımefendilerin uzun tafta eteklerinden çıkan hışırtıları hiç unutamadığını anlatır. Yalı halkı daha sonra Küçük Çamlıca'ya taşınacaktır. Aradan on yıl geçer, yalının bir kısmı Evkaf İdaresi, bir kısmı da Anadolu Spor Kulübü tarafından kullanılmaya başlanır. Ratip Tahir, ağabeyleriyle birlikte Burhan Felek'in yıllarca reisliğini yaptığı bu kulübün formasını giymiştir.¹⁴ Burhan Felek de Anadolu Spor Kulübü olarak selamlık bölümünü bir süre kullandıkları bu yalının Ahmet Ratıp Paşa'ya ait olduğunu söyler.¹⁵

Mütareke döneminde yıktırılan Köprülü Yalı'nın yerine 1930'ların başında İnhisarlar İdaresi tarafından yaptırılan kompleks, tütün deposu, tütün işleme binası ve lojman olmak üzere üç binadan oluşuyordu. Üsküdar'ı gerçekten çirkinleştiren bu binalar da 1985 yılında yıktırılacaktır.¹⁶

Hoca Ali Rıza, bir ressam olarak Köprülü Yalıyla da yakından ilgileniyordu; bir gün Balaban İskeleyi'nden suluboya bir resmini yapmaya başlamış, fakat nedense tamamlayamamıştı. Bu aşî boyalı yalının tabiat kanunlarına ve Boğaziçi'nin ezeli güzelliğine tam bir uyum halinde inşa edildiğini düşünen Süheyl Ünver, hocasının resmini “Rahmetlinin olgun kalem ve fırçasının en doğru hatlarıyla çizilen ve

Hoca Ali
Rıza'nın
fırçasından
Köprülü Yalı

biraz boyanan bu mükemmel eserde, Şemsi Paşa türbesi, önündeki sundurma ve cami kubbesinin bir köşesi mükemmel bir surette görülüyor; yalı ise bütün hususiyetleri göz önünde tutularak çizilmiş,” diye anlatır. Kendisi de 1918 yılında, Ali Rıza Bey'in bir dersinden dönüştü, pek hoşuna giden Köprülü Yalı'nın resmini başka bir yalının rıhtımından bakarak çizmişti ve yıllar sonra bir dergide yayımlanan kısa bir yazısında bu iki resmin hikâyesini anlatmıştı.¹⁷

Dipnotlar

1 Malik Aksel şöyle diyor: “Bir vakitler Seyit Bey'in bedestende resimleri iki buçuk liraya satılırken, İstanbul'da Galatasaray'dakiler elli liraya satılırdı. Resim deyince bunlar anlaşılıyordu. Unutulmuş ilk Türk ressamlarını bu Fransız tekrar ortaya koydu; memleket bunların da bir değer olduğunu anladı, ama Ankara'da, Gazi Eğitim

Enstitüsü'ndeki müzenin kaldırılması pahasına.” Bkz. “Ankara'da İlk Resim Müzesi”, *Hisar*, sayı 151, Temmuz 1976, s. 8-10.

2 Bu kitap, Ömer Faruk Şerifoğlu tarafından hazırlanmıştır.

3 Bu resimden beni haberdar eden ve dijital bir kopyasını gönderen Sinan Genim Bey'e ve bu resmi kullanmama izin veren Serra-Ömer Türel çiftine teşekkür borçluyum.

4 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* V, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, s. 222, 224.

5 İsmail Hakkı Uzunçarlı, “Ali Suavi ve Çırağan Vak'ası”, *Belleten*, cilt VIII, sayı 29, 1944, s. 92.

6 Sermet Muhtar Alus, “Bu zat Beytülmal müdürü Hüsnü Efendi'nin damadı olan, Meşrutiyet'ten sonra bir ara mabeyncilik, sonra da Halep valiliği eden Galib Bey'in pederidir,” diyor. Bkz. “İstanbul Kazan Ben Kepçe: Üsküdar”, *Akşam*, sayı 7301, 14 Şubat 1939, s. 11.

7 A. Süheyl Ünver, *Üsküdarname 1*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 21. Süheyl Ünver, bir hafıza yanılması sonucu Şereâbâd Kasrı'ndan Neşatâbâd diye söz etmiştir.

8 A. Süheyl Ünver, *Şerefâbad*, Şehremaneti Matbaası, İstanbul 1930.

9 II. Mahmud'un bu kasrı çok sevdiği ve sık sık giderek işret ettiği biliniyor. Bu kasır hakkında hoş bir anekdot da vardır:

Hoca Ali Rıza'nın Gözüyle Şemsipaşa

Köprülü
Yalı'nın nadir
fotoğraflarından
biri (Sedad Hakkı
Eldem, *Boğaziçi
Yalıları II*)

Şair İzzet Molla bu kasrı çok beğenirmiş. Bir gün Yenikapı Melevihanesi'nde şeyh efendiyle sohbet ederken söz dönüp dolaşıp Üsküdar'a ve Şemsipaşa civarının güzelliğine gelmiş. Bunun üzerine İzzet Molla demiş ki: "Şevketmeab efendimiz bana 'Dile benden ne dilersin?' buyursalar, ben de 'Sağlığınıza dilerim!' desem, ferman-ı hümayunlarını tekrarlasa, o zaman da 'Efendim, desem, Şemsi Paşa Kasrı hümayununuzu Mevlevihane ittihaz ve duacınızı da senelik elli bin kuruş irad ile oranın şeyhliğine intihap buyurursanız, ömrümün sonuna kadar velinimetime dua ile meşgul olurum ve artık bir şey istemem.'" Bkz. Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, TTOK Yayınları, İstanbul 1986, s. 165.

10 İbrahim Hakkı Konyalı, "Koca Sinan'ın Ahır Yapılan Son Eseri", *Tan*, sayı 1054, 7 Nisan 1938, s. 7.

11 İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi I*, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1976, s. 282-283.

12 Mesela bkz. Sermet Muhtar Alus, "İstanbul Kazan Ben Kepçe: Üsküdar", *Akşam*, sayı 7301, 14 Şubat 1939, s. 11;

Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları* (haz. Ali Şükrü Çoruk), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002, s. 62-64; Burhan Felek, *Hayal Belde Üsküdar*, Felek Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 92.

13 Mesela Sedat Hakkı Eldem, Köprülü Yalı'nın nadir fotoğraflarından birini Direkli Yalı'nın fotoğrafı olarak kullanmıştır. Bkz. *Boğaziçi Yalıları II*, Vehbi Koç Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 269.

14 Ratip Tahir Burak, *Hapishane Hatıraları*, İstanbul 1961, s. 11.

15 Burhan Felek, *age*, s. 92. Felek'in verdiği bu bilginin teyid edilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

16 Hoca Ali Rıza ekolünden bir ressam olan Üsküdarlı Cevat (Göktengiz) Bey'in özel bir koleksiyonda bulunan "Şemsipaşa Tekel Depoları" isimli tablosunda bu depoların Üsküdar'ı nasıl çirkinleştirdiği çok açık bir şekilde görülmektedir.

17 A. Süheyl Ünver, "Üsküdar Şemsipaşa Sahilinde Kaptan Paşa Yalısı", *TTOK Belleteni*, sayı 60, Ocak 1947, s. 17..

M. Sinan Genim

Sultan V. Mehmed Reşad'ın Üsküdar Ziyareti

*Hünkâr bu
gezi sırasında
Üsküdar'da ve
yol üstünde
bulunan
Müslüman
ve Hristiyan
çeşitli mektep
talebeleri için iki
yüz doksan beş
lira, Selimiye
Kışlası'nın
yarım kalmış
yemekhanesinin
bitirilmesi
için de iki yüz
lira ihsanda
bulunur.*

Anadoluhisarı'nda metruk bir köşkte bulunup, Milli Kütüphane Başkanlığı'nca satın alınarak arşive katılan, Emirzâde Kemâleddin Bey tarafından çekilen bir dizi cam negatif arasında Sultan V. Mehmed Reşad'ın (1909-1918) Üsküdar ziyaretine ait dört kare bulunmaktadır.

Sultan V. Mehmed Reşad'ın iki kere Üsküdar'ı ziyaret ettiğini bilmekteyiz. İlk ziyaretini, 22 Nisan 1911 günü yapar. Selâmlık merasimi Yeni Valide-Rabia Gülnuş Emetullah Sultan Camii'nde yapılır. Namazdan sonra Selimiye Kışlası'na gidilir ve Sultan Kışla'nın ziyaret defterine;

*"Cenabı Hak Satvet-i Osmaniye'yi
müzzadad buyursun, âmin"*

22 Nisan 1911
Mehmed Reşad

yazar.

Dönemin Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'da deftere;

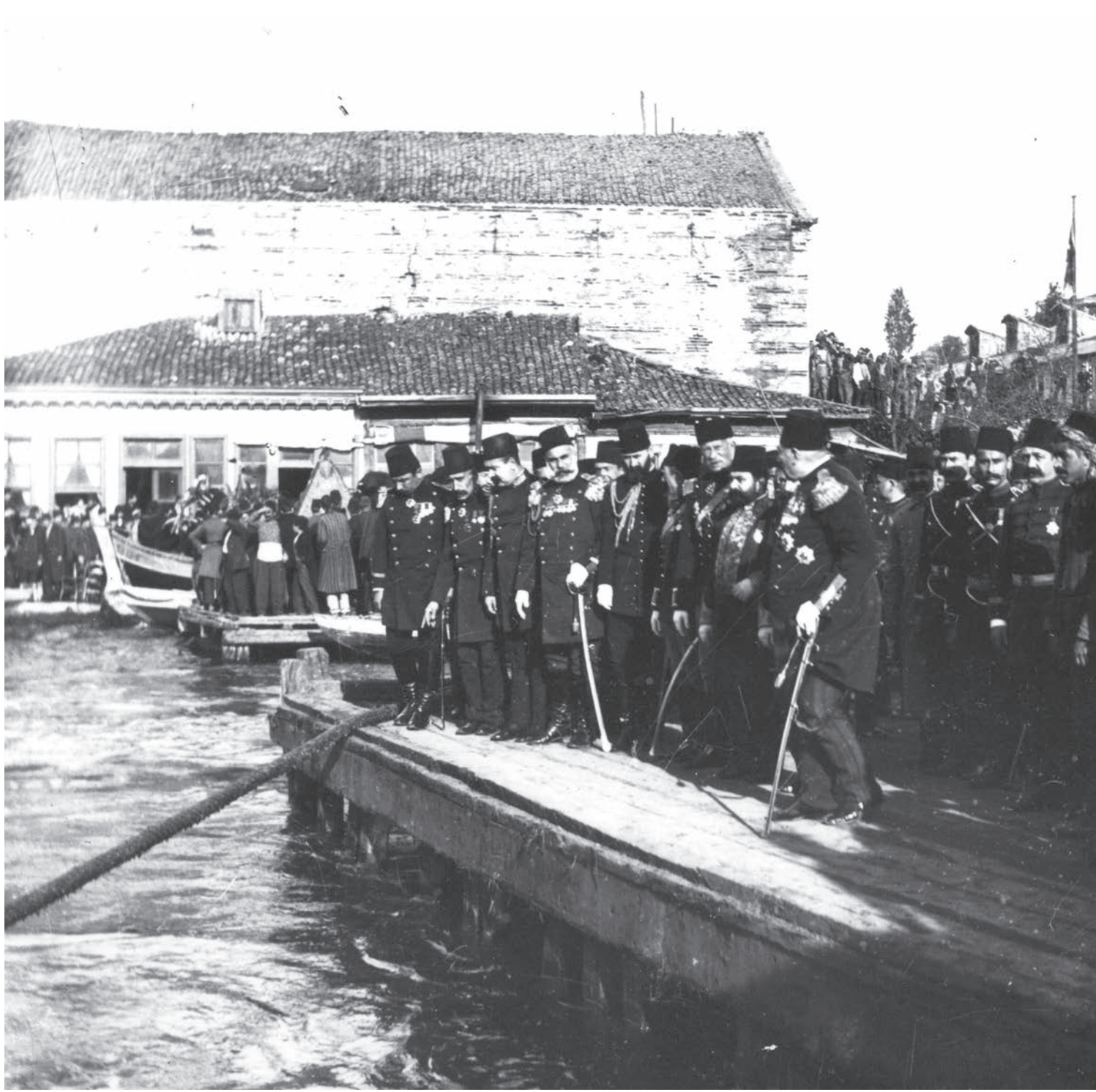
*"Cenabı Hak sevgili padişahımız
efendimiz hazretlerini, milletimizle
orduyu hümayunlarına bağışlasın"*
Harbiye Nazırı Mahmut Şevket

yazar.

Daha sonra padişah kışla avlusunda ihtiram duruşu yapan birlikleri teftiş ettikten sonra kendisi için hazırlanan çadırdan geçit resmini seyreder. Dönüş, Haydarpaşa üzerinden yapılır, yol üzerinde Tıp Fakültesi önünde durulur, padişahı beklemekte olan dekan, hocalar ve talebelere ayrı ayrı iltifat edilir ve Haydarpaşa İskelesi'nden Söğütlü Yatı'na binilerek Dolmabahçe Sarayı'na ulaşılır.

Hünkâr bu gezi sırasında Üsküdar'da ve yol üstünde bulunan Müslüman ve Hristiyan çeşitli mektep talebeleri için iki yüz doksan beş lira, Selimiye Kışlası'nın yarım kalmış yemekhanesinin bitirilmesi için de iki yüz lira ihsanda bulunur.¹

Sultan V. Mehmed Reşad'ın Üsküdar Ziyareti

*Sultan Reşat'ın
Üsküdar
Ziyareti, M.
Sinan Genim
Arşivi*

Milli Kütüphane Arşivi

İkinci ziyaret ise 18 Mayıs 1912, cuma günü yapılır. Rabia Gülnuş Emetullah Sultan Camii'nde kılınan Cuma namazı ve selâmlık merasimi sonrası Validebağ Kasrı'na gidilir, akşama doğru yine Söğütlü Yatı ile Haydarpaşa üzerinden Dolmabahçe Sarayı'na dönülür.²

Elimizdeki fotoğrafların 22 Nisan 1911 günkü ziyaret ile ilgili olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü ekteki ikinci karede yabancı okullara ait çocuklar görülüyor. Bu çocukların bulunduğu okullara yapılan bağıştan söz ediliyor. İkinci ziyaret için ayrıntılı bir açıklama yapılmamış.

Birinci karede, Üsküdar Büyük İskelesi'nde bir grup sivil ve askerî erkan sıralanmış, öylesi bir kalabalık var ki, hani arkadan birileri sıkıştırsa hepsi denize dökülecek gibi duruyor. Baştaki babaya bağlı halat Sultan'ın dönüşte de kullanacağı Söğütlü Yatı ile geldiğini gösteriyor. Daha geride eski kayık iskelesinde kıyıya çekilmiş süslü kayığı çevrelemiş kalabalık ise başka bir seyirle meşguller.

Sultan V. Mehmed Reşad'ın Üsküdar Ziyareti

Milli
Kütüphane
Arşivi

Onların gerisinde kâgir tahıl deposunun yan cephesiyle, hemen önünde yer alan tek katlı ahşap kahvehane seçiliyor. İskeledeki kalabalığın gerisinde, çatısında aydınlatma pencereleri olan kâgir yapı Mimar Sinan tarafından Mihrimah Sultan Camii Külliyesi için yapılan, camiye göre simetrik olarak konumlandırılan iki kervansaraydan birisidir. 1930'lu yılların başında ne yazık ki dönemin kaymakamı tarafından meydan genişletme nedeniyle yıkılacaktır.

inci karede, meydana açılan yolun başlarındaki bir dükkânın önüne sıralanmış, başlarındaki şapkalar dikkate alındığında

gayrimüslim olduğu anlaşılan bir grup çocuk bulunuyor. Elllerinde Türk bayraklarının yanı sıra Sultan Mehmed Reşad'ın resminin basılı olduğu bayraklar var.

Üçüncü karede, bu kere Sultan Mehmed Reşad'ı saltanat arabasında otururken, hareket halinde seyretmekteyiz. Sultan III. Ahmed -doğrusu ise Rabia Emetullah Gülnuş Valide Sultan olmalı- Çeşmesi önünden hareket eden tören alayı, dönemin Karacaahmed Caddesi boyunca ilerlemeye başlamış. Saltanat arabasının önünde beyaz ata binmiş bir subay, onun gerisinde ata binmiş hademe-i hassa

Milli Kütüphane Arşivi

süvarisi ve daha geride her iki yanında ellerini göbekleri hizasında kavuşturmuş hademelerin ve askerî zevatın yürüdüğü padişahın bulunduğu saltanat arabası... Meydanın gerisinde, denize yakın bölgede Mızraklı Süvari Alayı'na mensup bir birlik seçiliyor. Sağda ise bir bando grubu ve selam duruşuna geçmeye çalışan askerler.

Dördüncü karede ise meydanın biraz ilerisinde devam eden karmaşa tespit edilmiş. Yolun kenarına dizilmiş askerler, ortalık yerde yürüyen kalabalık, küçük çocuklar ve sağdaki yıkıntının üzerinde tören alayını seyretmek üzere oturmuş hanımlar. Sağda görülen minare Selman Ağa Camii minaresi, külahı uçmuş, şerefesinin etrafında kandiller asılı.

Geçmiş zaman olur ki hayali cihan değer.

Dipnotlar

1 Lütfi Simavi, *Son Osmanlı Sarayı'nda Gördüklerim*, İstanbul, 2004, s. 138-139.

2 a.g.e, s. 202-203.

NilayKöse

Osmanlı'dan Günümüze İntikal Eden Üsküdar Hanım Çeşmeleri

Üsküdar, İstanbul'un kadim yerleşim yerlerinden biri olmasından dolayı eşsiz mimari eserlerle donatılmıştır. Çoğunluğunu Osmanlı devri yapılarının oluşturduğu eserlerin en yaygınlarından biri de çeşmelerdir. Beldenin dört bir yanına serpiştirilmiş olan çeşmeler, sanat ve yaratıcılığın harmanıyla Üsküdar'ın silüetine yüzyıllardır değer katmaya devam etmektedir.

Estetik ve işlevselliğin, doğanın kaynağı olan suyla şekillenmesiyle vücut bulan çeşmeler, zamanla Osmanlı sosyal hayatının vazgeçilmez öğeleri haline dönüşmüşlerdir. Sosyal hayatın içindeki her birey bu vazgeçilmezliğe yaptırdıkları çeşmelerle destek vererek bir kültürün oluşmasına önayak olmuşlardır. Osmanlı sosyal hayatının içerisinde önemli roller üstlenen hanımlar da bu çeşme kültürünü harmanlamışlardır. Üsküdar'ın birçok noktasında çeşmeler inşa ettiren

hanımlar bu hayırları vesilesiyle günümüze değin anılmaya devam etmektedir.

Osmanlı hanımlarının Üsküdar'ın mimarisine kattıkları çeşmelerin birçoğunun banisi saraylı hanımlardır. Üsküdar bölgesinde tespit ettiğimiz yirmi beş çeşmenin on dokuzunun saraylı hanımlar tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Geriye kalan çeşmeler ise toplum içindeki hayır sahibi hanımlar tarafından yaptırılmıştır.

Üsküdar'ın dört bir yanına serpiştirilmiş olan bu yirmi beş adet çeşmenin yapım dönemlerine baktığımızda ise;

- 16. yüzyıl: 3 adet
- 17. yüzyıl: 3 adet
- 18. yüzyıl: 12 adet
- 19. yüzyıl: 6 adet
- 20. yüzyıl: 1 adet

şeklinde dağılım gösterdiğini görmekteyiz. Üsküdar'da tespit edilen hanım çeşmeleri ilk olarak Mihrimah Sultan Vakfı'nın gelirleriyle var olmaya başlamıştır. Çeşme mimari üslubunun 18. yüzyıldan itibaren abidevi sanat eserleri formuna dönüşmesinin ardından inşa edilen çeşmelerin sayısında artış gözlenmiştir. Bu dönemde çeşme yapımının dini değerlerin yanında estetik değişimlerin sonucunda da hızlandığı bir dönemdir. Özellikle Üsküdar'ın ana ulaşım güzergâhlarında yer alan hanım çeşmelerine baktığımızda, bunların batı sanatının etkisiyle inşa olundukları görülmektedir.

Tarihi belge niteliği taşıyan Üsküdar hanım çeşmelerinin en çok karşımıza çıkan tipi, tek cepheli sokak çeşmeleridir. Arkalarında su haznesi bulunan bu çeşmeler oldukça sade üslupla ihtiyaca yönelik inşa edilmişlerdir. Dönemsel açıdan baktığımızda ise bu tip çeşmeler her dönemde tercih edilmiş, popülerliğini hiçbir zaman kaybetmemiştir.

Çeşmelerin inşa dönemlerine göre yapı malzemeleri, yapılış biçimleri, bölümleri değişiklik göstermiştir. 16. ve 17. yüzyıllara ait çeşmelerde klasik kesme taştan sivri kemerli bir mimari tarz tercih edilirken 18. yüzyılda, özellikle III. Ahmed döneminden itibaren çeşmeler süslenmeye, tasarımlarıyla göz alıcı bir tarza bürünmeye başlamıştır. Böylece duvar çeşmeleri, meydan çeşmeleri bezemeleriyle dönemlerinin mimari özelliklerini yansıtan bir yapı kazanmışlardır.

Mihrimah Sultan Çeşmesi

Üsküdar'ın dört bir tarafında vücut bulmuş olan hanım çeşmelerinden göze çarpanlara değinecek olursak ilk olarak Mihrimah Sultan Çeşmesi'ne değinmek doğru olacaktır.

Mihrimah Sultan Camii önünde bulunan çeşme, Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan adına vakıf gelirleriyle 1092'de (1681) yaptırılmıştır. Duvar çeşmesi özelliğinde olan çeşme, mermerden inşa olunmuştur. Saçak kısmı palmet desenleriyle bezenmiş olan çeşmenin sivri kemeri iki renkli taştan inşa olunmuştur. Çeşmenin üç satırlık kitabesi vardır.

*Mihrimah
Sultan Çeşmesi*

Osmanlı'dan Günümüze İntikal Eden Üsküdar Hanım Çeşmeleri

Gülnuş
Emetullah
Valide Sultan
Çeşmesi

Gülnuş Emetullah Valide Sultan Çeşmesi

Yeni Valide Camii'nin Hakimiyet-i Milliye Caddesi'ne açılan avlu kapısının yanında yer alan çeşme, Gülnuş Emetullah Valide Sultan tarafından 1121'de (1709) yaptırılmıştır. Çeşme Lale Devri'nin özelliklerini yansıtan işlemelerle bezenmiştir. Çeşmenin alınlık kısmı palmet formunda bitkisel motiflerden üç parça tepelik ile işlenmiştir. Ortadaki tepelik ters bir istiridye kabuğuyla hareketlendirilmiştir. Oymalı dikdörtgen bir silmenin içerisinde çeşmenin dört satırlık kitabesi bulunurken ikinci silme denge düşüncesinin somutluğunu yansıtan mukarnas bezeme ile çevrelenmiştir.

Hibetullah
Valide Sultan
Çeşmesi

Hibetullah Valide Sultan Çeşmesi

İhsaniye Mahallesi'nde Tosunpaşa Sokağı'nda yer alan çeşme III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan tarafından 1206'da (1791) yaptırılmıştır. Hayır eserleriyle bilinen Mihrişah Sultan'ın lakabı olan Hibettullah "Allah (c.c) bağışı" anlamına gelmektedir. Köşe çeşmesi özelliği gösteren çeşme mermerden dalgalı bir cephe düzenine sahiptir. Görkemli çeşme iki yandan volütlü birer sütunla sınırlandırılmıştır. Çeşme, rokoko üslubunda bezemelerle hareketlendirilmiştir.

*Sinepervir
Valide Sultan
Çeşmesi*

Sinepervir Valide Sultan Çeşmesi

Üsküdar'daki Yeni Valide Camii'nin Balaban İskelesi'ne açılan avlu kapısının tam karşısında bulunan çeşme I. Abdülhamid'in ikinci kadını, IV. Mustafa'nın annesi Ayşe Sinepervir Valide Sultan tarafından vefat eden oğlu Şehzade Ahmed'in ruhu için 1194'te (1780) yaptırılmıştır. Çeşme, barok üslubunda, tamamen mermerden yapılmıştır. Üzeri kubbeli, dalgalı saçağın altında yer alan çeşme, mermerden üç gövde şeklinde inşa edilmiştir. Gövdeler birbirlerine sütun geçişleriyle bağlanırken sağ ve sol gövde deniz kabuğu görünümünde stilize edilmiştir. Akantüs yapraklarıyla oluşturulmuş

*Rodoslu
Ayşe Hatun
Çeşmesi*

kıvrımların ortasında I. Abdülhamid'in tuğrası bulunmaktadır. Kitabe, çeşmenin üç yüzünde de devam ettirilmiştir.

Rodoslu Ayşe Hatun Çeşmesi

Karacaahmet Mezarlığı'nın Bağlarbaşı yolu üzerinde bulunan çeşmenin kitabesinden Rodoslu Hasan kızı Ayşe Hatun hayrına 1209'da (1795) yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Mezarlığın duvarında yer alan çeşme inşa olduğu yılların yaygın üslubu olan rokoko tarzını yansıtmaktadır. Sütun çeşme özelliğini yansıtan çeşmenin en üst kısmında "Maşallah"

Osmanlı'dan Günümüze İntikal Eden Üsküdar Hanım Çeşmeleri

Başkadın
Meydan
Çeşmesi

ibaresinin altında dönemin padişahı Sultan III. Selim'in tuğrası yer alır. Çeşmenin kurnası kaldırım seviyesinde kalmıştır.

Başkadın Meydan Çeşmesi

İmrahor Camii'nin önünde Rüstem Paşa Mektebi'nin karşısında yer alan çeşme Sultan III. Ahmed'in baş kadını Emetullah Kadın tarafından 1141'de (1728) yaptırılmıştır. Duvar çeşmesi özelliğini taşıyan çeşme devrinin eklektik üslubuna göre inşa olunmuştur. Dalgalı bir kemere sahip olan çeşme mermerden yapılmıştır. Devrin ünlü şairi

Nedim'in yazmış olduğu altı satırlık kitabesi bulunan çeşmenin kemer içindeki musluğu da sağlam durumdadır.

Bahsi geçen bu çeşmelerin dışında Atik Valide Sultan Camii'nin üç çeşmesine de değinmek gerekmektedir. Caminin cephelerine inşa olunan çeşmeler 991'de (1583) III. Murad'ın annesi Nurbanu Valide Sultan tarafından yaptırılmıştır. Kuzey – Doğu – Batı çeşmeleri klasik üslupta sivri kemerli inşa olunurken muslukları bulunmamaktadır.

Şeyh Yokuşu'nda Abdi Efendi Camii önünde bulunan Ayşe Hatun Çeşmesi'nin kitabesinden Valide Kethüdası Arslan Ağa'nın kızı Ümmühani Hatun ile eşi Ayşe Hatun hayrına 1060'ta (1650) yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Duvar çeşmesi özelliği gösteren çeşme tuğla örgülü kornişlerle üç bölüme ayrılırken musluğu kırık durumdadır.

Ayşe Sultan Çeşmesi Doğancılar Caddesi ile Ögdül Sokağın kesiştiği noktada bulunmaktadır. Çeşmenin kitabesinden anlaşıldığı üzere Mihrimah Sultan'ın kızı Ayşe Sultan tarafından 1007'de (1598) yaptırılmıştır. Klasik üslupta sivri kemerli inşa olunan çeşme iki yüzlü duvar çeşmesi özelliği gösterir. Hazne bölümünün bulunduğu arka kısımda yer alan ayna taşında ise musluk yer almamaktadır.

Çinili Cami Sıbyan Mektebi'nin duvarında bulunan Mahpeyker Kösem Valide Sultan Çeşmesi I. Ahmed'in hasekisi, IV. Murad ve Sultan İbrahim'in validesi, IV. Mehmed'in büyükannesi Mahpeyker Kösem Valide Sultan tarafından 1052'de (1642) yaptırılmıştır. Klasik dönem mimarisini yansıtan çeşmenin kesme taştan sivri kemerinin üzerinde iki satırlık kitabesi bulunurken musluğu bulunmamaktadır.

Yeni Valide Camii'nin İmam Nasır Sokağa açılan avlu kapısının solunda yer alan Gülnuş Emetullah Valide Sultan Çeşmesi IV. Mehmed'in eşi, II. Mustafa ve III. Ahmed'in annesi Osmanlı Devleti'nin son "Haseki Sultan" unvanını kullanan hanım sultanı olan Gülnuş Emetullah Valide Sultan tarafından 1122'de (1710) yaptırılmıştır. Duvar çeşmesi özelliğinde olan çeşme, kesme taştan sade biçimde düz mermerden inşa edilmiştir. Kitabesi Osmanizade Taib'e ait olan çeşmenin musluğu da bulunmamaktadır.

Çengelköy Havuzbaşı Sokak'ta bir ilkokulun önünde yer alan Hacı Hanım Çeşmesi'ni Sadrazam Yusuf Ziyaeddin Paşa'nın eşi Ayşe Hanım tarafından yaptırıldığı rivayet edilir. 1247'de (1831) inşa olunan çeşme duvar çeşmesi tarzında yapılmıştır. Kesme taştan inşa olunan çeşmenin musluğu bulunmamaktadır.

Çengelköy Ulvi Sokakta yer alan Hatice Hanım Çeşmesi, Hatice isimli hayırsever bir hanım tarafından 1241'de (1825) yaptırılmıştır. Büyük bir haznenin bir bölümüne konumlanan çeşmenin diğer bir yüzünde Mustafa Tahir Efendi Çeşmesi yer alır. Kubbeyle örtülü hazneye konumlandırılan çeşme, mermerden inşa olunmuştur.

Harem'de Karlık Bayırı'ndan Doğancılar'a giderken, Bestekar Selahattin Pınar Sokağı'nda yolun sağında bulunan Hatice Sultan Çeşmesi, IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan tarafından 1178'de (1764) yaptırılmıştır. 1258'de (1842) Hazinesdar Şevknihal Usta tarafından tamir ettirilen çeşme duvar çeşmesi özelliği barındırmaktadır. Biri yaptırana diğeri tamir ettirene ait iki adet kitabesi bulunmaktadır.

Büyük Çamlıca Tepesi'nde Yusuf İzzeddin Efendi Köşkü'nün yanında bir restoranın mutfak kapısına bitişik durumda olan Meryem

Kadın Çeşmesi 1208'de (1793) III. Selim'in Çuhadar Ağası Süleyman Ağa tarafından annesi Meryem Kadın adına yaptırılmıştır. Duvar çeşmesi konumunda olan çeşme, kaideli dört sütunla üç bölüme ayrılmıştır. Sütunların arasında ise çeşmenin beş satırlık kitabesi bulunmaktadır. Yanında bulunan restoranın mutfağından çekilen boruyla su sağlanmakta olan çeşme kendi kaynağından olmasa da akar durumdadır.

Selamsız Caddesi'nin alt tarafında Küçük Sarmaşık Sokak'ta bulunan Mihrişah Kadın Çeşmesi III. Ahmed'in oğlu Şehzade Süleyman adına annesi Mihrişah Sultan tarafından 1141'de (1728) yaptırılmıştır. Klasik üslupta

*Mahpeyker
Kösem
Valide
Sultan
Çeşmesi*

Osmanlı'dan Günümüze İntikal Eden Üsküdar Hanım Çeşmeleri

sivri kemerli inşa edilen çeşmenin musluğu bulunmamaktadır.

Karacaahmet'te Nuhkuyusu Caddesi üzerinde İnadiye Camii Sokağı kavşağında yer alan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Mihrişah Sultan tarafından üç yaşında vefat eden kızı Hibetullah Sultan'ın ruhuna 1206'da (1791) yaptırılmıştır. Üzeri kiremit çatıyla örtülü olan çeşmenin yanları tuğla ile örülmüş ön yüzü mermerden üç bölüme ayrılmıştır. Üst bölümde çeşmenin sekiz satırlık kitabesi yer alır.

Eski Toptaşı Caddesi'nde Atik Valide Külliyesi önünde bulunan Nurbanu Sultan Çeşmesi II. Selim'in hasekisi, III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan tarafından 1007'de (1598) yaptırılmıştır. Duvar çeşmesi özelliğinde olan çeşme klasik usulde kesme taştan yapılmıştır. Dalgalı kemerinin içinde dört satırlık kitabesi bulunan çeşmenin musluğu bulunmamaktadır.

Çavuşdere Caddesi'nde Bulgurlu Mescid karşısında bulunan Safiye Sultan Çeşmesi Şehzade Bayezid'in annesi Mihrişah Sultan tarafından 1141'de (1728) yaptırılmıştır. Kitabesindeki ifadelerden dolayı Safiye Sultan Çeşmesi olarak isimlendirilir. Ahşap bir binanın önünde bulunan çeşme kesme taştan inşa edilmiştir.

Büyük Çamlıca Caddesi üzerinde Yusuf İzzeddin Efendi Köşkü'nün önünde bulunan Tiryal Hanım Çeşmesi II. Mahmud'un hanımlarından Tiryal Hanım tarafından 1288'de (1871) yaptırılmıştır. Geniş hazneli çeşmenin haznesi sonradan mermerle kaplanmış ancak bu mermerlerin çoğunluğu dökülmüştür. Merdivenle çıkılan çeşme ise bir bütün olarak varlığını sürdürmektedir. Çıkıntılı saçağının altında yedi satırlık kitabesi bulunan çeşmenin musluğu bulunmamaktadır.

Hacı Hanım Çeşmesi

Çavuşdere Caddesi'nde Tekke Arkası Sokağı'nın girişinde yer alan Ümmü Gülsüm Hanım Çeşmesi, İbrahim Paşa tarafından annesi Ümmü Gülsüm Hanım hayrına 1233'de (1817) yaptırılmıştır. Kitabesinin altında ayna taşının üzerinde bir çerçeve içerisinde ayet-i kerime yer almaktadır: "Aynen yeşrabu biha ibadullahi yufeccirûnehâ tefcîrâ" (Allah'ın has kullarının içtikleri ve akıttıkça akıttıkları bir pınardır.) Set kısmı sağlam olan çeşmenin her üç blokta da musluğu bulunmamaktadır.

Üsküdar Kaptan Paşa Camii önünde yer alan Şehzade Seyfeddin Çeşmesi III. Ahmed'in oğlu Şehzade Seyfeddin adına annesi

Mihrişah Sultan tarafından 1141'de (1728) yaptırılmıştır. Sivri kemerli bir duvar çeşmesi özelliğinde olan çeşmenin musluğu bulunmamaktadır.

Üsküdar Hakimiyet-i Milliye Caddesi üzerindeki parkta yer alan Tıflıgül Hanım Çeşmesi, III. Selim'in cariyelerinden Tıflıgül Hanım tarafından 1223'te (1808) yaptırılmıştır. Günümüzde meydan çeşmesi özelliğinde olan çeşme barok üslubuyla inşa olunmuştur. Ayna taşının üzerinde üç satırlık kitabesi bulunan çeşmenin musluğu bulunmaktadır.

*Tiryal Hanım
Çeşmesi*

Osmanlı'dan Günümüze İntikal Eden Üsküdar Hanım Çeşmeleri

Bulgurlu Mescid civarında yer alan Kassam Çeşmesi, Hatice Hanım isimli bir hayırsever tarafından 1342'de (1923) tamir ettirilmiştir. Banisi hakkında bilgi bulunmayan çeşme, meydan çeşmesi özelliği göstermektedir. Kesme taştan yapılan çeşmenin süslemelerle bezenmiş ayna taşında musluk yer almaktadır.

Selimiye Mahallesi'nde Daye Hatun Sokak'ta yer alan Daye Hatun Çeşmesi, III. Selim'in süt annesi Daye Hatun tarafından 1219'da (1805) yaptırılmıştır. Kitabesi bulunmadığından bu bilgiler net değildir. Büyük bir haznesi bulunan çeşmenin ahşaptan geniş bir saçağı vardır. Set taşları ve yalağı sağlam olan çeşmenin musluğu bulunmamaktadır.

Üsküdar'ın hanım çeşmeleri günümüze değin varlıklarını sürdürerek Osmanlı mimarisi ve tezyin sanatının ulaştığı noktayı kanıtlar. Yaşam ve hijyen için gerekli olan bu güçlü yapılar sosyalleşmenin de merkezi konumunda olmuşlardır. Dinlenmek için set taşının çeşme mimarisine dâhil edilmesi bunun en baş örneğidir. Çeşme başında başlayan sosyalleşme, çeşme etrafında yapılanmalarla genişlemiştir.

Toplumsal sosyalleşmeyi sağlamanın yanında çeşme imarı, hanımların toplum içinde bulunduğu konumu göstermesi bakımından da ehemmiyetlidir. Üsküdar'da yer alan hanım çeşmelerinin kitabeleri incelendiğinde, kendi maddi gücü ile bir çeşme meydana getirmiş olan hanımın adının çoğunlukla kitabede önüne veya arkasına herhangi bir kızı, karısı gibi unvanlar eklenmeden yer aldığı görülür. Kitabeler günümüzde modern yaklaşım penceresinden bakıldığında bağımlı bir durumda olduğu varsayılan Osmanlı hanımının sosyal hayattaki varlığına oldukça açık ve güçlü bir örnektir.

Ümmü Gülsüm Hanım Çeşmesi

Banisinin amel defterine sevap getiren daimi bir hayır kaynağı olan çeşmelerin birçoğu günümüzde işlevini devam ettirememektedir. Yüzyıllar boyunca bizlerin önüne ilmek ilmek işlenerek gelen, her ilmeğinde emek bulunan bu çeşmelerin sağlıklı bir yapı haline gelmesini, eski silüetine dönmesini sağlamak veya bu duruma aracı olmak hepimizin hayırsever hanımlara borcudur.

Kaynakça

- Egemen, Affan, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri: Resimleri ve Kitabeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil*, İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1993.
- Ertuğ, Necdet, *İstanbul Çeşme Külliyesi*, Cilt:1, İstanbul: İSKİ Yayınları, 2006.
- Eyice, Semavi, "Çeşme", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt:8. Ankara, 1993.
- Eyice, Semavi, *Tarih Boyunca İstanbul*, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.
- Gök, Mesut, "Osmanlı Dönemi Su Mimarisi, Yaşamsal Gerekliklik ve İmgenin Uyuşumu", *Ab-ı Hayat Geçmişten Günümüze İstanbul'da Su Ve Su Kültürü*, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010.
- Sarıdikmen, Gül, *İstanbul'un 100 Çeşmesi ve Sebili*, İstanbul: İBB Kültür, A.Ş. Yayınları, 2013.
- , "Yok Olan ve Değişen Mimarlık Örnekleriyle Üsküdar", *Uluslararası V. Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, 1-5 Kasım 2007, Cilt:1, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2008, 573-600.
- Tanışık, İbrahim Hilmi, *İstanbul Çeşmeler I İstanbul Ciheti*, İstanbul: Maarif Vekilliği Antikite ve Müzeler Müdürlüğü, 1943.
- , *İstanbul Çeşmeler II Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri*, İstanbul: MEB Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü, 1945.

أَزَاكَ قَدْ أَبْرَزْتَ لِي رَأْسَكَ قَبْلَ أَنْ تُبْرِزَ قُرْطَاسَكَ وَوَلَيْتَنِي قَدْ أَلَاكَ وَلَمْ يُقْلِدْ أَلَاكَ وَلَيْتَنِي
مَنْ مِيعَ نَقْدًا بَدِينِ وَلَا يَطْلُبُ إِثْرًا بَعْدَ عَيْنِ فَإِنْ أَتَتْ رَضِخَتُ بِالْعَيْنِ حِجَّتُ فِي

لَا خَدَعَيْنِ وَإِنْ كُنْتَ تَرَى الشَّحَّ أُولَى وَخَرَزْنَا فَلَسْنَا فِي النَّفْسِ أَحْيَى فَاقْرَأْ عَبَسَ وَتَوَكَّلْ
وَاعْرُبْ عَيْنَهُ وَالْأَقْفَالَ الْفَتَى وَالَّذِي حَرَّمَ صَبْوَغَ الْمَيْمَنِ كَمَا حَرَّمَ صَيْدَ الْحَرَمَيْنِ أَيْ فِي فَلَسْنَا

Mustafa S. Küçükbaşcı

İslam Tarihinde Salgınlar ve Karantina/Korunma Tedbirleri*

Salgın hastalıklara yönelik içerisinde yaşanan dönemin iktisadî ve teknolojik gelişmelerine göre tedbirlerin alınıp tedavi yöntemlerinin uygulanıyor olduğu malumdur. Ancak hastalığa yakalananların tecrit edilmesi ve dezenfeksiyon gibi yaşanarak öğrenilen yöntemlerin hiçbir zaman değişmediği görülmektedir.

İnsanlık tarihi kadar eski olan salgınlardan milâdî 541 senesinde başlayıp VIII. yüzyılın ortalarına kadar aralıklarla süren Jüstinyen vebasının izlerine İslâmiyet'in ilk döneminden itibaren Arabistan'da rastlanır. Hz. Peygamber'in annesi Âmine Hatun sütten kesilen oğlunun bir süre daha veba salgını sebebiyle Mekke'den uzakta sütannesinin yanında yaşamasını istemesi bu husustaki ilk örnektir. Hz. Peygamber'in bir yerde veba (taun) çıktığını duyanların oraya girmemeleri, bulundukları yerde zuhur etmesi hâlinde ise oradan çıkmamaları yönündeki tavsiyeleri, Medine döneminde salgın hastalıklarla ilgili haberler ve Hz. Âişe'nin Arabistan'da bu hastalığın yaygın olduğuna dair anlattıkları Jüstinyen vebasının gündelik hayatın içerisinde yer aldığını göstermektedir. Hicretin 6. yılında (627) Medâin'de meydana gelen ve II. Hüsrev'den sonra Sâsânî tahtına çıkan Kısra Şîrûye'nin adıyla anılan salgının Bizans ve İran coğrafyalarını etkilediği ve Arabistan'a da yansımaları olduğu belirtilmesi gereken bir husustur.

Jüstinyen vebasının daha geniş kesimleri etkilemesi Hz. Ömer

zamanında olmuş, 17'de (638) Suriye, Filistin ve Arabistan'da görünmeye başlamış, 18'de (639) tüm bölgeye yayılmış ve özellikle Filistin'de çok etkili olmuştu. O günlerde Suriye'ye gitmek üzere yola çıkan Hz. Ömer, Suriye sınırı yakınlarındaki Serğ'de Vali Ebû Ubeyde b. Cerrâh tarafından karşılanmış ve salgını haber alınca Medine'ye geri dönmeye karar vermişti. Ebû Ubeyde'nin kendisine, "Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsun?" diye sorması üzerine, Allah'ın kaderinden yine O'nun kaderine sığındığını cevabını veren Hz. Ömer ondan halkı şehrin içindeki sıkışıklıktan kurtarıp yüksek yerlere çıkarmasını, şehre giriş çıkışı engellemesini ve definlerin salgını yayacak şekilde olmaması için tedbirler almasını istemişti. Kudüs'ün 33 km. kuzeybatısındaki tarihi Amvâs şehrinin adıyla meşhur olan bu salgında aralarında Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Muaz b. Cebel, Şürahbil b. Hasene, Süheyl b. Amr, Ebû Cendel, Fazl b. Abbas, Yezîd b. Ebû Süfyân, Hâris b. Hişâm gibi ilk İslâm fütuhatının öncüleri ashop hayatını kaybetmişti. Halid b. Velid gibi pek çok kimse kendileri kurtulurken eş ve çocuklarını ya da yakınlarını

* Bu yazının hazırlanmasında Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerinden istifade edilmiştir.

İslam Tarihinde Salgınlar ve Karantina/Korunma Tedbirleri

kaybetmiş, 25.000'e yakın insan telef olmuştu. Amvâs taunu İslâmiyet'in yayılış tarihindeki ilk önemli kırılmadır. Ashâb-ı kiram Mısır valisi Amr b. Âs başta olmak üzere bir taraftan salgının yayılmasını engellemek için tedbirler alırken bir yandan da İslâm'ın yayılmasına yönelik faaliyetlerin durmaksızın sürmesi için çaba göstermişlerdir. 69'da (688) Basra'da meydana gelen salgına insanların aniden telef olmasından dolayı "sel sularının önüne gelen her şeyi alıp götürmesi" anlamında Cârif adı verilmişti. Suriye'de de etkisi görülen ve salgının ortaya çıkardığı boşluktan istifade etmek isteyen Bizans ordusunun deniz yoluyla Antakya'ya sefer düzenlediği Cârif vebasında ölenlerin sayısı 200.000'i aşmış ve ashaptan Enes b. Mâlik seksen civarında yakınını kaybetmişti.

Salgın hastalıklara yönelik içerisinde yaşanılan dönemin iktisadî ve teknolojik gelişmelerine göre tedbirlerin alınıp

tedavi yöntemlerinin uygulanıyor olduğu malumdur. Ancak hastalığa yakalananların tecrit edilmesi ve dezenfeksiyon gibi yaşanarak öğrenilen yöntemlerin hiçbir zaman değişmediği görülmektedir. Hatta hastalığın görüldüğü mahallin karantina altına alınması, başta temizlik olmak üzere gündelik hayatın beslenme ve barınma gibi esaslarının hastalıkla mücadele etmeye yönelik olarak tanzim edilmesi ve bunun salgın dönemleriyle sınırlı tutulmayıp normal zamanlarda da uygulanabilir olması için çaba gösterilmiştir. Hz. Peygamber'in karantina konusuna dikkat çekerken beslenme, temizlik ve salgın hastalıklara sebep olması muhtemel alanların kullanılması konusundaki tavsiyeleri hayat kalitesini yükseltmenin sağlıklı bir hayatla doğrudan ilişkili olduğuna dikkat çekmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in sağlıklı ilgili değerlendirme, tavsiye ve uygulamaları bu çerçevede değerlendirilmiş ve İslâm dünyasında sağlıkla ilgili faaliyetler

de bu eksen üzerinden yürütülmüştür. Zira bu konuyla ilgili oluşan Tıbb-ı Nebevî literatüründe Hz. Peygamber'in hadislerinin yanında Kur'an-ı Kerim'den ayetlere ve tarihin erken dönemlerinden başlayarak çeşitli devirlerde yaşamış doktorların görüşlerine yer verilmiştir. Asr-ı saâdetde tıp ilminin seviyesini gösteren Tıbb-ı Nebevî'de hastalık ve şifanın Allah'tan geldiğinin altı çizilmiş, koruyucu hekimlik ve tedavinin önemi vurgulanmış, hastalıkların çaresinin olduğu belirtilmiş, ehil ve hazık olmayan doktorların çalışmasına izin verilmemesi de istenmiştir. İlaçla tedavinin esas olduğu bununla birlikte duanın da ihmal edilmemesi gerektiğinin üzerinde durulmuştur. Çünkü Allah'ın güzel isimlerini anarak ve Kur'an-ı Kerim'deki şifa ayetlerini okuyarak yapılan dua hem bedeninin hem de ruhun şifasıdır. İlaç maddî açıdan hastalığı insandan uzaklaştırırken dua ise onun manevî açıdan rahatlamasına sebep olur.

Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Ortaçağ'da Avrupa pek çok hususta olduğu gibi halk sağlığını korumak konusunda da gerilemiş, sık sık salgınlarla karşılaştığı halde helanın ihmali başta olmak üzere temizlik kuralları ile gündelik hayatın ve tabiatın doğallığının korunmasına gereken önem verilmemiştir. Aynı dönemde Doğu'da Bizans'ta dâhil olmak üzere Müslüman dünyasında hela, İslâmiyet'in doğuş yıllarında Arabistan'da olmamasına rağmen fetihlerle birlikte ev mimarisinin bir unsuru olarak yayılmış, XIX. ve XX. yüzyılların teknik imkânlarıyla temizlik şartlarına uygun ve kokusuz hale getirilinceye kadar daima evlerin dışında ve uzağında tutulmuştur. Helaya verilen memişhâne, ayakyolu ve kademhâne gibi isimler yürümekle ilgili olup helaların ikamet mahallerinin uzakta olmasıyla

ilgilidir; tuvalet için kullanılan "dışarı çıkmak" tabiri de helaların evin dışında yer almasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in veba mikrobunu taşıyan fareleri yedikleri için zararsız ev yılanlarını öldürülmemelerini tavsiye etmesi gibi ev ve çevresindeki doğal hayatın korunmasına İslâm dünyasında daima önem verilmiştir.

Hendek Gazvesi esnasında ilk seyyar savaş hastanesinin kurulmasına öncülük olan Hz. Peygamber döneminden itibaren İslâm dünyasında hastaneler kurulmuş nazârî ve tatbikî olarak tıp ve eczacılık çok gelişmiş, yardımcı sağlık hizmetlerini üstlenenler de dâhil olmak üzere tıp hizmetleri verenler toplumda görünür ve itibarlı hâle gelmiştir. Özellikle X. yüzyılda İslâm tıbbı hem teori ve hem de uygulama açısından büyük aşama kaydetmiştir. Halife Muktedir-Billâh sağlık hizmetlerinin başına getirdiği ünlü hekim Sinan b. Sâbit'ten (ö. 943) Bağdat'tan başlayarak hastaneleri denetlemesini istemiş, 931'de yanlış tedavi sonucu bir hastanın ölmesi üzerine Bağdat ve çevresinde hizmet veren hekimlerin sınavdan geçirilmeden görevlendirilmemelerini emretmiştir. Vezir İbnü'l-Cerrâh'ın 931 yılında veba başta olmak üzere salgın hastalıkların çoğalması üzerine Sinan b. Sabit'ten Bağdat ve çevresindeki hapishanelerdeki mahkûmların muayene edilerek karantina dâhil olmak üzere gerekli tedbirlerin alınmasını istemesi ve oluşturulacak seyyar sağlık ekiplerinin köylere giderek hastalığın seyrinin izlenmesi emri bu gelişmeyi teyit etmektedir. Dünya tıp tarihinde önemli bir yeri olan ünlü filozof İbn Sina'nın (ö. 428/1037) salgın hastalıklarla ilgili tespitleri veba salgınıyla fareler arasındaki münasebeti kayıt altına almış olması yaşanan tecrübenin sistematik hale gelmesi anlamına geliyordu. Ondan

İslam Tarihinde Salgınlar ve Karantina/Korunma Tedbirleri

sonraki süreçte İslâm dünyasında nazarî ve tatbikî olarak tıp ve eczacılık alanındaki çalışmalar durmaksızın sürmüştür.

Eyyûbîler döneminde sağlık hizmetlerinin başında bulunan Dahvâr lakaplı Reîsü'l-etibba Abdürrahim ed-Dımaşkî'nin (ö. 1230) kütüphanesi tıp alanında dünyaca meşhurdur. Dahvâr'ın görev başındayken çıkan görev başındayken çıkan veba salgınının yayılmasını önlemesi ve tedavide gösterdiği başarıdan dolayı Sultan el-Melikü'l-Âdil tarafından 19.000 dinar ve altın koşumlu on dört katırla ödüllendirilmiş olması sağlık hizmetlerine verilen ehemmiyete işaret etmektedir. Endülüslü âlimlerden aynı zamanda tabip olan İbn Hâtime el -Ensârî (ö. 770/1369) vebanın mahiyeti, belirtileri, korunma yolları ve tedavi yöntemlerini ele aldığı Tahsîlü Garazî'l-Kâsîd fî Tahsîli'l-Marazî'l-Vâfid unvanlı eseri sistematik olarak konuyu yansıttığı gibi onun meşhur kara ölümle sahada yapılan mücadeledeki tecrübelerini aktarmaktadır. İbn Hâtime'nin çağdaşı olan devlet adamı ve tarihçi Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in Mükni'atü's-Sâil anî'l-Marazî'l-Hâil unvanlı eseri de kara ölümün Endülüs'teki izlerini ve gerçekleştirilen mücadeleyi göstermesi bakımından önemlidir. Ünlü hadis âlimi İbn Hacer el-Askalânî'nin üç kızını 1416-1430 yılları arasında süren vebadan kaybetmesi üzerine kaleme aldığı Bezlü'l-Mâûn fî Fazli't-Tâ'ûn eseri de hadis kitaplarında vebaya dair rivayetleri bir araya getirmesi ve bunlara dikkat çekmesi bakımından önemlidir.

Ortaçağ'da salgın hastalıklar savaşlar başta olmak üzere ticaret ve haberleşme vasıtalarıyla bir bölgeden diğer bölgeye taşınmış ve başta kıtlık olmak üzere özellikle doğal afetlerden sonra ortaya çıkmıştır. Salgının öncesi ve sonrasında

ortaya çıkan kıtlıklar hastalığın hem tedavisini zorlaştırmış hem de yayılmasını kolaylaştırmıştır. Bu arada insanlar sadece hastalıkla değil artan fiyatlardan ve sıkıntısı çekilen mallardan dolayı maişet derdine de düşmüş; ciddi miktarda insan açlıktan hayatını kaybetmiştir. İnsanların beslenme alışkanlıkları zarureten değişmiş hem sağlık hem de temizlik açısından tüketmemeleri gereken maddeleri tüketmişlerdir. Bölgesel olarak kalsa da Haçlı seferleriyle Moğol istilası döneminde Bağdat başta olmak üzere bazı şehirlerdeki salgınlar derin izler bırakmış ve çok sayıda insan vebadan telef olmuş ve ölen insanların defnedilmeleri büyük problem olmuştur. Birinci Haçlı Seferi esnasında çıkan salgında Antakya'da aralarında papanın elçisi Le Puy piskoposu Adhemar'ın da bulunduğu pek çok kişi ölmüştü. 1185 Kasım ayında önce Şam'da, arkasından da Mısır'da veba salgını çıkmış ve tesiri Filistin'e kadar uzanmıştı. Bu salgında hastalığa yakalanan Selâhaddîn-i Eyyûbî sağlığına kavuşurken karısı İsmet Hatun, amcasının oğlu Nasruddin Muhammed ve eniştesi Sa'deddin Mes'ud başta olmak üzere çok sayıda yakınını kaybetmişti. 1190 yılının sonlarında Müslüman ve Frenk karargâhlarında da görülen veba 1191'den itibaren iki taraftan çok sayıda kişinin hayatının kaybetmesine sebep olmuş, Haçlıların üst düzey komutanlarının yanında Champagne Kontu Henri'nin önde gelen adamları başta olmak üzere çok sayıda kişi hayatını kaybetmişti. Telef olanların sayısının iki yüze ulaştığı bu günlerde Haçlılardan bir grup açlık, hastalık ve sıkıntının yanında kuşatmanın da uzaması üzerine Selâhaddîn-i Eyyûbî'ye başvurup eman dilemiş ve Müslüman olmak üzere birliklerinden ayrılmıştı.

Sekizinci Haçlı Seferi İslâm dünyasının farklı coğrafyası bir Tunus'a düzenlenmişti.

Fransa Kralı IX. Louis Tunus'a hâkim olursa daha sonraki Haçlı seferleri için avantaj sağlayacağını düşüncesiyle 18 Temmuz 1270'te büyük bir orduyla Afrika'da Kartaca önünde karaya çıktı ve buradaki Müslümanları çıkardı. Haçlıların gelişinden haberdar olan Hafsî Hükümdarı I. Muhammed el-Müstansır başşehirini iyice tahkim edip savunmaya hazırlanmıştı. Ancak her hangi bir sıcak temas gerçekleşmeden Haçlı ordugâhında birden bire ortaya çıkan vebadan Kral Louis'in oğlu Jean Tristari ve pek çok asilzade başta olmak üzere binlerce asker ve şövalye bir ay içinde öldü. Bunun üzerine Charles d'Anjou Sicilya filosuyla gelerek hayatta kalanları toplayıp İtalya'ya götürmüş ve bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

İslâm dünyasında Jüstinyen vebasından sonra en büyük iz bırakan salgın 1330'larda Orta Asya steplerinden başlayıp 1347'de İpek yolu boyunca ilerleyen ticaret kervanları aracılığıyla Ön Asya ve Akdeniz havzasına ulaşan ve oradan deniz yoluyla İslâm dünyasının büyük bir kısmını etkisine alan "kara ölüm"dür. Bu dönemde veba sadece Akdeniz havzasıyla sınırlı kalmamış, Balkan yarımadası, Karadeniz havzası, Kafkasya, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na uzanan ticaret ve haberleşme ağlarını da içine alarak daha karmaşık bir yayılma seyri izlemiştir. Böylece etkisi giderek artan salgınlar XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İslâm dünyasında bazen her yıl bazen de on yıla kadar süreçlerde yeniden ortaya çıkmış, Venedik ya da Ragusa (Dubrovnik) gibi Avrupa'nın Akdeniz'deki

İslam Tarihinde Salgınlar ve Karantina/Korunma Tedbirleri

limanlarından ticaret yoluyla İslâm dünyasına taşınmış, liman şehirlerinden iç bölgelere doğru ilerleyerek XIX. yüzyıla kadar tesirini sürdürmüştür.

1347’de ulaştığı İslâm dünyasında yayılmaya başlayan ve 1348’nin tamamını kaplayan kara ölüm insanları çaresiz bırakmış bazı günler ölümlerin defnine yetmemiştir. Ünlü tarihçi ve siyaset adamı İbn Haldun’un “ocak söndüren” olarak nitelendirdiği ve Tunus’ta günde 1200 Tilemsan’da 700 kişinin hayatını kaybettiğinin haber verdiği, anne ve babasının yanında hocalarını kaybettiği salgında Doğu ve Batı İslâm dünyasında bir nesil yok olmuştu. İbn Haldun salgından kurtulan şair ve ediplerle eğitimine devam ederken, ortaçağın ünlü tabiplerinden İbnü’l-Ekfânî (ö. 1348) salgınla mücadele ederken sahada hayatını kaybetmişti. Nüfustaki büyük kayıp işlerin durmasına ekonominin gerilemesini beraberinde getirmiştir. 1348-1349 yıllarında İslâm dünyasının tamamında etkili olan salgın bazı iş kollarında işleri yapılamaz hale getirmiş ve nitelikli insan sıkıntısını da ortaya çıkarmıştı. 1348’deki veba salgınından sonra usta bulunmadığı için kapanan İskenderiye Dârü’t-Tırâz’ı bu konudaki örneklerden sadece birisidir. 1348-1349 öncesi ve sonrası seyahatnameler şehirlerin salgından neler kaybettiklerini aksettirmektedir.

Salgın hastalıklar başta olmak üzere toplumsal yıkım ve toplu katliamlara sebep olan tabii afetler mersiyele konu olmuştur. Hz. Peygamber’in vefatı üzerine söylediği mersiyesi meşhur olan şair sahabe Ebû Züeyb el-Hüzelî (ö. 28/648-49) ölümünden bir yıl önce Mısır’da çıkan veba salgınında beş oğlunu birden kaybetmiş ve bunun üzerine Arap edebiyatı tarihinde en güzel mersiye örneklerinden olan “el-Ayniyye”sini kaleme almıştır. Her konuda

eser yazmış olan tarihçi ve edip Safedî’nin (ö. 764/1363) bizzat şahit olduğu 1349 salgını sebebiyle Dımaşk’ta ölenler için Cemaleddin İbnü’l-Reyyân ile birlikte yazdığı mersiye çok meşhurdur. Anadolu sahası Türk edebiyatının ilk şairlerinden olan Şeyyad Hamza’dan geriye en önemli belge olan kızı Aslı Hatun’a ait Akşehir mezarlığındaki taştır. Bu mezar taşı Şeyyad Hamza’nın ünlü 749 (1348) salgınında kaybettiği kızına yazdığı mersiyeye işaret etmektedir.

İnsan hayatında derin iz bırakan salgınların kısa hikâyelere (makâmât) de konu olmuştur. Memlûkler döneminin önemli özelliklerinden birisi de çok yönlü âlimlerin temayüz etmiş olmasıdır. Memlûk coğrafyasında çok etkili olan kara ölüm sadece iktisadî gerilemeye değil aynı zamanda çok önemli kültür adamlarının telef olmasına da sebep olmuştur. Tarihçi, edip ve mutasavvıf olmasının yanında “Halep Fakihî” olarak tanınan Zeynüddin İbnü’l-Verdî veba salgını yayılınca gözlemlerini Makâme fi’t-tâ’ûni’l-âm (en-Nebe ani’l-vebâ) başlığı altında bir araya toplamıştı. Salgın günlerinde Memlûkler döneminin önemli devlet adamlarından tarih ve coğrafya âlimi İbn Fazlullâh el-Ömerî ile Maarretünnu’mân’da bir araya gelmişti. Muhtemelen İbn Fazlullâh el-Ömerî hacca gitmek için vedalaşmaya gitmişti. Ocak 749’da hac için yola çıktığında eşi rahatsızlanınca Kudüs’ten Şam’a geri dönen İbn Fazlullâh 28 Şubat 1349’da vebadan hayatını kaybetti. 19 Mart 1349’da İbnü’l-Verdî’nin de Halep’te vebadan ölmesi hastalığın yakın temasla bulaştığını tarihe geçtiği bir örnek oldu. Klasik Türk edebiyatının en büyük şairlerinden olan ve vebadan hayatını kaybeden Fuzûlî için düşürülen “Geçti Fuzûlî” sözü 1556’da Bağdat ve çevresini kasıp savuran salgına da işaret etmektedir.

Nuran Yıldırım

Dünya Salgın Tarihi

Hastalıkların ortaya çıkma ve yayılma haritasına baktığımızda şöyle bir durum ile karşılaşırız. Aslında büyük salgın hastalıkların çoğunluğu daha çok kıta Avrupa'sında ve farklı ülkelerde ortaya çıkıyor; Müslüman ülkelerde çıkan ve yayılan hastalıklar ise onlar ile mukayese edilemeyecek kadar az. Bunun sebebi temizlik imandandır hadisinden de hareketle toplumsal temizlik olabilir mi?

Nuran Yıldırım hocamız ile dünya tarihinde büyük salgınları, salgınların sonuçlarını ve salgınlardaki dönüşümleri konuşacağız. Nuran Yıldırım Türkiye'nin önde gelen tıp tarihçilerinden birisi hatta bu anlamda dünyaca tanınan hocalarımızdan. Alanla ilgili kitapları, makaleleri, tebliğleri ve sunumları olan bir hocamız. Dolayısıyla dünya salgın tarihi ile ilgili söyledikleri de uzun bir araştırma ve incelemenin mahsulüne dayanıyor.

Nuran Yıldırım dünya tarihinde evet bundan daha büyüğü yoktur diyeceğimiz salgın yapan ilk hastalık hangisidir?

- İlk sırayı veba alır kuşkusuz. Ondan sonra da İspanyol gribi/ enfluenza dediğimiz hastalık gelir. Bu ikisinin dünya tarihinin en öldürücü ve yıkıcı salgınlarını yaptığı biliniyor. Pandemi/ Küresel salgınlar yapan, çok büyük ölümlere neden olan, çok büyük sonuçlar doğuran ve tarih değiştiren hastalıklar bunlar.

Peki ilk salgın hastalık olarak tanımlanan ve dünya tarihine derin etkisi olan salgın hangisi? Tarih olarak zaman olarak?

- Zaman olarak, geniş bir yayılma alanı bulan Jüstinyen vebası.

İstanbul'da çıkıyor, Bizans imparatorluğu döneminde.

Kara Ölüm?

- Kara ölüm, kara veba daha sonra Ortaçağ'da. İlk büyük salgın Jüstinyen vebası. Jüstinyen'in imparatorluğu döneminde, M. S. 541-542 yıllarında çıkıyor. İstanbul'da başlıyor. İstanbul'a da İskenderiye'den; Mısır'dan, geliyor. Çünkü o dönemde İstanbul tahıl yetmezliği çekiyor. Tahıllarını Mısır'dan alıyorlar. Mısır'da özellikle İskenderiye limanından gemiler içerisindeki büyük tahıl çuvallarıyla veba taşıyıcısı olan fareler de İstanbul'a geliyor. Akabinde İstanbul'da başlayan salgın Afrika, Anadolu, Avrupa ve bütün dünyaya yayılıp 300 yıl dalgalanmalar halinde devam ediyor. İlk ve en uzun süren salgını bu dünyanın. İmparator Jüstinyen zamanında çıktığı için Jüstinyen vebası olarak anılıyor.

Ve 300 sene devam ediyor?

- 300 yıl devam ediyor evet. Çok yıkıcı bir salgın. Daha önce de Roma'da bir veba salgını var; Antoninus vebası.

M.S. 165 ve 180 yılları arasında, Yakın Doğu'daki seferlerden dönen Roma İmparatorluğu ordusuyla geliyor. Bu veba salgını da çok büyük ölümlere neden oluyor. Roma ordusunda çok büyük kayıplar var. Bazı tarihçiler Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü veba salgınlarına bağlıyorlar. O kadar etkili yani. Çünkü salgın sadece insanları öldürmekle kalmıyor; iş gücünü yok ediyor, ekonomiyi çökertiyor, orduları eritiyor.

Günümüzde yaşıyoruz, seyahat ve ticaret ağından psikolojiye, oradan sosyal dokuya varıncaya kadar.

- Evet her şeyi etkiliyor.

Süre itibari ile dünyanın en yıkıcı salgın hastalığı Jüstinyen vebası diyorsunuz.

- Evet ondan sonra da Ortaçağ'da 14. yüzyılda olan "kara veba/kara ölüm" adı verilen hastalık.

Vebaların adına.

- Evet, o kadar etkili bir salgın ki Avrupa'nın üçte birini yok ediyor. Korkunç bir şey. Kara ölüm, kara veba denmesinin sebebi de vebaya yakalananların bir süre sonra cilt altı kanamaları nedeniyle vücutlarının kararması ve ölmeleri. Vebanın bir türü var, Septisemi Vebası deniyor ona, sabah yakalanan akşam ölüyor. Hiçbir şeyi yok, kurtuluşu yok. Vücuda morarıyor, akabinde kararıyor ve ölüyor. Bir türü de Bubonik Veba dediğimiz, Hıyarcıklı Veba olarak geçiyor bizim kaynaklarımızda. Onda da lenf damarlarının yoğunlaştığı boyunda, koltuk altlarında, kasıklarda kabarcıklar olduğu için, o kabarcıklara

istinaden bu isim veriliyor. Tabi insanların bu veba ortaya çıktığı zaman onunla mücadele edecek hiçbir enstrümanları yok. Hiçbir şey yok.

Şimdi hocam vebanın tarihini vesaire konuşacağız ama ben ilkleri bir öğrenelim dedim. Öyle şeyler söylüyorsunuz ki böyle tebessüm edecek halimiz de kalmıyor.

- Maalesef çok acı tecrübeler.

Tabi biz bugün korona virüs ile uğraşıyorken zannediyoruz ki domuz gribi, kuş gribi derken en büyük salgınlar bunlar. Ama çok daha büyük afetler geçmişte yaşanmış.

- Maalesef var.

Şunu soracağım; Jüstinyen vebası ilk zuhur ettiğinde, ortaya çıktığında kaç bin insan ölüyor?

- Tabi o dönemde bunların sayıları tahmin etmek mümkün değil ama telaffuz edilen rakam çok fazla. Bilim insanları o günkü anlatılara göre sadece İstanbul'da 240 bin kişinin öldüğünü tahmin ediyorlar. Prokopius günde 10 bin kişinin öldüğünü söylüyor İstanbul'da. Ama bugünkü bilim insanları, istatistikçiler, tarihçiler kaynaklardaki anlatılardan günlük ölü sayısını 5 bin kişi olarak hesaplıyorlar ve sadece İstanbul'da 240 bin kişinin öldüğünü varsayıyorlar.

Tarihi bir kere daha hatırlayalım mı?

- Jüstinyen'in imparatorluğu zamanında 541-542 yıllarında 240 bin kişi ölüyor. Ölüler gömülemiyor. Hatta sandallara konup denize bırakılıyor. Çok korkunç bir dönem yaşanıyor İstanbul'da.

Peki Kara Ölüm'de ne kadar ölüm yaşanıyor?

Üsküdar
Miskinler
Tekkesi,
A. Süheyl
Ünver,
suluboya, 1957

- Kara ölüm Avrupa'nın üçte birini siliyor. 50 milyon civarında olduğu söyleniliyor.

Avrupa'da o kadar nüfus var mıydı hocam?

- Üçte biri olduğunu biliyorum, 50 milyon civarında ölüm var. Zaten şehirlerde bile 37 bin, 40 bin, 50 bin, 60 bin kişi ölüyor daha sonraki evrelerde 100 bin kişinin öldüğü şehirler var. Venedik'te 50 bin kişi ölüyor.

Marsilya'da ki 87 bin kişinin öldüğü olay bu olay mı?

- Hayır onlar daha sonra ortaya çıkıyor. 14.yüzyıldan sonra ortaya çıkan salgınlar onlar. Floransa'da 120 bin kişiden 37 bin kişi kalıyor. Düşünün 90 bin kadar insan ölüyor. Bunların hangi veba olduklarını çok net bilmiyoruz, septisemi vebası ise eğer çıkan salgın

sabah hastalanan akşam ölüyor. Dolayısıyla iskambil kağıtlarının yıkılması gibi insanlar bu hastalıktan ölebiliyorlar.

Dünyada salgın hastalık denilince akla gelen hastalıkların isimleri neler?

- Salgın yapan en başta veba, kolera, İspanyol gribi ya da nezlesi, enfluenza dediğimiz hastalık, sıtma, cüzzam, çiçek, verem gibi hastalıklar. Fakat bunların arasında şöyle bir fark var, bazı hastalıklar çok kısa sürede çok geniş kitleleri öldürebiliyor. Veba ve İspanyol gribi gibi. Bazı hastalıkların öldürücülüğü daha uzun süreli oluyor. Sıtma ve verem gibi hastalıklar daha uzun sürede ölümlere neden oluyorlar. Bunlar daha çok toplumun yapısını ve ekonomiyi etkiliyor. Sıtma hastalığı en çok ekonomiyi vuruyor ve toplumun gelişmesini engelliyor.

Lady Mary
Montagu oğlu
Edward ile

Neden?

- Çünkü sıtma hastaları uzun süre atıl bir vaziyette kalıyorlar. Hem hiçbir işe yaramıyorlar hem de devlet onlara bakmak zorunda kalıyor.

Bakım maliyeti

- Bakım maliyeti var, üstelik hiçbir şekilde toplumsal hayata katılamıyorlar.

Diğerleri anlık gibi adeta.

- Evet. Verem (tüberküloz) öyle. Öldürücülüğü daha uzun olan bir hastalık, ince hastalık diyoruz hatta biz ona.

Türküler yakılmıştır.

- Tabi türküler yakılmıştır. Dolayısıyla da onlar böyle salgın dendiği zaman yani toplumsal olarak yok oluşun hastalıkları değil. Kitlesel olarak ölümlere neden olan hastalıklar veba, kolera ve enfluenza/İspanyol gribi.

Veba, kolera, İspanyol gribi.

- Evet kolera daha çok mide bağırsak hastalığı

Çiçek nerede duruyor bu arada?

- Çiçek ilk zamanlarda çok ölümcül bir hastalık ama sonradan o kontrol altına alınıyor biliyorsunuz. Çiçek, çok eski

bir hastalık. Bütün uygarlıklarda çok yaygın bir hastalık.

O da büyük yıkımlara sebep olan hastalıklardan birisi.

- Tabi çok büyük yıkımlara sebep oluyor.

Cüzzam?

- Cüzzam çok bulaşıcı bir hastalık değil ama çok ürkütücü bir hastalık. Cüzzama yakalananların burunları ve parmakları düşüyor, vücutlarında görünüşü çok kötü yaralar açılıyor ve bu yaralardan kötü kokulu sıvılar akıyor. İnsanlar çok korkuyor cüzzamdan. Cüzzam aslında kötü yaşam koşullarının bir hastalığı ama Ortaçağ'da bu idrak edilemediği için cüzzamlılardan çok korkuluyor. Avrupa'da bu hastalığa yakalananlar bir yere toplanarak kimse ile irtibatları olmasın diye etraflarına su hendeği açılıyor. Orada dört direk üzerine serilmiş gelişigüzel kilim veya hasır diyebileceğimiz şeylerin altında barınıyorlar.

Yakılmaları söz konusu mu cüzzamlıların Avrupa'da? Bu tür iddialar da var cüzzamlılar üzerinde.

- Evet oluyor, cüzzamlılar sürekli toplum dışına itilmeye çalışılıyor zaten. Onların halk arasına girmesine hiç izin verilmiyor. Halk arasına sadece çok kötü durumda olmayan cüzzamlıların girmelerine izin veriliyor. Ellerinde çingirak taşıma mecburiyetleri var. Biz cüzzamlıyız bizden uzak durun manasında çalışıyorlar. Renkli mantoları var. Giysileri çok renkli. İnsanlardan ayır edilsinler diye herkesten farklı renkte giysiler giyiyorlar. Merhamete

gelenler onlara para veriyorlar ve sonra yine yerlerine dönüyorlar. Hiçbir şekilde toplumun içinde yaşayamıyorlar.

Osmanlı toplumunda durumları nasıl?

- Avrupa toplumunda böyle. Bize gelirsek, Osmanlı toplumu onlardan farklı olarak daha müşfik bir yaklaşım gösteriyor. Cüzzamlıları şehirlerin dışında kurduğu cüzzamhanelerde barındırıyor. Tabii tedavisi yok o zaman. En eski cüzzamhane Edirne'de, Bursa'da var, Kıbrıs'ta var, İstanbul'da var biliyorsunuz Miskinler Tekkesi var İstanbul'da.

Karacaahmet.

- Karacaahmet'te Yavuz Sultan Selimin kurduğu 1517'de.

Hatta Nil Sarı hocanın bu konuda çalışmaları vardır, Süheyl Ünver'in çizimleri var.

- Süheyl Ünver hocamızın, Ressam Ali Rıza Bey'in çizimleri var.

Hoca Ressam Ali Rıza Bey, Türk resminin önemli isimlerinden birisi rahmetle analım onu da.

- Evet biliyorsunuz Süheyl Ünver'in hocası zaten. İkisini de rahmetle analım nur içinde yatsınlar. Miskinler Tekkesi'nde cüzzamlıları barındırıyorlar. Miskinler Tekkesi denmesinin sebebi de şu, cüzzam hastalığına yakalananlar pek çok hareket yetilerini kaybediyorlar. Çok sakın, yerinden kıpırdayamayan, oturduğu yerden kalkmayan insanlar oluyorlar. Onlara da sekene (oturan, sakın) kelimesinden gelen biliyorsunuz miskin deniyor. Yani kalkmayan hani sakın anlamında,

miskin hastalığı bu yüzden deniyor cüzzama. O yüzden de adı Miskinler Tekkesi.

Onlara kim bakıyor peki? Cüzzamhâneyi kurdu devlet, miskinler dergâhını kurdu.

- Kendi kendilerine bakıyorlar. Evlilik yapıyorlar cüzzamlılarla. Çocukları oluyor. Orada arka bahçede sebze-meyve yetiştiriyorlar. Birçok vakıflardan onlara yardımlar gidiyor. Ekmek gidiyor, et gidiyor, kurbanlar gidiyor. Miskinler Tekkesi'nin önünde sadaka taşları var. Gelen geçenin gönlünden koparsa onun içine para koyuyor. Orayı yöneten bir şeyh var. Para koyan birisi olduğu zaman şeyh hemen içeri sesleniyor. İçeridekiler dua ediyorlar para koyanlara, edilen duaya "Âmin" deyip bir takım güzel şeyler söyleyerek dualar ediyorlar. Bu şekilde bir hayat sürüyor.

Ne muradın varsa kabul olsun en güzeli herhalde.

- Evet. Tavuklarını yetiştiriyorlar, yumurtalarını alıyorlar ve dışarıdan gelen yardım ile

Baya yaşam alanı oluşturuyorlar

- Evet çok ciddi bir yaşam alanı oluşturuyorlar orada, kimse ile de temas etmiyorlar. Çok ihtiyaçları olduğu zaman alışverişleri yapıyor.

Yani aslında vakıflar, toplumun farklı kesiminden de desteklediği koruduğu rencide etmediği bir yapı var.

- Evet, Kesinlikle öyle.

Yani böyle çingirakla gezmek zorunda değiller toplum içinde

- Hayır hiçbir şekilde, gayet iyi bakılıyorlar. Hatta Osmanlı toplumundaki bu insancıl yaklaşım dünya cüzzam literatürüne de girmiştir. Onları belli bir yerde toplum dışında tutuyor ama diğer taraftan bir de şu var. Cüzzamlılar artık topluma karışamadıkları ve hiçbir haklarından yararlanamadıkları için Osmanlı kanunnamelerine göre ölü kabul ediliyor ve bütün malı mirası varislerine pay ediliyor. Orada cüzzamhanede yaşıyor onlar artık.

Bakımları...

- Evet bakımları orada yapılıyor ama artık onlar kanunen ölü farz ediliyor.

Toplum hayatında yer almadıkları için.

- Evet bütün Osmanlı kanunnamelerinde var bu.

Yani bir sorumluluk yüklememek için belki de.

- Evet yani onlara da bir sorumluluk yüklenmiyor, malından mülkünden akrabaları faydalansın diye.

Ama orda da bakımları yapılıyor ileri düzeyde.

- Tabi orada da yapılıyor bakımları.

Peki çiçek aşısına dönelim isterseniz. Bizim aklımıza Lady Mary Montagu geliyor hep çiçek hastalığından bahsederken. Çiçek hastalığı dediniz ki dünyanın hemen hemen her toplumunda olan ve bir takım tedbirlerin geliştirildiği hastalık. Nedir çiçek hastalığı?

- Çiçek hastalığı da insan vücudunda döküntüler yapan ve öldürücü bir hastalık. Aşısı bulunmadan önce yüzde yüz öldürücü bir hastalıktı. Mesela İngiltere'de..

*Fıçıda
frengi
buharı
tedavisi
görmekte
olan bir
İspanyol
askeri*

Yaygın mı?

- Tabi. İngiltere’de çıkan çiçek salgınlarında binlerce insan ölüyor. Zaten Lady Mary Montagu’nun bu konuya ilgi duyması, Londra’da yaşanan bir çiçek salgınından kral ailesinin mensuplarının bile ölmüş olması. O yüzden bunu kendine bir misyon ediniyor ülkemi kurtarayım diye düşünüyor burada. Biliyorsunuz İstanbul sefirinin eşi kendisi. Osmanlı hayatına, özellikle de Osmanlı hanımlarının hayatına meraklı olduğu için geziler yapıyor. Edirne’ye gittiği zaman Edirne’de görüyor bu aşı uygulamasını. Türk usulü çiçek aşısı olarak sonradan meşhur olacak olan aşığı. Bakıyor ki baharda birçok mahalleden hanımlar çocuklarıyla bir mesire yerine gidiyorlar orada

eğleniyorlar. Bu arada aşıcı kadınlar var bunlar biraz yaşını başını almış olgun hanımlar. Bu hanımlar ellerindeki ceviz kabuğunun içinden bir şeyi çocukların kollarına çizerek oraya bulaştırıyor. Ne olduğunu sorduğunda çiçeğe karşı yapılan bir aşılama olduğunu öğreniyor. Anlaşıyor ki çiçek çıkarmış çocukların vücutlarındaki çiçek yaralarından alınan irinler bir ceviz kabuğunda kurutuluyor sonra gülsuyuyla yumuşatılıyor ve çocukların çizilmiş kollarına bir vasıta ile sürülerek bulaştırılıyor. Tabi bu süre içinde mesela bir sene beklemiş oluyor virölansı azalıyor hastalığın.

Mayıs ayında değil mi?

- Evet genelde bahar aylarında bir yenilenme gibi düşünülüyor baharlar

biliyorsunuz. Çocuklar bu şekilde aşılanıyor bir eğlence yapılıyor. Edward Jenner var bir de. Esas çiçek aşısını bulan kişi. Tabi bizim Türk usulü çiçek aşısı insandan insana çiçek aşısı. Bir sene bekleyince ne oluyor, çiçek virüsünün virülansı yani etkisi, etkileme gücü, hasta yapma gücü azalıyor. Dolayısıyla onu bulaştırdığınız zaman çocuklarda hafif bir ateş, hafif bir hastalık meydana geliyor. Böylece bağışıklık kazanmış oluyorlar. Bir daha hastalanmıyorlar.

Siz çiçek aşısı oldunuz mu?

- Tabi kolumda izi var.

Şurada değil mi? Biz de çocukken... Hatta onun izi kalır, kolumuzda duruyordur hala.

- Tabi para gibi izi kalır. Madalyamız o bizim.

Ateş vesaire falan da yapıyordu. Tecrübe ettik şimdi yok çok şükür.

- Sonra Lady Mary Montagu bunu görünce hemen ilgileniyor çünkü İngiltere'deki çok büyük ölümlere tanık olmuş ve derhal kendi doktoruna söyleyerek önce çocuğunu aşılatıyor. İlk yabancı aşılanan kişi de Lady Mary Montagu'nun oğlu Edward.

Kendi çocuğunu aşılatıyor değil mi? O kadar emin ki kendi çocuğunda denemeye beis görmüyor.

- Evet beis görmüyor ve bu aşığı doktorunun ve sefaret doktorunun öğrenmesini istiyor. İngiltere'ye mektuplar yazıyor oradaki arkadaşına. Böyle bir şey var ben ülkemin bundan faydalanmasını isterim insanlarımız ölmesinler diye. Fakat tabi aşığı

şüphe ile karşılıyorlar. Deneme ile yapacaklar ne yapsınlar. Sonunda bir karar çıkıyor. Ölüme mahkûm kişilere aşılama yapılması için. Mahkûmlara eğer ölürlerse cezalarının infaz edilmiş olacağı, ölmezlerse özgür olarak topluma iade edilecekleri söyleniyor. Razı oluyorlar. Mahkûmlara aşı yapılıyor. Hiçbir şey olmuyor kurtuluyorlar sağ salım. Ondan sonra başta kraliyet ailesi olmak üzere bütün İngiltere'de aşı yaygınlaşıyor. İngiltere'den Avrupa'ya yayılıyor sonra bütün dünyaya. Adı da literatürde hep Türk usulü çiçek aşısı olarak geçiyor. Fakat tabi bunun bir sakıncası var. Yeteri kadar bekletilemeyen bu püstül dediğimiz çiçek aşısından alınmış olan kabuklar bazen aktivitesini kaybetmemiş oluyor. Bu durumda bazen ölümler yaşanabiliyor yani gerçek çiçek hastalığı ortaya çıktığı için ölümler yaşanıyor ama hiçbir umudun olmadığı yaklaşık 100 yıla yakın bir sürede Türk usulü çiçek aşısı insanlığın tek umudu oluyor. Şifa bulanlar çok fazla oluyor. Akabinde İngiliz hekim Edward Jenner, inekten insana çiçek aşısını buluyor. Ondan sonra da çiçek aşısı sayesinde bu hastalık yer yüzünden siliniyor. İnsanoğlunun dize getirdiği dünyadan yok ettiği tek hastalık çiçek hastalığı Coşkun Bey.

Hocam sizin bu ifadeniz bana 3. Kültür Şurası'nda Alev Alatlı'nın "Dünya'nın iyiliği için Türkiye" sloganını hatırlattı. Dünya'nın iyiliği için geçmişte çiçek hastalığında bu gerçekleştirmiş. Bir diğer hastalık olarak Frengi hastalığı var.

- Frengiyi az önce unuttum ben saymayı. Frengi de tabi önemli bir hastalık. Öldürücü bir hastalık değil. Yani

*Vebadan ölen
Veziriazam Ayas
Paşa'nın , "es-
sa'îdü's-şehîd"
ibareli mezar
taşı*

büyük salgınlar yapıp insanları kitleler halinde öldüren bir hastalık değil. Fakat nesilleri yozlaştıran bir hastalık yani irsî olduğu için çok tehlikeli. O da insan vücudunda yaralara yol açıyor. Frenginin Amerika'nın keşfinden sonra Kristof Kolomb'un tayfalarıyla yayıldığı kabul ediliyor dünyaya. Her ne kadar Avrupa'da var ise de bu hastalık az olarak görülüyordu. Tayfaların gelmesi ile 15-16. yüzyılda müthiş salgınlar yapan ve özellikle ordularda etkili olan bir hastalık. Hatta

isminin konması bile buna matuftur. Her ülke bu hastalığı farklı şekilde isimlendirmiştir. Fransızlar Alman hastalığı, Almanlar Fransız hastalığı, bazıları Polonya hastalığı der. Aslında Napoli kuşatmasında çıkan bir hastalık olduğu için Napoli hastalığı da denir. İtalyanlar da buna itiraz ederler.

Frengi ismini kim veriyor?

- Sifilis ismi çok eskilerden Fracastor'un yazdığı bir hikâyeden alınıyor. Bu hikâyede Sifilis adında bir çoban böyle bir hastalığa yakalanıyor ve oradan hastalığın adını Sifilis koyuyorlar. Biz frengi diyoruz. Çünkü frengi demek Frenk hastalığı ya da Frenklere ait demek. Osmanlılar frengi, illet-i frenk ve efrenç illeti gibi isimler kullanıyor.

Frenginin ilginç bir tedavisi ve cezası var diye biliyorum.

- Evet, vücut cıva buharına maruz bırakılıyor. Bunun için hasta başı açıkta kalacak şekilde bir fiçıya konuyor, fiçinin alt tarafında bulunan cıva ısıtılıyor, cıva buharı bütün vücuda temas ediyor. Cıva buharının frengi yaralarına iyi geldiği kabul ediliyordu. Eğer frengiye yakalanmışsanız zaten toplumdan dışlanıyorsunuz, ahlaksız damgası yiyorsunuz. Cinsel yolla bulaşan bir hastalık olduğu için, gayrimeşru bir ilişkiye girmiş ve bu hastalığı almışsınız demek. Hastalığınız ortaya çıkınca tedavi etmeden önce erkekleri dövüyorlar.

Erkekleri?

- Evet erkeklerin çok sıkı dövüldüğünü yazıyor tarihler.

Kadınlar arasında olmuyor mu?

Fransa-
Marsilya'da
özel kıyafeti
ve maskesiyle
karantina
hekimi, 1720

- Erkekler bulaştırıyor kadınlara bu hastalığı.

Bu adil mi?

- Bilmiyorum artık ona bir şey diyemeyeceğim.

Kadınlara bir dayak falan yok ama?

- Hayır kadınlara yok erkeklere var.

Onlara tedavi var, erkeklere dayak artı tedavi var.

- Evet, erkekler sebep olduğu için onlara böyle bir ceza var.

Şimdi, herhalde büyük salgınlara doğru geldik. Veba, kolera ve İspanyol gribi var. İnsanlık tarihinin en büyük salgınları olarak..

- En ölümcül hastalıkları evet.

Özellikle veba, uzun asırlar süren bir hastalık. Veba ilk defa ne zaman ve nasıl ortaya çıkıyor?

- Veba milattan önceki yıllarda da bilinen bir hastalık. Filistin'de ilk defa görüldüğünü yazıyor tarihler. Ondan sonra da birçok ülkede ortaya çıkmış. Dediğim gibi kayıtlar tabi ülkeden ülkeye farklılık gösteriyor. Bir de şunu da söylememiz gerekiyor. Veba dediğimiz bizim Osmanlıların taun dediği hastalıklar, aslında hepsinin veba olmadığını düşünüyor uzmanlar. Bunların bazılarının kızamık, kızıl veya o dönemde henüz teşhis edilemeyen hastalıklar olabileceğini belirtiyorlar.

Çocukluğumuzda vardı kızamık ama.

- Vardı evet, tabi kızamık aşıları falan da olurduk biz. Gerçi gene oluyor o aşılar.

Evet

- O yüzden bütün ölümcül salgın hastalıklara da veba/taun diyor Osmanlılar. Ama biz çok iyi biliyoruz Antoninus vebasını. Yine Jüstinyen vebasını bubonik bir veba yani hıyarcıklı veba. 14. yüzyıldaki kara ölüm hıyarcıklı bir veba. Onları çok iyi biliyoruz ve bu kara ölümle de çok fazla insanın öldüğünü söylemiştik az önce. Tabi bundan sonra Avrupa da sürekli veba salgınları çıkıyor. 1570'de Moskova'da çıkıyor 200 bin kişinin

öldüğünü kaydediyor kaynaklar. 1665'te Napoli'de 300 bin kişinin öldüğünü kaydediliyor. Napoli tabi o zamanlar şehir devleti yani bugünkü Napoli'yi düşünmemek gerekiyor şehir olarak. O zaman şehir devletleri var biliyorsunuz. 1679 Viyana'da 76 bin kişi 1661 Prag'da yine binlerce kişi, 83 bin kişinin öldüğünü kaydediyor bize kaynaklar. Tabi vebanın sebebi bilinmiyor. Bilimin gelişmediği daha eski dönemlerde veba salgınlarının insanların işlemiş olduğu günahların bir karşılığı olarak çıktığı düşünülüyor. Çok tanrılı inançlarda da aynı şey söz konusu. Tanrıların gönderdiği bir ceza olarak algılanıyor. Tevhid dinlerinde de var aynı şey. Orda da koyulan kurallara aykırı gelen, dini geleneklere uymayan, Allah'ın kitaplarındaki emirlere aykırı davranışlar çoğaldığında Allah'ın vebayı bir ceza olarak gönderdiğine inanılıyor. Musevilik, Hristiyanlık, İslamiyet hepsi inanıyor. Hatta İslamiyet'te şöyle bir inanış var. Deniyor ki bu Allah'ın gönderdiği bir ceza, o yüzden de buna karşı tedbir almak Allah'a karşı gelmektir. Bu hastalıktan ölenlere şehit deniyor.

Hocam burada ayırım yapmakta sanırım bir fayda var. Hani bu İslam'ın bir hükmü değil Müslüman olan bazı insanların inancı diyelim isterseniz. Yoksa Peygamber efendimizin hadislerinde ve meşhur fakihlerin beyanlarında bulaşıcı ve ölümcül hastalıkların bulunduğu yerlerden kaçınmak ve tedavi yöntemleri bulmak tavsiye ediliyor.

- Evet doğru dediniz ben yanlış ifade ettim. Kaçınız diyor gördüğünüz zaman evet. Bu bir yorum tabi o dönem ulemasının yorumu.

Belki dinin ruhunu tam kavrayamamış insanların kendilerine mahsus tevekkül anlayışlarıdır. Yani yanlış bir yorum.

- Olabilir. Sadrazam Ayas Paşa'nın mezar taşında vebadan şehiden vefat ettiği yazılır.

Ondan korunmakla ondan ölmek arasında ayırım var. Yani bulaşıcı hastalığı hadi kabul edelim ve girelim ölelim anlayışı değil, ondan kaçınmak ama bütün tedbirleri aldıktan sonra vefat ettikten sonra mükâfatı olarak tavsiyeler hadis-i şeriflerde yer alıyor diye biliyorum.

- Şüphesiz, siz benden daha iyi biliyorsunuz

Etağfurullah. Belki bunu İslami ilimlerle uğraşan insanlarla konuşmakta fayda var. Vebadan korunma yöntemi var. Karantina ve maske. İnsanlığın en eski korunma yöntemi galiba. Bunlar hakkında bize kısaca bilgi verebilir misiniz?

- İlk olarak karantina ortaya çıkıyor. İtalya'da. Çünkü bulaşıcı hastalık çıktığı zaman henüz bilimsel olarak bulaşma fikri yok, fakat insanlar deneme yanılma metoduyla şunu fark ediyorlar ki hasta insanlarla yakınlaştıkları zaman hastalanıyorlar. O zaman hasta insanlardan uzak durmak gerektiğini idrak ediyorlar. Çünkü bu hastalık geldiği zaman ülkede bütün hayat duruyor. Ticari hayat duruyor, tarlalar ekilip biçilemiyor, her şey kapalı. Sadece ölüm hüküm sürüyor şehirlerde. İnsanlar hastalanıyor ölümler gömülüyor yapılacak hiçbir şey yok. Onun için hastalık çıkan ve hastalık olan yerlerden gelen tüccarları ya da normal yolcuları ülkeye sokmama ve 40 gün

bekletme kararı alınıyor. Karantina sözcüğü de İtalyanca 40 demek zaten. Oradan geliyor ve böylece ilk karantina uygulaması başlıyor. Bu kara vebanın hüküm sürdüğü Ortaçağ'da başlıyor. Ondan sonra bütün ülkeler bunu benimsiyorlar ve bir karantina sistemi kuruluyor dünyada. Özellikle ticarete deniz yollarından gelen gemiler geldikleri yerden temiz bir limandan çıktıklarına dair belge almak zorunda. Patenta deniyor buna. Geline limanda ilgililer sandalla geliyor patentasına bakıyorlar. Temiz ise limana mallarını indirmesine ya da yolcularına çıkarmasına izin veriyorlar. Böyle bir sistem kuruluyor. Sonra karayollarına da genişletiliyor. Karayollarına da karantinahaneler yani karantina evleri kuruluyor. Özellikle sahil şehirlerinde ve belirli giriş yollarında. Böylece hastalığın yayılması düzen altına alınmış oluyor. Tabi diğer taraftan insanların bireysel korunma tedbirleri de önemli. Hekimler başlatıyor onu. Vebanın kötü havadan ileri geldiği düşünülüyor, hava bozuluyor ve bu bozulan havayı biz teneffüs ettiğimiz zaman içimize çekiyoruz bu da bizi hasta ediyor mantığı var. O zaman özel maskeli giysiler yapıyorlar. Birisi mesela kuş gagası şeklinde. Gaganın üstünü kaldırdığınız zaman alt gagadaki oyuntunun içine o dönemin düşüncesine göre havayı temizlediğine inanılan bir takım bitkilerin sıvıları konuyor ve kapatılıyor. Alınan nefes o sıvıya temas ettiği için nefesin temizlendiğine inanıyorlar. Ayrıca böyle kukuletalı vücutlarının her tarafının kapalı olduğu ellerinde eldivenler ayaklarında galoşlarla dolaşıyorlar hekimler. 1830'larda

İstanbul'da çok ilginç bir şey var.

İnsanların ilk maskeleri ve ilk korunma kıyafetleri bahsi geçen bu maskeler olsa gerek. Diğer hastalıkları da konuşacağız ama biraz önce temas ettiniz. Türklerin, Müslümanların, Osmanlıların salgın hastalıklarla imtihanlarına gelelim isterseniz.

- Tabi en çok İstanbul hakkında kayıtlara sahibiz. Payitaht olduğu için İstanbul, her şeyi çok önemseniyor, kayıtlara geçiyor. İstanbul biliyorsunuz kıtalararası bir şehir, ticaret yollarının kesiştiği, herkesin görmek istediği, dönemin en güzel şehirlerinden biri. O nedenle insan trafiği çok fazla, hem doğudan hem batıdan gelenler var. Nerede veba çıktıysa oradan gelen insanlar İstanbul'a vebayı getiriyorlar. Roma döneminden itibaren Bizans'ta da böyle Osmanlı'da da böyle.

Zaten Jüstinyen vebası İstanbul'dan.

- Jüstinyen vebası İstanbul'da çıkıyor. Daha sonra Osmanlı dönemi İstanbul'da biz çok ciddi salgınlar çıktığını görüyoruz. 1490'larda 1500'lerde 1600'lerde çok ciddi salgınlar çıkıyor. Tabi bütün dünya çaresiz biz de çaresiziz.

Ölüm oranları nasıl İstanbul'da Osmanlı döneminde?

- Ölüm oranları yani tabi 100 bin kişi deniyor 200 bin kişi deniyor. Böyle ölüm oranına göre isim veriliyor mesela veba-i azim, büyük veba, veba-i kattal..

Katleden veba.

- Evet. En büyük katleden veba yani en büyük ölümlere neden olan veba.

Bir veba salgınında Silivrikapı'dan bir dakikada 29 cenazenin çıktığı kayıtlı.

Salgın hastalıklardan ölenleri de nerelere defnediyorlar?

- Maalesef o dönemlerde ölenleri nereye defin ettiklerini çok net bilmiyoruz. Ama daha sonrasında ölüm oranları azalınca özel mezar taşları ile defnediyorlar.

Normal kabristana mı defnediyorlar?

- Normal kabristana kireç içinde defnediniliyor. Kireç kuyularına gömülüyor. Cesetten ve topraktan veba dışarıya sızmasın diye.

Ben çocukluğumda hatırlıyorum böyle definler olduğunu.

- Evet ama o dönemlerde yani 1500'lerde 1600'lerde nasıl gömüldüklerine dair çok net bir şey bilmiyoruz.

İstanbul'da 1778'de 100 bin kişinin, yine 1812'de 100 bin kişinin vefat ettiği kayıtlar var.

- Salgın tedbirleriyle ilgili vurgulamamız gereken bir husus var. Bu salgınlarda bilimsel olarak neden bilinmediği için manevi güçlere bütün dinlerde sığınılıyor. Mesela bu çok büyük salgınlardan birisinde İstanbul'da hocalar duahanlar toplanıyorlar ellerinde Kurân-ı Kerim'ler ile bir kapıdan çıkıp bütün surların etrafını dolaşarak Kurân'ı hatmedip tekrar içeri giriyorlar. Yani bu şekilde şehrin korunmasını niyaz ediyorlar. Aynı şey farklı biçimlerde bütün ülkelerde vardı. Yanlış algıya yol açmasın, Osmanlılar sadece duadan

medet umuyordu manasında değil. Farklı dinlerdeki bütün topluluklarda bu uygulamalar yapıldı. İkinci olarak da insanlar bundan sonra dönüyor diyorlar ki ne günah işlendi acaba da bu hastalıklar geldi.

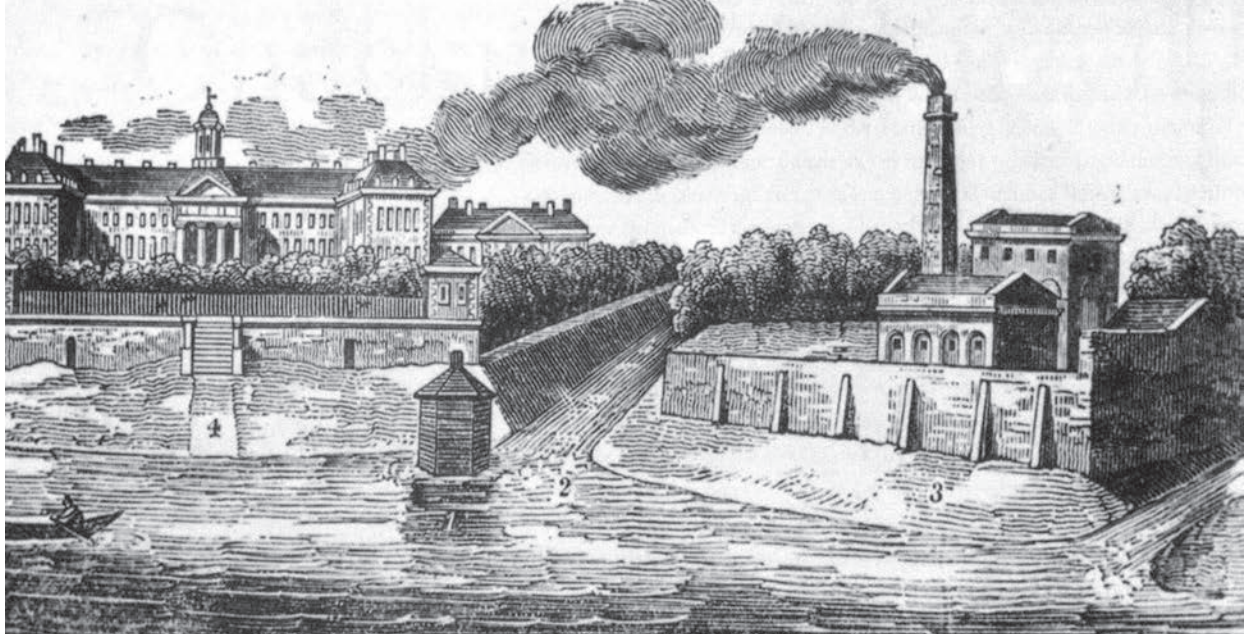
*Fransa-
Marsilya'da
karantina
cerrahı,
1819*

Yani manevi bir sebep de aranıyor?

- Evet manevi bir sebep de aranıyor. İnsanlar bir kötülük yaptı bu bize geldi. Peki kim yaptı o kötülüğü? Ortaçağ'da çıkan kara vebada bunu Yahudilere atfediyorlar. Diyorlar ki Yahudiler

Kolera nedeni
kirli sulara
örnek; Londra
Chelsea
Hastanesi
temiz su
kaynağına
karışan
kanalizasyon,
1828

içme suyu kuyularına zehir attı, ve bir Yahudi katliamı başlıyor Fransa'da. Yakaladıkları yerde öldürüyorlar, Yahudiler hiçbir yerde barınamaz oluyor ve kitleler halinde Rusya'ya ve Polonya'ya kaçıyorlar oralara sığınıyorlar. Böyle bir şey yaşıyor.

Büyük ölüm olayları yaşıyor mu Yahudilerde?

- Tabi 10 binlerce Yahudinin katledildiği biliniyor.

Veba hastalığının müsebbibi olarak görülen 10 binlerce Yahudi Avrupa'da Fransa'da, İngiltere'de, Almanya'da, katlediliyor.

- Evet öldürülüyor.
- Osmanlıya geldiğimiz zaman buna benzer bir hadise 1812 salgınında yaşıyor. 1812 Veba salgınında da çok

büyük ölümler olduğu için insanlar şöyle düşünüyor, "Neden Allah bize bu salgını gönderdi?" Ardından fuhuşun arttığı, insanların yiyip içip âlemlere daldığı için oluyor düşüncesi çıkıyor. Sirkeci ve civarındaymış bu mahiyetteki yerler. Bir gece sabaha karşı bütün ordu seferber ediliyor ansızın buralar basılıyor. Ahlâka aykırı faaliyet gösteren yerler yıkılıyor. Buralarda bulunan vebadan ölmüş erkekler, kadınlar defnediliyor. Osmanlı'da en son 1836'larda görülüyor veba. Karantina sisteminin kurulması ile 1836'lardan sonra öyle ölümcül, kitlelerin ölümüne neden olan veba salgınları yok. Bazen semtlerde görülüyor onlara da derhal müdahale ediliyor.

Şimdi geldik koleraya. Ama kolerayı konuşmadan önce bir şey soracağım,

tarihi kaynaklara baktığımızda bu salgın hastalıkların kendiliğinden yayılmasının yanında savaşta yok etme vasıtası olarak kullanıldığına dair görüşler var. Düşmanı yenmek için hastalıklı insanları onların arasına saldıkları, hayvanlara bu mikrobi bulaştırıp karşı tarafa gönderdikleri ve böylece milyonlarca insanın ölümüne sebep oldukları biliniyor. Bilhassa Amerika'daki yerliler için Avrupalıların bunu yaptığı ifade ediliyor.

- Aztek uygarlığının böyle yok olduğunu yazıyor tarihler, çiçek hastalığından. O dönemde tarihi kayıtlar çok sahil tutulmadığı için net hüküm vermek çok zor ama bunu söyleyenler var. Çiçek hastalığı Amerika tarihini değiştiren bir hastalık. Çünkü Aztek uygarlığını ortadan kaldırıyor. Bir devleti tamamen yok ediyor ve dolayısıyla gelenlerin oraya yerleşmesini kolaylaştırıyor. Yeni bir devletin kurulmasını kolaylaştırıyor.

Ne acı bir şey.

- Evet. Ama bu insanların sık sık başvurduğu bir şey biliyorsunuz. Bizim gençliğimizde zarflarda bir takım tozların gönderildiği, içlerinde bazı bulaşıcı hastalıklara neden olan tozların bulunduğı yazılır çizilirdi.

Günümüzde de bazı hastalıkların biyolojik silah olarak kullanıldığı ifade ediliyor.

- Tabi biyolojik silah olarak kullanıldığı evet maalesef var. İnsanlık çok hassas bu konuda ama yapmadan da duramayanlar var.

Koleraya da girelim hocam süremizi hatırlatıyor arkadaşlar.

- Kolera bir 19. yüzyıl hastalığı. Hindistan'da var olduğu bilinen ama 1817'den sonra önce Hindistan'ın

geneline sonra Asya'ya yayılan ve oradan da 1831 yıllarında Avrupa'ya ve Osmanlı İmparatorluğu'na gelen bir hastalık. Bütün dünyaya yayılan hastalıklara pandemi deniyor. Bütün insanlığı etkileyen hastalıklar. Kolera böyle 6 büyük pandemi yapıyor. 1800'lü yıllardan 1900'lere kadar yüz binlerce insan ölüyor. Etkeni bilinmiyor. Neden olduğu anlaşılamıyor bir süre. Doğal olarak bundan dolayı mücadele edilemiyor. Koleranın yayılmasında teknolojik gelişmeler doğrudan etkili. Buharlı gemi ve trenler gibi ulaşımı uzak yerlere kısa sürede gitmeyi mümkün kılan araçlar, hastalığın yayılmasını hızlandırıyor. Özellikle buharlı gemilerin denizasırlı ülkelere seyahati mümkün hale getirmesi hastalığın yayılmasına neden oluyor. Neden çünkü bir yerde bir hastalık çıktığı için insanlar hemen oradan kaçmak istiyorlar. Kaçmanın da kolay yolları var trene biniyor, yakınlarına gidiyor veya vapurla başka ülkeye kaçıyor, bu hastalıkları da götürüyorlar. Fabrikalaşma sanayi devriminden sonra başladığı zaman insanlar fabrikalarda çalışıp para kazanmak için köylerini kasabalarını terk edip büyük şehirlere geliyorlar. O dönemde işçilerin çalışma standartları olmadığı için işçiler neredeyse 24 saat çalıştırılıyor. Özellikle İngiltere'de küçük yatakhanelerde üst üste yerlerde sağlık koşullarından son derece uzak hijyenik koşulları olmayan mekanlarda yatıyorlar kalkıyorlar. Temizlikten tabi ki mahrumlar. Bunun yanında da yeteri kadar beslenmiyorlar. Sürekli kötü koşullarda, havasız ortamlarda çalıştıkları için kolera bunların arasında çıkıyor ve yayılıyor.

Koleranın sebep olduğu ölüm sayıları ile ilgili ne söyleyebiliriz?

- Onlar da çok fazla, 100 bin mesela Hamburg'da çıkan kolerada, Londra'da çıkan kolera da öyle. Bizde büyük kolera adı altında bir 1865 yılında çıkan Mısır'dan gelen bir kolera var. Haziran'dan Eylül'e kadar 30-60 bin kişinin öldüğü söyleniyor.

İstanbul'da mı yoksa Osmanlı coğrafyasında mı?

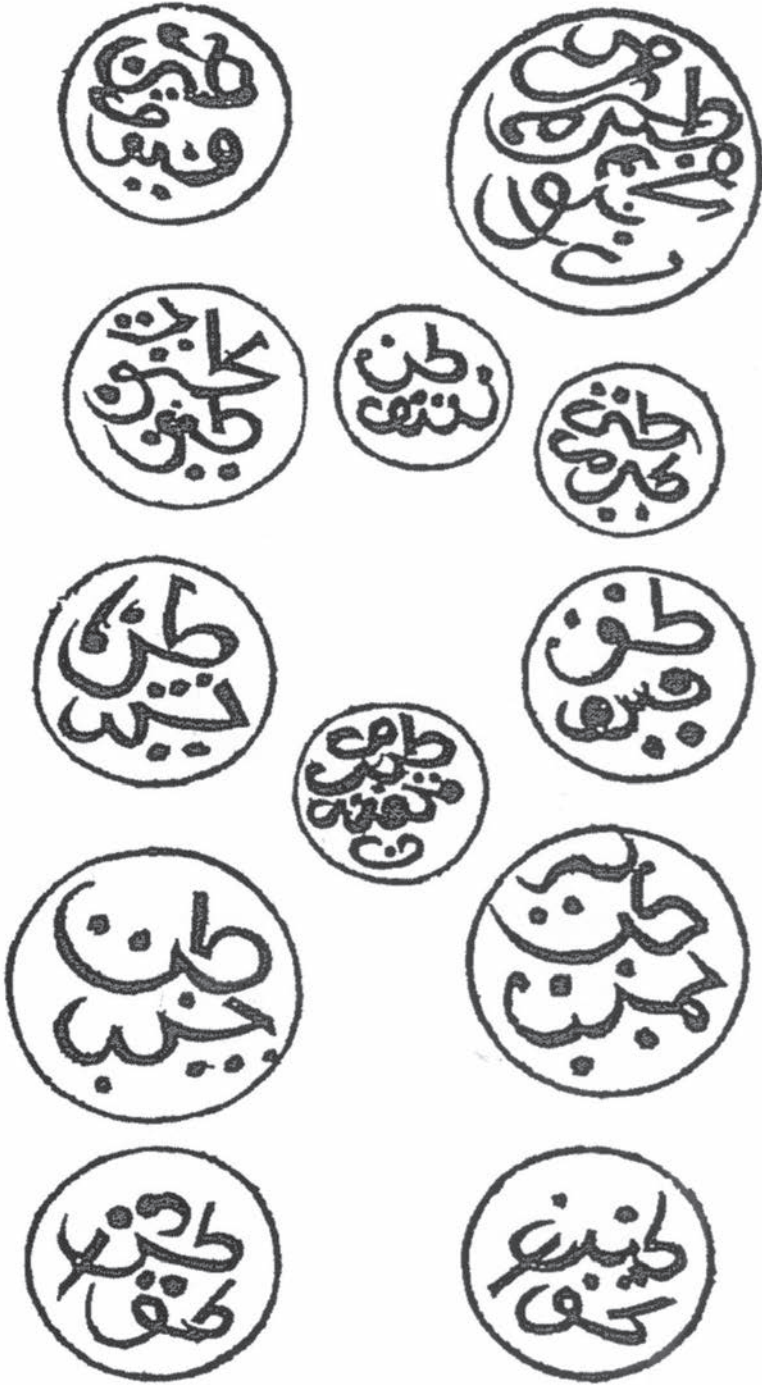
- İstanbul'da 30-60 bin arasında ölüm oluyor. Osmanlı coğrafyasında muhtelif tahminler var. Çok fazla insanı öldürüyor. Bir mide bağırsak hastalığı. Koleralıların salyaları, gaytaları ya da atık suların karıştığı kirli suları içmekle bulaşıyor. Kolera mikrobi mide bağırsaklarda yerleşiyor ve şiddetli kusmalar bağırsak sürgünü başlıyor. Halk çarık çıkartmaz diyor bu hastalığa.

Niye?

- Hasta çarığını çıkartmaya fırsat bulamadan tekrar tuvalete gidiyor, o yüzden. Sürekli aşağıdan ve yukarıdan çıkarma durumu var, vücut su kaybediyor, insanlar kısa zamanda su kaybından ölüyor.

Vebadan koruyucu yöntem olarak Fatih Sultan Mehmet'in ve Osmanlıların yöntemleri vardı...

- Şöyle, Limni toprağı diye bir şey var tin-i mahtum deniyor buna yani mühürlenmiş kil. Limni Adası'ndan çıkan çok özel bir toprak. Dünya'nın başka hiçbir tarafında yok. Bu toprak çıktıktan sonra Osmanlı mührü ile mühürleniyor ve İstanbul'a geliyor. Satışı yapılan bir toprak. Zehirler ile etkileşim halinde olduğu düşünülüyor.

Limni toprağı/tin-i mahtum mühürleri

Bu topraktan yapılmış bardağa zehirli bir madde koyduğunuz zaman toprak hemen etkileşime geçip bozuluyor.

Bunlar özel mühürlenip saklanılıyor mu?

- Bu toprak mühürleniyor ve ilaçlara katılıyor. Tin-i mahtum mühürleri vuruluyor. Herkes de bunu satın alıyor. İlaç yapımında çok kullanılıyor.

Fatih'in yemeğine de bunlardan mı katıyorlardı?

- Evet, vebaya karşı koruyucu olduğu düşünüldüğü için Fatih Sultan Mehmed'in yemeğine de bir miktar bundan katılmış. Hatta içtiği suyu da önce tin-i mahutumdan yapılmış bir bardağa koydukları kayıtlı bazı kaynaklarda. O bardakta birkaç dakika bekletilmiş. Bardakta bir değişiklik olmazsa altın bir kupaya konan suyunu içermiş Fatih Sultan Mehmed. Zehirlenme biliyorsunuz bütün imparatorların, kralların ve devlet adamlarının her zaman için dikkat etmesi gereken bir husus.

Zaten Fatih'in ölüm sebepleri arasında başhekiminin zehirlediği iddiası önemli bir tutuyor.

- Evet, çok önemli bir yer tutuyor. Yani Roma İmparatorluğu'na, Roma tarihine baktığınız zaman hiçbir imparatorun neredeyse eceli ile ölmediğini görürsünüz. Zehir o dönemde çok revaçta olan bir şey. Rakipleri yani tahta çıkmak isteyenler tarafından zehirleniyor.

Hastalıkların ortaya çıkma ve yayılma haritasına baktığımızda şöyle bir durum ile karşılaşırız. Aslında büyük salgın hastalıkların çoğunluğu daha çok kıta

Avrupa'sında ve farklı ülkelerde ortaya çıkıyor, Müslüman ülkelerde çıkan ve yayılan hastalıklar ise onlar ile mukayese edilemeyecek kadar az. Bunun sebebi temizlik imandandır hadisinden de hareketle toplumsal temizlik olabilir mi?

- 1820'li yıllarda Avrupa'da verem tüberküloz çok yaygın buraya gelen bir grup Alman hoca şunu fark ediyor, Türkiye'de çok vaka var fakat ölüm oranı çok az. Almanya'da vereme yakalananların hepsi ölüyor, Türkiye'de yakalananlardan ölenler

Salacak Karanti-nahanesi, Ressam Hoca Ali Rıza çizimi

*Avrupa'da
özel giysili
cüzamlılar*

daha az. Bunun sebebini araştırıyorlar sonunda şu kanıya varıyorlar; insanlar sokaklarda yürürken yere tükürüyor ve sokaklara verem mikrobunu bulaştırıyor. Fakat Türkler sokaklarda mestle dolaşıyorlar eve girdiklerinde mestin lastikten yapılmış dış ayakkabısını çıkarıp ayak bileğinde biten deriden yapılmış iç kısmıyla içeriye giriyorlar. Halbuki Avrupalılar evlerine ayakkabıları ile içeri girdikleri için sokaklardaki mikrobu evlerine

taşıyorlar. Bunlar üzerinde araştırma yapılması gereken ilginç konular.

Hocam çok teşekkür ediyorum.

- Rica ederim

Aslında biliyorsunuz tıp tarihi ile de biraz yakından ilgilenen birisi olarak hazırlanırken istifade ettim.

- Sizin çok katkılarınız var tabi ki tıp tarihine, o tereke defterlerini yayınladınız oralarından biz çok

Bir tahta tasvirde, kara veba salgınından sorumlu tutulan Yahudilerin yakılması

Hastalıkların ortaya çıkma ve yayılma haritasına baktığımızda şöyle bir durum ile karşılaşyoruz. Aslında büyük salgın hastalıkların çoğunluğu daha çok kıta Avrupa'sında ve farklı ülkelerde ortaya çıkıyor; Müslüman ülkelerde çıkan ve yayılan hastalıklar ise onlar ile mukayese edilemeyecek kadar az. Bunun sebebi temizlik

faaydalanıyoruz, projelerinizde hep tıp tarihine yer verdiniz. Tıp tarihi camiası adına size teşekkür ederim gerçekten.

Estağfurullah. Ben teşekkür ediyorum. Her şeye rağmen bu kadar ürkütücü ve yıkıcı bir tabloyla, sayılarla karşılaşmayı beklemiyordum doğrusu. Düne bakınca bugünkü duruma şükretmek ve bir an önce bunun def'i için dua ve gayret etmek galiba en önemlisi.

- İnşallah

Türkiye'nin önde gelen tıp tarihçilerinden Nuran Yıldırım ile sağlık tarihinde yıkıcı sonuçlara sebep olan salgın hastalıkları

konuştuk. Aslında Nuran hocanın sağlık alanında pek çok kitabı bulunuyor. Birkaç tanesini söylemek istiyorum. Savaşlardan Modern Hastanelere Türkiye'de Hemşirelik Tarihi, İstanbul'un Sağlık Tarihi, Hamidiye Etfal Hastanesi, Gureba Hastanesi'nden Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi. Özellikle İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi'ni vurgulamak gerek. Darülaceze gerçek tarihine bu eserle kavuşmuştur. Hocam bizleri tenvir ettiniz tekrar çok teşekkür ediyorum.

- Ben teşekkür ederim davet ettiğiniz için.

Ahmet Emre Bilgili

Pandemi Sonrası Küresel Şehirler ve İstanbul

Global Komuta Merkezleri: Küresel Şehirler

İlk kez bu kadar yayılım gösteren ve çok etkili olan Covid-19 pandemisi dünyada her şeyi alt üst etti desek abartmış sayılmayız. Ülkeler ve halklar henüz salgının neticeleri ile tam olarak yüzleşmiş değiller ama önümüz bir ölçüde belirginleşiyor. Gündelik hayatın akışında, şekillenişinde, normlarında değişiklikler oluyor. Bu yazımızda bunlardan biri olarak görebileceğimiz; yakın zamana kadar övgüler düzdüğümüz ve global etki açısından çok stratejik gördüğümüz 'küresel şehirler' i salgının negatif bir stratejik duruma düşürmüş olmasını ele alacağız. Buna rağmen küresel şehirler yani nüfus açısından devasa bir konuma gelmiş olan yerleşim merkezleri ciddi olarak sorgulanacak gibi görünüyor.

Kavram ve olgu olarak küreselleşme, daha çok 1990-2000'li yıllarda konuşulmaya başlanmıştır. Zira küresel olmanın her

alandaki etkileri görülmüş, bireyler, kurumlar, devletler bundan etkilenmiştir. Nihayet bir netice olarak mevcut şehirler demografik hareketlerin kırdan kent alanlarına yönelmesi ile birlikte büyümüş ve devasa bir hal almıştır. Her alandaki gelişmelerin oluşturduğu bu cazibe, kır için itici kent için çekici koşullar oluşturduğundan nüfus bağlamında kır kent dengesini kısa zaman içinde önce eşitlenmiş sonra da bozulmuştur. Bunun üzerine bu yeni durum bilim adamları tarafından incelenmiştir. Bu kentlerin ticari sektörler açısından stratejik işlev göreceğini ve birer komuta merkezi gibi çalışacağı yazılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar devlet/şehir yöneticilerinin dikkatini çekmiş ve bu alanda çeşitli kurgusal planlamaların, uygulamaların yapılmasını beraberinde getirmiştir.

Bu alanın en ünlü çalışması; 2001 yılında Princeton Üniversitesince yayınlanan Saskia Sassen tarafından yazılmış *The Global City*

İlk kez bu kadar yayılım gösteren ve çok etkili olan Covid-19 pandemisi dünyada her şeyi alt üst etti desek abartmış sayılmayız. Ülkeler ve halklar henüz salgının neticeleri ile tam olarak yüzleşmiş değiller ama önümüz bir ölçüde belirginleşiyor. Gündelik hayatın akışında, şekillenişinde, normlarında değişiklikler oluyor.

isimli yayın olmuştur. Bunu müteakip hem bilim adamları hem de yöneticilerin ilgisini çekmiş ve alanla ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bilimsel yönelimle birlikte olgusal neticeler de ortaya çıkmaya başlamış ve küreselleşme bir çok alanda etkili olmaya başlamıştır. Özellikle kır nüfusu kentsel alanlara doğru kaymaya başlamış, bu şekilde kır kent dengesi bozulmaya yüz tutmuştur. Günümüzde ise yaklaşık bütün ülkelerde benzer bir durum ortaya çıkmış ve ülke nüfuslarının %60-80 aralığındaki kısmı şehirlerde birikmiştir.

Elbette bir olgu olarak küreselleşmenin artı ve eksileri vardır. Bunu tüm dünya az veya çok, birlikte müşahade ederek yaşamıştır/yaşamaktadır. Bir taraftan tüketici olarak Maraş dondurmasını New York'ta bulabiliyorsunuz veya üretici olarak Antep Baklavasını New York'a gönderebiliyorsunuz. İstanbul'da Çin mutfağını bulabileceğiniz gibi Şangay'da bir Türk restoranı açma ve talep görme imkanı bulunmaktadır. Bu durumu zenginlik olarak değerlendirebilirsiniz fakat bunun yanında kültürel veya manevi açıdan

bazı uygulamaları değerleriniz açısından zararlı görebilirsiniz. Bir taraftan iletişim ve ulaşım teknolojilerinin getirdiği imkanları bir kazanım olarak görebilirken diğer taraftan bu iletişimin sonunda değerlerde çözülme olduğunu söyleyebilirsiniz. Dolayısıyla küreselleşmeyi bir olaylar değil - karşı veya taraf olduğunuz- olgular bütünü olarak görmek daha doğrudur.

Şimdi bütün dünya devletleri tarihte eş görülmemiş bir şekilde yaygın ve yıkıcı etkileri olan bir pandemi süreci geçiriyor. Bunun sonuçlarının neler olabileceğine yönelik bilgiler de büyük ölçüde ortaya çıkmış durumda. Bu durumu farklı boyutları ile yorumlamak ve bunun üzerine küresel hayata yönelik küyerel (küresel düşünüp yerel, yerel düşünüp küresel davranabilmek) yaklaşımla analizler ve kurgular yapmak gerekir.

Yeryüzünde çok genel olarak her şey bir denge içerisinde varlığını ve fonksiyonunu devam ettirir. Doğal olan da sağlıklı olan da budur. Dünyadaki ve ülkelerdeki insan yerleşimi de buna dahildir. Doğada yaşayan her insan

Pandemi Sonrası Küresel Şehirler ve İstanbul

bir denge olarak görebileceğimiz ‘üretici ve tüketici’ konumunu birlikte sürdürür. Burada da denge bozulursa yine problemler ortaya çıkar. Ülkeleri yönetenler bu dengeyi bozucu rol oynarlarsa faturasını bütün toplum ödemektedir.

Yerleşim bağlamında dünya üzerinde kır kent dengesini bozduğumuzu daha önce belirtmiştik. Tabiatın kendi dengesini bir şekilde sağladığını biliyoruz. Bu uyarlamayı toplumlar bağlamında yapabilir miyiz, bilmiyoruz. Şüphesiz ki bu söylediklerimiz asla şehir karşıtı olduğumuz anlamına gelmez. İbn Haldun’un ifadesi ile ‘şehir medeniyetin kabıdır’ sözünün sonuna kadar arkasındayız. Aslında tam da şehri savunmuş oluyoruz. Çok büyüyerek hormonlu gibi olan şehirler, bizim inandığımız ve medeniyetle özleştirdiğimiz klasik şehirlerin baş düşmanı gibi oldular.

Kır Kent Dengesinin Esrarı

Şimdi, buraya kadar söylediklerimizi ülkemiz örneğinde inceleyerek bağlamı koparmadan küreselden yerele konuyu anlamaya çalışalım. Pandemi sürecinde bütün toplumlar nezdine şu soru ve cevabı büyük önem taşıyor. Salgın sonrasında bunun etkileriyle tersine göç mümkün olur mu? Ülkemiz açısından bu sorunun cevabını arayalım.

Bilindiği üzere kır kent arasındaki demografik hareketliliği belirleyen iki faktör var; itici ve çekici olma hali. Kentlerin çekiciliği daha yüksek ise kentler büyüyor, kırın cazibesi kentin de iticiliği bir araya gelmiş ise de kır nüfusu artıyor. Ülkemizde 80 sonrasında daha çok; iş bulma ve eğitim imkânlarından yararlanma gibi faktörler yüzünden şehirler daha cazip hale geldiğinden demografik

hareketlilik o tarafa kaydı. Bu cazibeyi deprem gibi bir takım doğal felaketler de tersine çeviremedi. İstanbul ve Kocaeli bölgeleri bunun en canlı örneği. Zira toplum çabuk unutuyor, arkasından çok önüne bakıyor ve hafızayı canlı tutmuyor.

Pandemi sürecinde nüfus yoğunluğu büyük olan devasa şehirlerimizi; özellikle İstanbul, İzmir ve Ankara’nın yönetiminin ne kadar güçlü olduğu görülmüş oldu. Şehirde yaşayanları sevk ve idare etmenin zorlukları müşahade edildi, ayrıntılara vakıf olundu. Tüm bu tecrübelerle birlikte hayatın devamlılığı açısından kırsal alandaki üreticiliğin ne kadar stratejik bir gereklilik olduğu da ortaya çıkmış oldu.

Bu yazının can alıcı sorularından biri şu: Devasa hale gelen büyükşehirlerimizden kırsal alana tersine bir göç bu kez mümkün olabilir mi? Neden bu kez diyoruz. Çünkü; bu şehirler özellikle İstanbul, Kocaeli büyük depremler gördü. En sonu 1999’da yaşadı. Tersine vaziyette küçük bir kıpırdanma oldu ama sonrasında yine unuttuk ve büyümeye devam ettik. Bu nedenle sosyolojik bilgi olarak toplum çabuk unutuyor ve yaşananları görmezden gelerek ve cazibenin cazibesine kapılarak şehirlere göçü sürdürüyor.

Bu salgın süreci başladığından beri yapılan değerlendirmelerde ‘bu salgın farklı’ görüşü ortaya çıkıyor. Doğru, bu kez yaşanan felaket farklı gerçekten. Salgının; yaygınlığı, etkileri, büyüklüğü, tahribatı, süresi ve kır kent dengesinin bozulmasının ortaya çıkardığı tahribat şimdiye dek yaşananlardan çok farklıdır. İşte tüm bu ‘farklılıklar’ tersine göçü tetikleyebilir mi. Bütün gücümüzle analiz etmemiz gereken bir soru-cevap yumağıdır bu.

Dolayısıyla bütün parametreleri bir bütünsellik içerisinde değerlendirdiğimizde şu görüş ağır basıyor. Nüfusun %70-80 yoğunluğunun şehirlerde yaşıyor olması kır kent dengesi açısından negatif bir durumdur. Zira bildiğimiz üzere dengenin bozulması bizim gibi ortalama ülkelerde bir çok şeyi etkiler. Rusya, ABD, Çin ve Hindistan gibi coğrafi açıdan büyük ülkelerde de dengenin bozulması bizim kadar olmasa da benzer etkiler ortaya çıkarır. Kamu yönetiminde yaşanacak zorluklar da işin başka bir problem boyutudur.

Aslında dengenin bozulması; başta, kır ve kent alanları açısından problem üremesi için uygun ortamı oluşturur. Salgın ve felaketlerde gündelik hayatın devamlılığı için en rasyonel durum; kendi kendine yeterlilik halidir. Bunun için de öncelikle demografik dengenin, üretici ve tüketici dengesinin bir şekilde oluşturulması gerekir. Hayatın idamesi açısından tarımsal yeterliliğin, lojistiğin rolü de hesaba katılırsa denge halinin önemi daha iyi anlaşılır.

Denge sağlanamadığı takdirde olacak olan bugünkü halin devamlılığıdır. Yani; büyükşehirler büyümeye devam edecek, kırsal alan ise üretici olmaktan uzaklaşarak etkisini bir ölçüde yitirecektir. Bugün, mahalle olan köylerimizin çoğunun düştüğü durum gibi.

Bölgesel/Küresel Şehir İstanbul'un İmtihanı

Demografik dengenin bozulması; pandemi öncesinde bile bizim çok farketmediğimiz sorun alanıdır aslında. Salgın vesilesi ile ortaya çıkan yeni durum gösterdi ki bu bozulma hali ciddi ve bir ölçüde kalıcı problemler üretmeye aday. Yeni bir salgın veya başka bir felaket sonrasında kamu yönetiminde yaşanacak zorlukların yanında kırsal alanın fonksiyonunu yerine getiremeyecek olması büyükşehirler açısından tam bir felaket senaryosu gibi görünüyor. Tarımda teknolojinin yoğun kullanımı sayesinde işgücüne olan ihtiyaçta azalma tabi

Pandemi Sonrası Küresel Şehirler ve İstanbul

ki olmuştur ama denge hali bunun için bile bir sigortadır.

Aslında her alanda teknolojinin, ulaşımın, iletişimin, sağlığın ve eğitimin gelişmişliğini birer imkân olarak görmek ve bunu kırsal alanın cazibesini artırma yönünde değerlendirilmesi dengenin sağlanması açısından çok yönlü bir çekim merkezi olarak görünmektedir. Bunun iyi bir kurgu ile planlanması ve başarılı olunması halinde hem kır-kent demografik dengesi sağlanmış olunacak hem de küresel şehirler dediğimiz yerleşim birimlerinin nüfus açısından hormonlu değil sektörler açısından stratejik vurgusu öne çıkan şehirler olarak kalması sağlanmış olacaktır. Bundan dolayı pandeminin sunduğu bu fırsatı iyi değerlendirmek sonrası için en önemli tedbir anlamına gelir.

Aslında kır ve kent bir bütünün parçalarıdır. Başından böyle düşünersek maksat da hasıl olur. Değilse, İstanbul; hormonlu ve öngörüsüz

bir şekilde büyür. Problem de bunun bizatihi kendisi olur. Gerçekte ise bu kadim şehir stratejik yanı olan ticari sektörlerin yoğunlaştığı bir kurgu ile gelişmelidir ama büyümemelidir. Yani nüfusun büyüklüğü ile etkin olamayız. Bu şekilde olursa şehrin bölgesel ve küresel etkinliği güçlü yanını oluşturur. Yeni bir pandemi vuku bulduğunda da sevk ve idaresi o ölçüde kolay olur. Değilse kamu yönetimi açısından ciddi bir tehdit unsuru haline gelir. Salgın, bu yenilemenin yapılabilmesi için bir fırsata dönüştürülebilir.

İstanbul, bilindiği üzere nüfus açısından çok hızlı büyüdü, hormonik bir durum bile söz konusu. Bu büyüme İstanbul'un geleceği açısından 'sağlıklı' bir durum olarak görünmüyor. Sektörler seçiminde ise şehrin stratejisine uygun düşen bir konum henüz başarılmış düzeyde değil. Pandemi vesilesi ile İstanbul için bu iki konuda radikal tedbirler alınır ve demografi açısından küçülerek daha etkin hale gelebilir. İşte bu kadim şehrin hayrı buradadır.

Mustafa Otrar

Uzunyol Şoförlüğü ve Korona

*Farkında değildik,
kaygılarımız vardı
ama doğrusu
umutsuzluk
yaşamadık. Oysa
hayat durmuştu.
Her yer kapalıydı.
Haberler “dünyanın
eski dünya gibi
olmayacağından”
bahsediyordu.
Çoğumuz
evlerimizdeydik ama
uzun yol şoförleri
evlerinde değildi...
Onlar sırtlarında
taşıdıkları güven
yükünün içine
bir avuç umut
da koymuşlardı.
Umudun kaynağı
olarak medyadan
işittiğimiz “sesler ve
seslerin sahipleri”
ile umudu yaşayan
bizler arasındaki
köprü, uzun yol
şoförlerinin saatler
süren yolculukları ile
aşılyordu.*

Yirmibirinci yüzyılda bir salgın hastalık macerası yaşandı; hem de tam Mars’a gidilecekken; yapay zekâdan, robotik cerrahilerden, sanal gerçekliklerden, uzaktan ameliyatlardan bahsedilirken. Gerçekten tam bir salgın hikâyesi oldu. Tarihteki örneklerinden farkı sadece yaşandığı zamandı. 21. Yüzyılın insanları olarak doğaya hükmettiğimizi falan sanıyorduk. Meğer insanoğlunun o üstün teknolojisi ve sözüm ona uygarlığının nesi varsa bir virüs karşısında yerle yeksan oldu. İnsanlar virüsten kaçmaktan başka bir yol bulamadı; bildiğin kaçtık, evlerimize sığınıp saklandık. Kapının önüne bile çıkamadık. Bir de düşünün İstanbul’da; Ankara’da, İzmir’de diğer büyük şehirlerde kendi imalatımız olan çok katlı geometrik mağaralarımıza gizlenip sindik. Yüzümüzde maske, ellerimizde eldiven, cebimizde kolonya ve kırk türlüünden dezenfektan kullandık. Böylesine bir salgın hikâyesi yaşandı işte. Kısa bir zamanda yaşanıp bitmedi bu, aylarca sürdü desek yalan olmaz; kaldı ki henüz “bitti” de diyemiyoruz zaten.

Bu arada, biz evlerimizde kapalıyken ihtiyaçlarımız sonlanmadı. Devletimiz ve belediyelerimiz temel ihtiyaçlarımızı yadsımadı. Salgın sürecinde aç-susuz, ilaçsız da kalmadık. Müsaade edilen zamanlarda yiyecek, içecek alışverişine her gittiğimizde hemen

hemen tüm aradıklarımızı bulabildik. Mesela manav reyonlarında taze meyve ve sebzeleri; fırınlarda ekmeklerimizi rahatlıkla temin edebildik. Kullandığımız koruyucu kıyafetler, devletimizce ücretsiz dağıtılan maskeler kapılarımıza kadar getirildi. Biz doğrudan görmüyorduk ama hastanelerin ihtiyacı olan cihazlar, ilaçlar ve daha birçok malzemeler de temin edildi. Alınan tedbirler sayesinde bunlara ulaşmada kalıcı bir sıkıntı yaşamadık.

Şimdi biraz sorgulama zamanı. İstanbul’da buğday tarlaları gören var mı? Ekmek için un nereden geldi? O taze meyve-sebzeler İstanbul gibi büyük şehirlerde yetişmiyor; nereden geldiler ki manav reyonlarına? Antalya’dan, Bursa’dan, Trakya’dan birileri getirmiş olmalı. Sağlık malzemelerimiz de öyle. Hepsi İstanbul’da yapılmıyor. Kim getirdi ki? Dışarıda virüs kol geziyor. Biz saklandık evimize, kendimizi sakladık hastalıktan ve hastalık taşıyanlardan; can tatlı yani. İyi ama herkes saklanmadı mı? Bütün bu mamulleri bu ortama kimler taşıyıp getirdi? Seyahat kısıtlaması ve hastalığa yakalanma ihtimaline rağmen bu riski kim almış olabilir?

Tüketim toplumu kodları ruhumuzun içlerine kadar işlemiş azizim. Bunları

Uzunyol Şoförlüğü ve Korona

pek de sormayız biz. Biz o reyonda o ürünlerin ve mamullerin olup olmadığıyla ilgileniriz; bulamazsak da kıyameti koparırız. William McFee'nin dediği gibi, kimse dalgalarla boğuşana bakmaz, yükünü limana indirip indirmediğininle ilgilenir.

Açık söylemeliyiz, biz ihtiyaçlarımızı giderebilme rahatlığını yaşayalım diye binlerce insan başkalarının alamadığı riskleri göze aldı. Canını, sağlığını hiçe

saydı. Sağlık çalışanlarımız, emniyet teşkilatımızın mensupları, gönüllü sosyal destek hizmeti sunan organizasyonlar gibi. Bu grupların arasında çoğunlukla ismi geçmeyen ama “onlarsız salgınla baş edemezdik” diyebileceğimiz bir grup daha var: uzun yol şoförleri... Üretmiş olmak çok önemli ama ya nakliye (lojistik) olmasa? Ne üretene yar olur üretilen, ne tükenete... Gemi yok, uçaklar çalışmıyor, trenler hakeza. Türkiye'nin nakliye bekleyen

yükü uzun yol şoförlerinin emekleriyle kamyonların sırtından geçti de geldi bize. Bu yazımızda uzun yol şoförlerinden, onların salgın sürecindeki çabalarından, yaşantılarından, taşıdıkları yüklerden, bize verdikleri görünmez destekten ve onlar sayesinde yaşadığımız yaşam konforundan bahsedeceğiz. Bunun, sahanın içinden bir yazı olduğunu okurken hissedebilirsiniz başardık demektir.

Yeni bir soruyla devam edeyim müsaadenizle azizim: Bu uzun yol şoförlerinin yükü ne idi, ne taşıdı bu koca tırlar, kamyonlar?

Biz evlerimizde kendimizi virüse karşı güvene almışken uzun yol şoförleri yollarda senin-benim iyi hissetmemiz için gereken en önemli yükü taşıdılar. Onlar bize hissettiğimiz güveni taşıdılar. Biz kendimizi korumaya almış olmanın rahatlığı ile evimizde oturuyorduk ve olup bitenleri medyadan takip ediyorduk. Ancak biz evlerimizde kapalı kaldık diye temel ihtiyaçlarımız duraklamadı. İşte bu uzun yol şoförleri kilometrelerce öteden bize “ihtiyaçlarımıza ulaşabilecek durumda olduğumuza ilişkin güven duygusunu” taşıdılar. Biz marketlerde ihtiyaçlarımıza “ulaşabilir durumda” olmamızın rahatlığı ile huzursuz olmadan uyuduk geceleri. Sen-ben uyurken uzun yol şoförleri yediğimiz domatesin, elmanın, ekmeklik unun, kullandığımız ilacın, nefes bekleyen hastanın solunum cihazlarının, dezenfektanların yükünü omuzlamış, gözlerine çarpan far ışıklarının acısı ve ağırlaşmış göz kapakları ile bize bu güveni taşıyorlardı. Üstelik yarın nerede olacağını bilemeden yaşanan bir yoldu bu.

Farkında değildik, kaygılarımız vardı ama doğrusu umutsuzluk yaşamadık. Oysa hayat durmuştu. Her yer kapalıydı.

Haberler “dünyanın eski dünya gibi olmayacağından” bahsediyordu. Çoğumuz evlerimizdeydik ama uzun yol şoförleri evlerinde değildi... Onlar sırtlarında taşıdıkları güven yükünün içine bir avuç umut da koymuşlardı. Umudun kaynağı olarak medyadan işittiğimiz “sesler ve seslerin sahipleri” ile umudu yaşayan bizler arasındaki köprü, uzun yol şoförlerinin saatler süren yolculukları ile aşıliyordu. Yeni de değildi bu durum. Nice afetler, depremler gördük; onları bir düşünün. Ne kadar temel ihtiyaç var ise tırlara yüklenir ve hızla oraya ulaştırılır. Sadece kendi ülkemizde mi? Dünyanın her yerine olduğu gibi komşu coğrafyalara da ulaşır uzun yol şoförleri. Nereden “imdat eden” bir ses gelse bu vefalı milletin onlara uzanan eli uzun yol şoförlerince uzanmıştır. Kızılay’ımızın Balkanlara, Ortadoğu’ya konvoylar dolusu ilaç, sıhhi malzeme, erzak, kıyafet hatta oyuncak taşıyan konvoyları gözünüzün önüne gelsin bir.

Ancak, uzun yol şoförlerinin adını pek duymayız biz. Biz kaç çadır dağıtıldığını duyarız; kaç battaniye, kaç seyyar fırın-mutfak, kaç tabak aş, kaç kutu ilaç vd. Bunlar önemsiz değil elbet. Ancak çoğu kez gözümüz bunları bizlere ve mezkur coğrafyalardaki ihtiyaç sahiplerine ulaştırırlar görmüyor azizim, ıskalıyor. Biz sonuca bakıp oraya takılıyoruz hep.

Başka ne taşır bu kamyonlar? O kamyonlar kaygı da taşırlar. İnsan sıfatından mülhem kaygılar bunlar. Bir düşünsene, sana-bana salgın ve hastalık riski var da şoförlere yok mu? Biz evimizde iken onlar yollardalar. Onlar duramazlar hatta durmamalılar. Yükünü hızla almalı, hızla yola düşmeliler. Onlar düşmese yollara, bizim başımızı tutan ellerimiz iki yanımıza düşecek. Onlar yollara düşmeseler evlerine, aile ocaklarına

Uzunyol Şoförlüğü ve Korona

da ateş düşecek. Çünkü yol varsa ekmek çarkı döner, yol yoksa ev-ocak söner. İşin içinde ekmek davası da var. Ekmeği ve sağlığı arasında tercih yapmak ne yaman bir zorluktur. Ayakta durabilmek için ya olmak ya ölmek ayrımı gibi bir ayrım. Ah bu yollar, ah bu uzun yollar, ne öldürür ne öldürür insanı üstelik.

Kaygı taşır kamyonlar doğrudur; gerçek bir kaygıdır bu. Sen-ben evimize gıdamızı stoklarınız sokağa çıkma kısıtlaması öncesi. Ya bu adamcağızlar yollarda, ne yer ne içer? Gün yirmidört saat; yol ondan da uzun. Gece yarısı bilmem nerede, Kargasekmez'de mi, Bilecik rampasında mı, Toroslarda mı, Zigana'da mı bilmem hangi yokuştadır. Bir kamyoncular lokantasına girecekler; mecbur girerler de. Bakar ki kaptan tesis kapalı ya da belki kapıdan çevirirler; satış yasak... Belki paket servisleri var o da nadir. Tekrar düşer yollara; ilerde sönük bir ışık görür ve yine durur. Hastalık kaygısı, yorgunluğuna karışmış halde oturur dip kenar bir köşeye. Bir gün önce üç akçeye içtiği bir tas çorbayı beş akçeye getirip önüne koyarlar. Hepsini böyle değil elbet ama yollarda hepsinden var. İki açlık kafa kafaya çarpışır: fırsatçının gözünün açlığı ile uzun yol şoförünün karnının açlığı. O çorbayı içer, istemiş artık geri çevrilmez. Ama bir daha da uğramaz oraya. Bir hastalık olarak fırsatçıdaki ruh açlığı, virüsten daha hızlı yayılır ve uzanır şoförün eline-ekmeğine. Yarı aç-yarı tok karnı, diz boyu hayal kırıklığı ve boğazına kadar battığı yorgunlukla; kırk ton eşya yükü dorsesinde, tarifsiz ağırlıktaki vicdan yükü şoförün omzunda... kalkar, silkinir, kamyonunun kabinine tırmanır ve tekrar düşer yollara. Yirmi saat yol, gelir İstanbul'a. Aç ve yorgun. Yükünü indirir, lokanta arar; yok, kapalı. Bakkal, market arar, kapalı. Kahvehane, kafeterya arar, yok kapalı. Taşıyıcılar kooperatiflerinin tır/kamyon

parklarına sığınır. Bisküvi ile idare ederim der, heyhat büfeler de kapalı.

Mart ayını düşünün; kar yağdı. Hava buz kesiyor. Sosyal tesis anlamında her yer kapalı. Tekrar döner kamyonun kabinine, varsa yatağına yoksa kamyonun koltuğuna uzanır, sarılır battaniyesine. Yük çıkacak da Allah bilir nereye, o da tekrar yola koyulacak. Bir değil, iki değil. Her gün böyle geçer. Ah azizim, sen-ben koskoca evlerimizde, TV karşısında zamanımızı nasıl geçireceğimizi düşünüp biraz da şımarıkça sızlanırken, uzun yol şoförleri küçük bir kabin içinde ömürlerini geçirir böyle. Dürüst olalım, sen-ben o geç vakitlerde uyuyor oluruz. Ne çorbayı biliriz ne fırsatçıyı ne daracık bir araç kabinini ne de yolun diğer musibetlerini. Ve altı üstü nedir ki, olacağı bir kamyon şoförü. Çoğunlukla hayat oyununun en kadim kurallarından birini unuturuz; oyun bittiğinde şahı da piyonu da aynı kaba koyarlar. Gerçek şu ki Titanic'in "elit" sıfatıyla tanımlanan yolcuları geminin üst katlarında yolculuklarını sürdürürken, alt katlarda birileri geminin makine dairesinde kazana kömür atıyordu. Onlar kömürü atmasalar o gemi gitmezdi; bunu biliriz. Titanic'in gemidekiler arasında bir ayrım yapmadan sulara gömüldüğünü de biliriz.

Uzun yol şoförleri için hayat bazen o kadar yalnız, o kadar tek başına ve sancılı bir mücadele ile geçer ki birinden "nasılsın? Bir derdin var mı?" diye işitmesi bile lüksten sayılır. Bu öyle bir haldir ki "nasılsın?" sorusunu işitmek bu şoförler için kendisinin gerçekte nasıl olduğundan daha önemli olur.

Bir de uzun yol şoförlerinin evde bekleyenlerini düşünün. Çocuğunuzu, kardeşinizi ve babalarınızı düşünün lütfen. Herkes korona ve salgın korkusu

Açık söylemeliyiz, biz ihtiyaçlarımızı giderebilme rahatlığını yaşayalım diye binlerce insan başkalarının alamadığı riskleri göze aldı. Sağlık çalışanlarımız, emniyet teşkilatımızın mensupları, gönüllü sosyal destek hizmeti sunan organizasyonlar gibi. Bu grupların arasında çoğunlukla ismi geçmeyen ama “onlarsız salgınla baş edemezdik” diyebileceğimiz bir grup daha var: uzun yol şoförleri...

ile kendini kapatmışken onların gece gündüz demeden uzak yollarda olduğunu düşünün. Ne zaman gelecekleri belli değil, zamanında gelse bile risk algısı sebebiyle yanınıza uğrayamadıklarını düşünün. Ne hissederdiniz? Yollarda hastalık kapıp eşine ve çocuklarına bulaştırmamak için tır parkına park ettiği aracından çıkmayıp orada yatıp kalkan, evine tek bir gün bile uğrayamadan bulduğu yeni yükü yeniden yollara düşüğünü düşünün. İşte uzun yol şoförleri bu salgın döneminde böyle bir hayata göğüs gerebildikleri için biz gıdasız, erzaksız, ilaçsız, güvensiz ve umutsuz kalmadık.

Sahi kaç çalışır bu güven, umut ve kaygı nakliyecisi? Emeği kaç para eder? Sormayınız azizim, sormayınız. Bu sorunun cevabı bizce verilesi değil. Gün geldi salgın sürecinde yurt dışına mal çeken şoför döndüğünde 14 gün karantinada kaldı. Bu ayda bir bilemedin iki iş demek. Oysa eve her gün ekmek gerek. O mu ekmeğinin peşinde mi koşar ekmek mi onu peşinden sürükler, artık hangisini dersiniz yeridir. Belki bir gün olur, onlardan dinleriz emeklerin kaç akçe ettiğini.

İlginçtir ki bu salgın sürecinde en büyük desteği belki de yıllardır kahrını çektiği yollardan gördü uzun yol şoförleri. Senben salgın korkusuyla evimizdeydik ya azizim; bu yüzden yollar bomboştur. Bu kez yollar gerçekten “kamyoncu”nun yolları oldu; yolların harbi kralı oldular. Uzun yol şoförlerinin omzundaki yüke çakı gibi selam çakan yollar kapılarını ardına kadar açtı ve onları gidecekleri yerlere adeta buyur etti. İlahi adalet işte; Hakk’ın kahrını kime ise lütfu onadır. Yunus’un bir şiirine dediği gibi,

“.....
Kerimdir, onarır kulun işini,
Ağlatırsa Mevlâ’m yine güldürür.”

Cümlelerimizi sonlandırmadan şunları da sormak isteriz. Benim bir cevap aradığım sorular değil bunlar. Soru da cevabı da bizde, kendimize bir soralım diye, ötesi yok...

Bu pandemi döneminde aklımıza geldiler mi uzun yol şoförleri?

Bunca risk sebebiyle sizce maaşlarında üç kuruş artış yapılmış mıdır?

Sizce gösterdikleri onca çabadan sebep

Uzunyol Şoförlüğü ve Korona

isimlerini duyduğumuz oldu mu medyada? Sizce dursalar, taşimasalar, yollara düşüp nakliyat işini icra etmeseler, nasıl biz olurduk?

“Yiğidi öldür ama hakkını yeme” derler; eyvallah ama “yiğidin hakkını o ölmeden vermek” daha erdemli bir davranış olur. Bu insanlar sırtlarında ekmek taşıdılar. Ekmeğin bir dilimi onlara ve ailelerine kaldı; gerisini sessizce bizlere dağıttılar. Duymadık, kimse görmedi onları niceleri gibi; kapımızda da değildiler. Onların emeği yediğimiz ekmekte,

kullandığımız maskede-ilaçta geldi bize. Ne prospektüslerde geçti isimleri ne de içindekiler listesinde gördük adlarını. Uzun yollardan sessizce geldiler, emaneti teslim ettiler ve gittiler.

Yolların uzun olduğuna bakma azizim, hayat kısacık.

Ve azizim unutmayasın;

Vefa önemli bir şey.

Ömer Fatih Andı

Hangisi Daha Bulaşıcı? Edebiyat mı Yoksa Salgın Hastalıklar mı?

Tarihin bazı dönemlerinde salgınlar peydâ olur ve maalesef ki çok canlar yakar. Bu can acısı, bazen toplumu yeni bir kapının eşiğine getirir, devletlerin kaderini belirler. Çağın tanığı olan şair ise, karışısına çıkan her sosyal ve aktüel hadise gibi, salgınlardan da ilham alır ve önemli metinler ortaya koyar. Bu metinler, onlardan istifade etmesini bilen tarih ve edebiyat tarihi araştırmacıları için bulunmaz nimetlerdir şüphesiz.

Bir hastalığa yakalandığımızda hemen ondan kurtulmanın yollarını ararken, niçin şairler hastalıkları pek bir sever ve bazen uzun uzun anlatırlar? İşi güzellik üretmek olan sanatçı niçin hayatın pek tatsız bir yönü olan hastalıkları bir tema olarak eserlerine katmaktan geri durmaz? Bu soruların cevaplanması elbette ayrı bir tartışmayı gerektirirdi. Ancak bildiğimiz bir şey var ki, hayatta olan her şey şiirin bir şekilde konusudur. Belki de bu sebeple, klasik edebiyatımız henüz teşekkül döneminde iken hastalık ve tabâbet kavramlarıyla yolu hemencecik kesişmiştir. Eğer Şeyhî, Sultan Çelebi Mehmed'in hastalığını tedavi eden bir hekim olmasaydı, kendisine hediye edilen tımar toprağının peşinde sürüklendiği macera sonucunda *Harnâme* isimli o hacmi küçük ancak değeri pek yüksek eserini edebiyatımıza kazandırmamış olacaktı. Yahut yine, bir hekim olmasaydı ilminin zekâtını vermek için Şeyhî, *Kenzü'l-Menafi'* isimli bir eser daha kaleme almayacaktı. Aşikâr olduğu üzere enteresan bir kader cilvesi olarak hastalıklar ile yolu teşekkül macerasının en başlarında kesişiyor klasik şiirimizin.

Zaman geçtikçe, klasik şiirin en güçlü damarını oluşturan aşk teması da çağırıyor ağır hastalıkları bir teşbih unsuru olarak mesnevilere ve gazellere. Sözgelimi, Leyla'sını gören Mecnun'un geçirdiği sancılı titremeyi "sıtma"dan başka hangi kelime ifade edebilir ki? Ya da bütün çabalarına rağmen, varlığı ile sevgilisinin ilgisine mazhar olamayan ve bir türlü sevgilisinin bakışlarını üzerine çekemeyen görünmez aşışın çırpınışlarını, Kadı Burhaneddin'in şu beytindeki gibi, sevgilinin gözlerinde kendisine olan aşkını görmesine mani olan bir katarakt hastalığı olması ihtimali kadar nahif ve iyimser, hangi teselli teskin edebilir:

*Ayn-ı şifâ durur bana gözündeki ilel
Görmez göze göz anı ki gözinde var sebel¹*

Unutulmamalı ki aşk pek çok güzelliğin müjdecisi olduğu gibi, güzellik ile insan arasındaki mesafeyi arttırır; mesafe arttıkça hasret ve muhabbet büyür. Belki bu yüzden aşk büyük mutlulukların habercisi olduğu kadar büyük acıların ve büyük imtihanların davetçisidir. Bu acılar elbette ki, şairin bireysel yolculuğunun ruhani olarak

1 Aynacı, Mihrican, "Divan Şiirinde Geçen Göz Hastalıklarının Klâsik Dönem Tıp Metinleri Ekseninde Değerlendirilmesi" *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 9, İstanbul 2012, 29-48.

Hangisi Daha Bulaşıcı? Edebiyat mı Yoksa Salgın Hastalıklar mı?

olgunlaştırıcı imtihanlarıdır. Bu yüzden Mecnun'un geçirdiği bütün sıtmalar yahut düşer olduğu diğer hastalıklar, onu pişirir ve büyük hakikati idrakin kapısına getirir. Ancak şiir, yalnız bireysel imtihanları değil, toplumsal imtihanları da bugüne taşır. Çünkü her devirde olduğu gibi şair, çağının tanığıdır. Bu sebeple divanlar arasında dolaşırken, sözgelimi Seyyid Vehbi'nin şu şiiri, bize İstanbul'da yaşanmış bir nezle salgınından ve bu salgından etkilenen İbrahim Paşa'dan yana tarihsel veriler sunar. Bu verileri sunarken de, geçmiş olsun dileklerini sunduğu paşa ile yani

bir devlet adamı ile arasındaki yakınlık ve ilişki biçimi hakkında bize ipuçları verir:

*Nezle mânend-i 'avârız nüzûl oldu salgın
Hasteler hânesine döndü serây-ı 'âlem*

*Cân fidâ olmağ ile yoluña halk-ı dünyâ
Oldılar cümle sipeh-dâr-ı kazâ-yı mübrem*

*İlticâ eylediler dâr-ı şifâ-yı gayba
Didiler hep bize gelsün keder ü renc ü sekam*

*Tek hemân 'ömr-i tavîl ile şifâ-yâb olsun
'Âlemüñ rûhı sa'âdetlü vezîr-i a'zam²*

2 Dikmen, Hamit, "Ç.Ü. Seyyid Vehbi Divanı'nda Çevre, Kültür Unsurları ve Toplum Hayatı", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 2, Temmuz - Aralık 2005, s.16

Bir Yüzyıllık İstila: Veba

Bu mısralarda, Vehbi'nin yalnız kendi adına değil, bir parçası olduğu halk adına da konuştuğu görülür. Kuşkusuz elimize divan şairi eliyle ulaşan böylesi veriler, fazlasıyla siyasi yapı ile savaşlar ve sultanlar etrafında dönen tarih algımızın biraz dışına çıkıp sosyal hayatın tarihi ile ilgili de veriler toplamamızı sağlar. Çünkü tarih sadece siyasi gelişmelerin değil onlarca dinamiğin şekillendirdiği komplike bir yapıdır. Örneğin, IV. Murad dönemine tekabül eden “İhrâk-ı Kebîr” yani büyük yangın yahut başta İstanbul’un ilk selatin camii olan Fatih Camii’ni ve yine Müslüman İstanbul’un ilk yerleşim yeri Fatih’i büyük ölçüde kaybetmemize yol açan büyük deprem bilinmeden devletin ve iktidarın o dönemdeki icraat ve hamleleri net şekilde anlaşılamaz. Bununla birlikte devletin ana bileşenlerinden “tebaa”nın hali ve iktidara vermiş olduğu olumlu ya da olumsuz tepkiler anlaşılamaz. Benzer bir durum salgın hastalıklar için de geçerli. Bu hastalıkların izini ve halk üzerindeki tesirini, bize arşiv belgelerinden belki daha çok şairlerin aktardıkları verir.

Sözgelimi, divanlar arasında dolaşırken 16. yüzyıla doğru geliriz ve dünya tarihini feci şekilde etkilemiş olan veba yani tâun hastalığının izlerini şiirlerde görmeye başlarız. Şair yine ilhamını hayatın içinden devşirecektir. Bilindiği üzere veba hastalığı Avrupa tarihi açısından ciddi bir kırılmaya işaret eder. Osmanlı’da ise bir yüzyıla yakın süre kuvvetle muhtemel Avrupa’dan ticaret yolları kanalıyla İstanbul’a taşınmak sûretiyle etkili olur. Vebanın yarattığı ruh halini, dönemin önemli şairi Gelibolulu Mustafa

Âli’nin divanında net şekilde görürüz. Şair, öylesine etkilenmiştir ki salgından; onunla ilgili başta “Der-hikâyet-i İstîlâ-yı Vebâ” adlı kasidesi olmak üzere irili ufaklı birkaç şiir yazar. Bu şiirlerde tâun yahut veba kelimesinin yanında en sık gördüğümüz kelime “kaht” yani kıtlıktır. Bu iki kelime adeta birer kardeş gibi yan yana anılır beyitlerinde ve her ikisinin etkisini de Sinan Paşa’ya yazdığı bir nâmede pek şairâne şekilde şöyle dile getirir:

*Bezm-i şarâbı bî-meze kaldı Sitanbul’uñ
Bâ’îş budur ki masḥarası bî-nevâsı bol*

*Zâd u zevâde kıletti öldürdi ḥalkı hep
Her nesne nâdir anda fe-emmâ vebâsı bol³*

Kıtlık yüzünden “bezm-i şarâb”ı mezesiz kalan şair, bu kıtlıkta her şeyin nadir bulunur olduğunu ancak veba ile birlikte gelen kıtlığın vebayı etkilemediğini, veba bulmak isteyeninin işinin oldukça kolay olduğunu söyler, veba müthiş bir bolluk içerisinde her haneye girmekte olduğundan temin edilmesi güç ve lüks bir şey değildir. Burada dikkati çekmesi gereken, şiirde anlatılan zaman diliminin 16.yüzyıl olduğudur aslında. Zira mezkûr yüzyıl, Kanuni Sultan Süleyman’ların, Sultan Selim-i Sanî’lerin ve Sokollu Mehmed Paşa’ların iktidarında Osmanlı’nın yaşadığı en parlak zamanlar olarak anılır kaynaklarda. Namağlup bir ordu, savaştan gelen ganimetler, elde edilen vergiler ve nihayet bunlarla irtibatlı bir “muhteşem yüzyıl” algısı vardır zihnimizde. Peki, Gelibolulu Mustafa Âli’nin anlattığı kıtlık ve salgın? Görünen o ki, yalnız savaş ve siyasal zafer endeksli tarih anlatılarının zihnimizde oluşturduğu tarihsel dönem imajları, sosyal hayata dair

³ <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?01284-->

Hangisi Daha Bulaşıcı? Edebiyat mı Yoksa Salgın Hastalıklar mı?

kaynaklardan beslenmediği müddetçe bir ayağı topal şekilde kalacak ve basit delillerle sendeleyecektir.

Bu küçük örnekten, aslında mezkur tarihsel dönemi yalnızca vebanın yaydığı ölüm ve halkın sefaletiyle izah etmek de manipülatif bir söylem ve çocuksu bir komiklik mesabesinde kalacaktır. Zira insanın dahi duygu durumu bir saat içinde bile sabit kalmayıp değişkenlik gösterirken, uzun bir yüzyılı “yükselme”, “ihtişam” yahut tam aksi şekilde “kıtlık” dönemi olarak adlandırmak onun kendi dinamikleri etrafındaki daimi

değişim durumunu idrak etmenin önüne geçer. Bir veya birkaç kavramın sunduğu dar pencereden koca bir yüzyılı tanımaya çalışmak en başta ufkumuzu köreltir. Görürüz ki, şairin tanıklığıyla kafamızdaki dar imaj yıkılır ve yüzyılın farklı veçhelerini görürüz, böylece yüzyılın karakteri, tıpkı bir roman karakterinin farklı yüzlerini tanıdıkça hissettiğimiz derinlik duygusunu andıran bir haz ve keşif duygusunu beraberinde getirir. Gelibolulu Âlî’nin “İstanbul’uñ oldı қаһtı ғәlib/ Halkuñ kimi aç u kimi maṭ’ün/Gördi ki vebāya қаһta söz yok/ Dem-beste yatur marîż-i maḥzūn” mısralarıyla hazin tarafını naklettiği veba hastalığından

bahsederken, aynı hastalığın bazı şairlerde ise muzip ilhamlara kaynaklık ettiğini görmekte fayda var. Zannediyorum ki, Mustafa Fennî'nin "ağyâr"ına yani düşmanlarına ikramda kusur etmemek adına pek zarif şekilde dönemin ölümcül hastalığı vebadan ikram etmesindeki şairâne hinlik, Gelibolulu Mustafa Âli'nin şiirindeki karamsarlıktan sonra yüzlerimizi bir parça mütebessim kılacaktır:

*Ğoltuğına girüp ağırlaya ağyârı meger
Aña ikrâm idemez kimse vebâdan ğayrı⁴*

Mehmed Akif'in Kolera Salgınına Bakışı

Aradan birkaç yüzyıl geçtikten sonra karşımıza başka bir salgın çıkar. 1890 yılında Hindistan'da başlayan ve Hintli hacılardan, diğer hacılara ve diğer hacıların da memleketlerine dönmeleriyle Osmanlı coğrafyasına yayılan Kolera Salgını, siyasal ve iktisadi anlamda zorlu şartlar içerisinde olan devleti sosyal anlamda da zorlayacaktır. Salgın elbette Osmanlı matbuatında popüler bir gündem maddesine dönüşür. *Sırat-ı Müstakîm* mecmuasına da, dönemin önemli simalarından şair Mehmed Akif Ersoy'dan ısrarla kolera hakkında fikrini beyan etmesi hakkında mektuplar gelmiş olacak ki Akif de, salgının hararetli günlerinin biraz ardından tekrar koleradan ölümlerin artması üzerine kendisine gelen istekleri kırmaz. 1911 yılında *Sırat-ı Müstakîm*'de "Kolera'ya Dair" başlıklı bir başyazı kaleme alır.

Yazının tamamına tahlil etmek ayrı bir incelemenin konusu olacağından kısaca

özetlemek gerekirse, Akif, biraz da salgın zamanlarında iktidarda olan Abdülhamid'in, makalenin yayınlandığı tarihte tahttan indirilmiş olmasının verdiği imkan ile, Yıldız Sarayı'nın salgın sürecindeki politikalarını rahatça eleştirir. Akif, bu yazısında Sultan Abdülhamid'i "bir taraftan tâ Rusya hudûdundaki koleranın gölgesinden ürkerek sarayında en sıkı tedâbîr-i tehaffuziyyeyi îfâ ettiren; diğer taraftan külhânlar dolusu kütüb-i dîniyyeyi cayır cayır yaktıran adam" şeklinde tasvir eder. Bilhassa salgın konusunda, dönemin politikalarına karşı oldukça kızgın bir ruh halinin; Abdülhamid'e olan muhalefetiyle birleştiği görülecektir. Bu bileşim sert bir üslubu ortaya çıkaracaktır.

Bu üslup Akif'in dönem halkının kolera karşısındaki yanlış uygulamalarını gördüğü anda da aynı kızgınlık tonunda devam eder. Ona göre, hastalığın "izâlesi için tabâbetin tavsiye edeceği tehaffuzî, şifâî tedâbîrden başka yapılacak bir şey yoktur." Bu sebeple, tıbbın sunduğu imkanlara uymamanın büyük bir cehalet olduğunu, böylesi bir durumun hastalığın izole edilmesinin önüne geçeceğini, doktorların sözüne itimat edilmesinin ve harfiyen uygulanması gerektiğini söyler ve ekler: "Hâzık tabîblerimiz koleraya karşı en nâfi' bir tedbîr-i şahsî varsa o da yiyeceğe, içeceğe yani "himye"ye dikkatten ibârettir, diye bağırıp dururken hâlâ birçoğumuz –mütevekkilen alallâh– pisboğazlıktan geri durmuyor! Doğrusu tevekkülü pek iyi anlamışız!"

Akif'in bu gündeme dair basit bir köşe yazısı gibi görünen metni baştan sona

4 Demirkazık, *Hacı İbrahim*, 18. yy. Şairi Mustafa Fennî Divan İnceleme - Tenkitli Metin - Dizin, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2009, s.211

Hangisi Daha Bulaşıcı? Edebiyat mı Yoksa Salgın Hastalıklar mı?

okunduğunda aslında kendisi ile aynı siyasi zaviyeden “ittihâd-ı İslam”ı savunan Sultan Abdülhamid’e niçin muhalif olduğunu ve hangi fikri noktalarda onunla ayrı düştüğünü anlamak için metinde bariz ipuçları mevcuttur. Bununla beraber, kendi döneminin fikri atmosferi içerisinde konumlanması ve din ile tıp ilişkisini yorumlayış biçimi metinde öne çıkar. Bütün bu ipuçlarının ardından Akif, *Safahat*’ini baştan sona okuyan hemen herkesin pek de şaşırmayacağı klasik Akif üslubu ile bitirir yazısını: “Lübb-i şer’îti Kitâbullâh’tan, sîret-i Resûl’ü hadîsten alamayacaksak Kitâbullâh ile sünnet-i Resûl ile âmil olan hakîkî müslümanları pîşvâ ittihâz edelim. Yoksa din ile aralarındaki mesâfe bu’dü’l-maşrı kayn olan cehele-i cemâate, yahud hazele-i ümmete uyacak olursak koleralar vebâlar hakkımızda ayn-ı rahmettir!”⁵

Bu makalesinden bir müddet sonra, koleranın yanında, frengi, sıtma ve verem gibi farklı salgın hastalıklar da tezahür edecek ve zaten toprak kayıplarından, büyük kırılmalardan, siyasi çöküntülerden gelen karamsar atmosfere; deprem, yangın vs. gibi sosyal facialar ve nihayet salgın hastalıklar eklenecektir. Akif’in şiirlerinde de sıklıkla rast geldiğimiz hastalıklar ise dönemin gerçekliğini bugüne keskin bir dil ile taşımakta kararlıdır. Söz gelimi Akif’in, ürpertici tasvirler ile verem hastalığına yakalanmış bir öğrencinin, muayenesi ve hazin hikayesini anlattığı “Hasta” isimli şiirini burada anımsamak mümkündür. Hastalıklar ve diğer sosyal sıkıntılar karşısında Akif’in *Sırat-ı Müstakim* mecmuasının 156.sayısında Ramazan ayının gelişi münasebetiyle –

tıpkı derginin diğer senelerde de yaptığı gibi- birkaç mısralık bir metin kaleme aldığını görürüz. Şair, Allah’a yönelmiş ve Ramazan hürmetine dua etmektedir. Bu dua bizlere yine Akif’in mezkur sosyal durumlar karşısındaki tavrını veren aynı hazin duygunun paydaşı küçük ve vurucu bir metindir:

*Ramazan geldi zamanında bu yıl, hamd olsun,
O biraz belki azaltır çekilen âlâmı.
Hastalık, zelzele, yangın, karışıklık, kıtlık,
Daha binlerce felâket eziyor İslâm’ı.
“Halk çok azdı da ondan bu belâlar...” deniyor;
Azmayan yok mu, bütün ehl-i sıyâm azgın mı?
Kimse, yâ Rab, süfehâ onları imhâl etme;
Yoksa bir millet-i ma’sûmeyi pâmâl etme.”⁶*

Müteverrim Anneler ve Şair Çocukları

Uzun sözün hülâsası, tarihin bazı dönemlerinde salgınlar peydâ olur ve maalesef ki çok canlar yakar. Bu can acısı, bazen toplumu yeni bir kapının eşiğine getirir, devletlerin kaderini belirler. Çağın tanıdığı olan şair ise, karşısına çıkan her sosyal ve aktüel hadise gibi, salgınlardan da ilham alır ve önemli metinler ortaya koyar. Bu metinler, onlardan istifade etmesini bilen tarih ve edebiyat tarihi araştırmacıları için bulunmaz nimetlerdir şüphesiz. Ancak bu metinler alan araştırmacıları için bir kaynak olmanın yanında edebiyatsever her okur için hem bir ibret hazinesi hem de yüzyıllar öncesindeki şairlerle duygusal bir ortaklık kurma imkanının tesis edicisidir. Bununla beraber, yazmak amacıyla masaya oturan günümüz yazar ve şairleri için de daimi

⁵ *Sıratülmüstakim-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri: 5*, Editör:M.Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, s.164

⁶ *Sıratülmüstakim-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri: 5*, Editör:M.Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, s.375

olarak aralık bir ilham kapısıdır geçmişin gür sesli mısra ve cümleleri.

Unutulmamalı ki, cumhuriyet döneminin kurucu isimlerinden saymakta tereddüt edemeyeceğimiz üç önemli şairimizin yani Yahya Kemal, Necip Fazıl ve Ahmet Haşim'in her biri "müteverrim" annelerin şair çocuklarıdır. Veremli yatağında "Şair olmanı ne çok isterdim" diyen annesinin son arzusunu yerine getirip şair olan Necip Fazıl, düştüğü zindanı "ana rahmi"ne benzetir ve zor zamanlarında veremden vefat eden annesinin şefkatini anımsayarak huzur bulur. Yahya Kemal içinse, annesinin medfun olduğu Üsküp, bitmez bir hasretin ve hüznün adıdır, tıpkı Haşim'in veremli annesinin bir "kamer" gibi parlak yüzüyle sarı bir aydınlığa kavuşturduğu Bağdat'a karşı hisleri gibi... Annelerinin hastalığı, üç büyük şairin mizacını, mizaçları şiirlerini belirlemiş; şiirleri

ise cumhuriyet dönemi şiirinin kendilerinden sonraki kuşaklarını etkilememiş midir?

Öyleyse yazımızın başlığında sorduğumuz sorunun cevabı da kendiliğinden açıklığa kavuşmuş oluyor gibi. Gelibolulu Mustafa Âli'nin sona ermesinin üstünden yüzyıllar geçen bir salgın için yazdığı şiir, etkisini halen koruyor, muhatabını bulduğu anda vebanın kendisini değil ama yarattığı hissiyatı; yüzyıllar sonrasında yaşayan bir muhterem okuruna bulaştırabiliyor. Başka bir deyişle, hastalık yahut salgın yitip gidiyor; şiir ve yazı kalıyor. Hastalıktan arda kalan bir yaşanmışlık; şairin muhayyilesini etkiliyor, şairin muhayyilesi ise gelecek nesillerin şairlerine bir ufuk açıyor. Böylece hastalık yahut salgın geçip giderken; edebiyatımıza yeni ve özgün imgeler kazandırıyor ve nesilde nesle; şairlerin taze ve yeni ilhamlarını tutuşturan bir köz vazifesi görüyor.

Beyhan Kanter

Bereketli Topraklarda Bedenin Tüketilişı

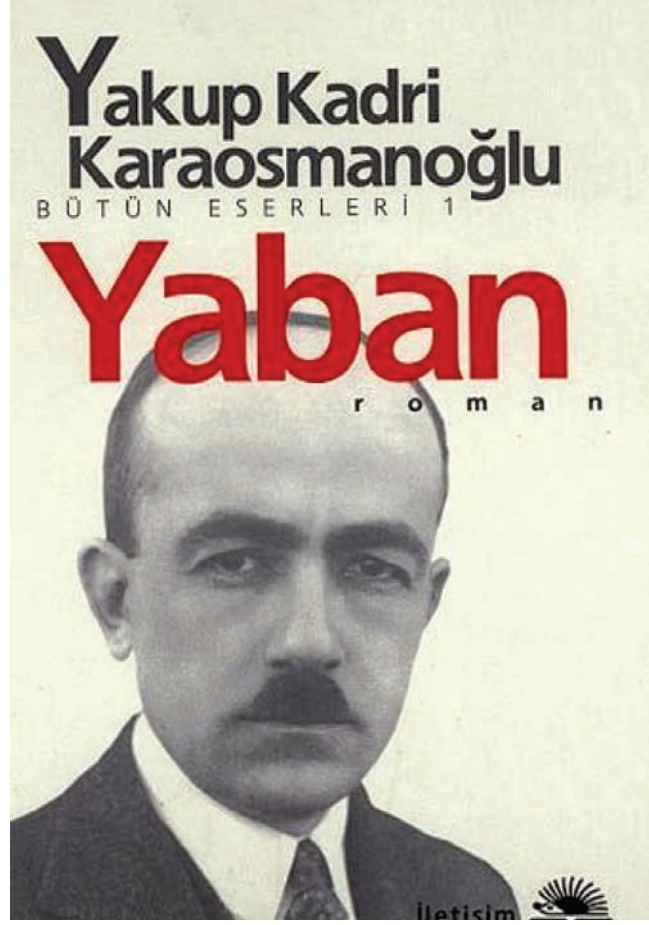
Giriş

Edebiyata dair olan her şey aynı zamanda insana daıdır. Edebiyatın ve romanın insanla ilişkisi bu bağlamda değerdendirilmelidir. Romanda yaşayan insan, ruhu ve bedeniyle dünyadaki birçok duygunun, düşüncenin sembolüdür. Don Kişot'un zayıflığı veya Sancho'nun şişmanlığı tesadüf olmadığı gibi Servet-i Fünun romanındaki solgun yüzlü zayıf kadınlar da çağlarının ruhlarını bedenlerinde taşıyan sembollerdir.

Roman türünün gelişimi içerisinde roman kişilerinin bedenlerinin tasviri, çoğu zaman çağın ruhuna ve koşullarına göre biçimlenir. Bu durum, tür için aslında ayırt edici bir özellik olarak görülebilir. Masallardaki ağlayınca gözlerinden inci mercan dökülen, gülünce bahar gelen, dünya güzelleri, bir dudağı yerde bir dudağı gökte devler, kara

yağız yalnkılıç kahramanlar roman türünde yerini ete kemiğe bürünmüş gerçek insanlara bırakır. Gerçek insanların bedenlerinin de roman içinde önemli işlevsel özellikleri vardır.

Tanzimat sonrasında Berna Moran'ın tespitiyle Türk romanındaki çatışma ilişkisi Doğu-Batı çekişmesinden ezen-ezilen ilişkisine dönüşür (Moran, 2012: 7-19). Roman kişilerinin bedenlerinin ifade ettiği değerler de bu duruma bağlı olarak biçimlenir. Türk romanında bedenın yansıtılışının gerçekçilikle bağ kurmasında 1950'lerle kendine özgü bir yönelimle ortaya çıkan "köy romanı"nın da önemli bir etkisi söz konusudur. Zira köydeki ilişkiler şehrin yoz ve sahte ilişkilerine göre daha sahihtir. Bu tür metinlerde, mekânlarla birlikte karakterlerin bedenlerinin yansıtılması da köy gerçekliğine dair sosyolojik verileri içermektedir. Köy ve kasaba hayatının ya da kentlerdeki fabrika işleyişinin anlatıldığı

kurmaca metinlerde, imkânsızlıkların ve bilinçsizliğin yol açtığı sağlıksız koşullar, özellikle “hasta bedenler” ve “sakat bedenler” üzerinden kurguya taşınır. Bununla birlikte köy hayatındaki bilinçsizliğe, cahilliğe ve imkânsızlığa dolaylı olarak göndermelerde bulunan romanlarda da sağlıksız koşullar ile hasta bedenler arasında doğrudan bir ilişki kurulur. Söz gelimi Yakup Kadri’nin *Yaban* romanında, Ahmet Celâl’in bir umut/kaçış mekânı olarak sığındığı Anadolu köyü, âdeta bir “illet ve sakatlık yuvası” gibi betimlenir. Mehmet Ali’nin annesi topallar, Salih Ağa’nın

oğullarından biri kamburdur, Bekir Çavuş’un on iki yaşındaki kızı Zehra kördür, muhtarın karısı sekiz yıldan beri yakalandığı bir illet yüzünden bedensel tamlığını yitirmiştir. “Muhtarın karısının bacaklarını kollarından, kollarını bacaklarından ayırmanın imkânı yok[tur]. Bütün vücudunda canlı olarak yalnız bir yeri kalmış[tır]. O da gözleri.” (s.19). *Yaban*’daki tüm bu beden tasvirleri, köylünün bedeninin yansıtılmasında ilk örneklerden itibaren olumsuz bir bakış açısının geliştirildiğinin göstergesidir. Öte yandan özellikle toplumcu gerçekçi bakış açısıyla yazılan romanlarda hastalık, köy ve kasabanın sağlıksız koşullarının yanı sıra fabrikalarda ya da tarım alanında çalışan işçilerin bedenlerinin sömürülmesi ve işverenler tarafından salt makine beden olarak görülmeleri üzerinden ele alınır.

Bereketli Toprakların Tükettiği Bedenler

Köydeki hâli ile oldukça karamsar bir biçimde bedenleri romanlara konu edinilen roman kişilerinin şehir hayatı ile sınanması, köyden kente göç kurgularıyla ortaya çıkar. Köydeki kapalı ekonomiden kaçıp şehre gelen roman kişileri, öncelikle köyün doğallığına özlem duyar, daha sonra şehrin şartlarına meftun olur ve bu şartları elde edebilmek için yozlaşmayı göze alır. Şehrin köyden gelen bedenlere karşı tavrı ise acımasızdır. Ele geçirdiği bedeni iliklerine kadar sömürmeden bırakmayan şehir, bu bağlamda kapitalist düzenin haksızlığının da mekânıdır.

Romanlarında işçilerin gündelik hayatlarını emek-üretim, ezen-ezilen bağlamında yansıtan, işçilerin bedenlerinin işverenler tarafından sömürüldüğü ve çalışma koşullarının sağlıksızlığı gibi sorunları ele

Bereketli Topraklarda Bedenin Tüketilişi

alan Orhan Kemal, işçi bedenlerin değerleri/değersizliklerini de üretime sağladıkları katkı dolayımında işler. Özellikle Çukurova'da çalışan işçilerin hem kaldıkları mekânların/ barınaklarının, hem beslenmelerinin hem de çalışma ortamlarının sağlıksız oluşuna dair vurgular söz konusudur. Oysa bütün bu olumsuzluklara karşın işçilerden beklenen üretimi arttıracak bir işlevsellik göstermeleridir. Nitekim *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanında Sivas'ın Ç. köyünden Çukurova'ya çalışmaya giden üç arkadaşın -diğer ırgatlar/işçiler gibi- Çukurova'da

hayata tutunabilmeleri ancak bedenlerinin sağlamlığına ve dayanıklılığına bağlıdır. Dolayısıyla hastalık, işçi bedenlerin çalışma hayatından yalıtılmalarına yol açtığı gibi maişet kaygısını derinleştirir ve umuda dönüşen bereketli toprakları işçiler için verimsiz hâle getirir.

“Bereketli Topraklar Üzerinde” romanında Çukurova'da zor koşullar altında çalışmak zorunda kalan işçi bedenlerin yaşamsal güçlüklerle mücadeleleri de “beden sağlığı” ve bedenlerin “menkul mal, meta düzeyinde” (Şişman 2013: 27-28) algılanmaları üzerinden kurguya taşınır. Öte yandan işçiler, kozaların müthiş tozundan korunmak için ağızlarını, burunlarını paçavralarla sararak iptidai yöntemlerle sağlıklarını güvence altına almaya çalışırlar. Bu durum simgesel olarak konuşamayan, hakkını arayamayan ve her türlü zorluğa rağmen çalışmak zorunda kalan işçilerin yaşam koşullarını da ifade eder.

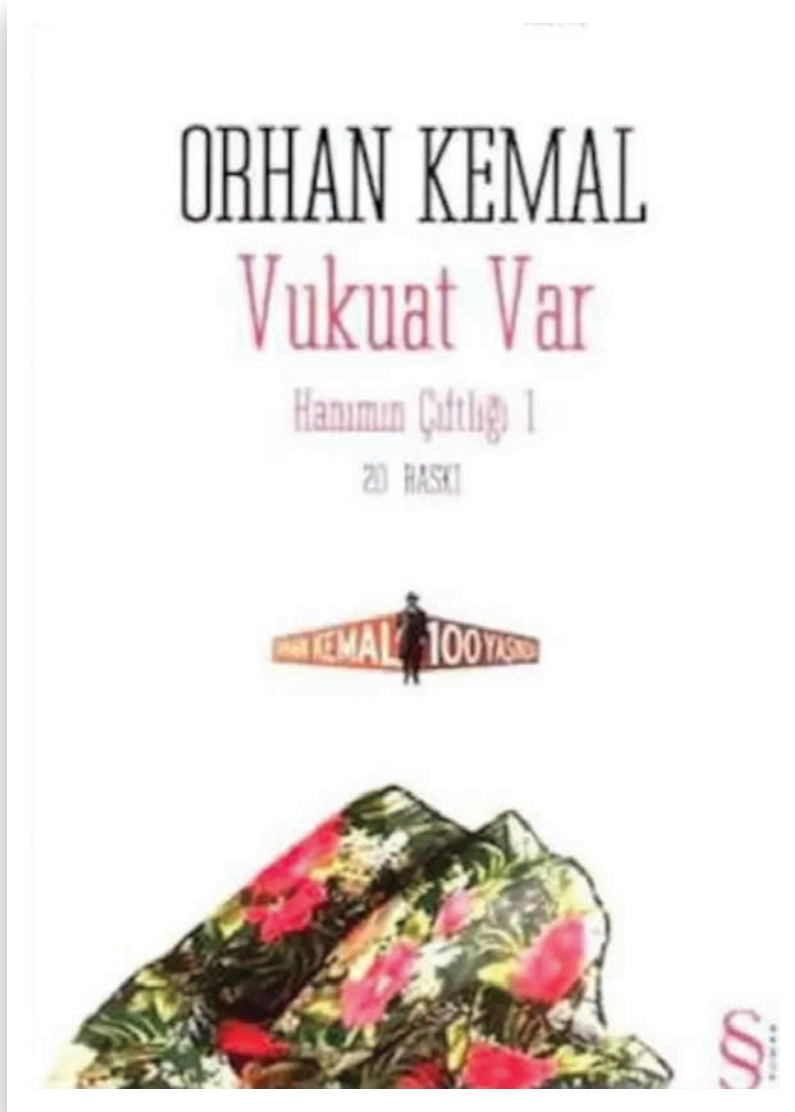
Romanda, arkadaşlarıyla birlikte geçimlerini sağlamak için Çukurova'ya gelen ve çelimsiz, cılız bir bedene sahip olan Köse Hasan, *“cırçır fabrikasının sulu koza bölümünde iliklerine kadar sırlıklam, soğukta çalıştırıldığı için hastalanır”* (Moran 2012: 54), tıbbi bakıma ihtiyaç duyar; ancak yoksulluk ve maişet kaygısı yüzünden tedavi olamadığı gibi beslenmesi de yetersizdir. Zorlu çalışma saatleri, hijyenik olmayan barınaklarda kalma zorunluluğu ve sağlıksız beslenme beden sağlığını tehdit ettiği gibi işçileri hayatla ölüm arasında bir tür gerilime mahkum eder. Bu sağlıksız koşullara rağmen işçiden beklenen, makine özelliği gösteren ve üretimi arttıran güçlü/sağlam bir bedenin varlığıdır. “Oysa, bu güçlü beden sık sık yorgunluktan, sağlığa zararlı uzun çalışma saatlerinden ve ciddi biyolojik bir zayıflıktan ötürü çökmüş, yıpranmış bir görüntü

çizer” (Corbin 2011:194). İşçi bedenlerin işlevselliğine atfedilen değer; çökmüş, yıpranmış, hastalanmış ya da sakatlanmış bedenlerin itibarsızlaştırılması ve çarkın dışına atılması, atıklaştırılması ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda odasını kiraladığı “Topal Ağa”nın insafsızca sattığı sıcak çay ve gripinle iyileşeceğini umut eden Hasan için “beden sağlığı”, özellikle çalışmaya geri dönmesi, kapitalizmin amaçladığı işlevsellik ve faydalılık açısından önem arz eder. Zira kapitalist sistemde beden, metalaştırılır, mekanikleştirilir ve bir iş makinesi olarak algılanır.

Tıbbi müdahaleye maddi imkânı olmayan Köse Hasan’ın daha ucuz bir tedavi olarak gördüğü halk hekimliğinde çözüm araması, “Topal Ağa”nın, “*paran varsa ver de sana sıcak bir çay kaynatıvereyim sevabına*”, “*üstüne bir de Gripin yuttun mu, söker atar*” (s.77), “*senin bu hastalığını bildim ben. Üşütmüş, saplıcan olmuşsun*” (s.92) cümlelerinde anlamını bulur. Köse Hasan’ın hastalığından ziyade fabrikadan atılıp atılmayacağını endişesini taşıması ise kapitalizmin bedene yüklediği “*elin ayağın tutuyor mu, gücün kuvvetin yerinde mi*” (s.44) anlayışının sonucudur. Emegın yabancılaşması ve sömürülmesi meselesi de bu biçimde beden üzerinden kuvvetle

Bereketli Topraklarda Bedenin Tüketilişı

vurgulanır. İşçilerin değersizleştirilerek salt beden olarak görülmelerinin eleştirildiği romanda, kapitalist düzenin bireyi beden sağlığı/gücü ile tanım(lama)asının sınırları çizilmektedir. Çukurova'ya birlikte geldikleri “kardeşten ileri” arkadaşları İflahsızın Yusuf ve Pehlivan Ali tarafından kaderine terk edilen Köse Hasan'ın ölmesi, değersizleştirilen ve kapitalist sistemin çarkları arasında

tüketilen işçi bedenlerin akıbetlerini ve en yakınları tarafından dahi “atıklaştırılmalarını” göstermektedir. Aynı şekilde bir bacağının patozun altında kalmasıyla sakatlanan Ali'nin koltukları kirleteceği gerekçesiyle sömürü düzenini temsil eden ağa tarafından arabaya alınmayarak kan kaybından ölüme terk edilmesi de salt beden olarak algılanan işçilerle ilgili toplumsal bir gerçekliği yansıtmak için kurguya dâhil edilmiştir. Berna Moran'a göre, “*Bereketli Topraklar Üzerinde*”nin konusu, ölüme terk edilmiş hastaları, sıtmalı, kimsesiz kadın işçileri, köle gibi çalışan yarı aç yoksul ırgatlarıyla duygusal bir anlatıma çok elverişli”dir (Moran 2012: 72).

Hem tarım işçilerinin hem de fabrika işçilerinin sağlıksız çalışma koşullarının anlatıldığı köy romanlarında sıtma hastalığı da önemli bir yer tutar. Yetersiz beslenme, ağır koşullarda çalışma, zor şartlarda yaşamaya çalışma gibi birçok sınanma noktası bu tür romanlarda kahramanların bedenlerinde fiziksel hasarlara neden olur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında insanların sağlığını ciddi anlamda tehdit eden ve büyük kayıplara yol açan sıtma, köy romanlarında da ciddi bir tehdit unsurudur. Söz gelimi; Kemal Tahir'in romanlarında “halkın ağzından anlatılan olaylardaki hastalıklar “sıtma ve trahom”, tek ilaç ise “sulfato”dur” (Hüküm, 2017: 205)

Çukurova'daki çalışma koşullarının anlatıldığı romanlarda sıtma, tarımsal arazide çalışanlar için ölümcül bir tehdit niteliğindedir. Orhan Kemal'in Murtaza romanında, Murtaza'nın annesi, “*Çukurova'nın alev alev sıcaklarında*” kıyasıya çalışır ve çok geçmeden zehirli sıtmaya yakalanır, sararıp solar, karnı şişer ve bedeni hastalığa yenik düşer. *Vukuat Var*'da Cemşir'in çalıştığı çırcır fabrikasında sıtmadan bir deri bir kemik kalan bir kadından

bahsedilir. *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanında da geçim kaygısı nedeniyle çalışan kızların akıbetlerinin ya kötü yola düşmek ya da “kim bilir hangi pamuk tarlasında çapa çapalarken, sıtma ya da güneş çarpmasından, bir deri bir kemik, genç yaşlarında öl[mek]” olduğu söylenir. Öte yandan söz konusu romandaki çalışan kadınlardan biri olan Fatma da sıtmaya yakalanır ve Orhan Kemal’in romanlarında adına rastlanan “atebrin” adlı ilaç sayesinde iyileşir. Dolayısıyla mezkûr romanlarda satır aralarında verilen sıtma, metinlerin derin anlam katmanlarında hem tarımda hem de fabrikada çalışan işçilerin bedenlerini tehdit eden önemli bir unsur olarak sezdirilir.

Çukurova’da pamuk toplamaya giden işçilerin sıtma yüzünden zor günler geçirmeleri ya da ölmeleri, işverenler açısından rutinleşmiş bir durumu yansıttığı gibi insan varlığına duyarsızlaşmayı gösterir. Orhan Kemal’in *Eskici Dükkânı* romanında, Eskici ve oğullarının bir tür statü kaybı olarak görülen pamuk toplamaya gittikleri bölümün anlatıldığı yerlerde sıtma, bir laytmotif gibi kurguda sürekli yer edinir. Eskici ve ailesini bir umut mekânı olan “bereketli topraklara” götürecek olan kamyonun şoför muavininin onları sıtma ve dizanteri gibi hastalıklara karşı uyararak yanlarına kinin almalarını söylemesi, tarım işçilerinin çalışma koşulları hakkında ön bilgi niteliğindedir. Bu tür bir tavsiye, işçilerin sağlıklarının işverenler tarafından önemsenmediğine dair bir eleştiriyi de barındırmaktadır. Nitekim Eskici ve ailesi, pamuk tarlasına gittiklerinde âdeta bir sivrisinek istilasına uğraşır. Sivrisineklerden bulaşan sıtmanın yanı sıra sağlıksız beslenme, Eskici ve ailesinin günlerce ateşler içinde kalmasına sebep olur. Sıtmanın, güçten düşürdüğü ve ölümle burun buruna

getirdiği işçilerin yazgıları üç noktada toplanır, ya mücadeleyi devam ettirirler, ya ölüme yenik düşerler ya da bereketli topraklardan kaçarak sağlıklarını korumaya çalışırlar. Eskici Dükkânı romanındaki aile, bereketli topraklardan kaçarak hayallerini başka mecralara saklarlar.

Sonuç

Türk romanına 1950’lerden sonra bedeni ve ruhuyla yeni bir soluk getiren köylü kahramanlar, daha çok ezilmiş ve sömürülmüş bedenleri ile yansıtılırlar. Erkekler çopur, çıbanlı suratları, trahomlu gözleri; zayıf, kambur veya biçimsiz bedenleri ile bir nefretin değil çaresizliğin sembolüdürler. Kadınlar, belki gençliklerinde güzel olsalar da tarlada, fabrikada veya sokaklarda çalışmaktan sömürülmüş ve içi boşaltılmış bedenlerle tasvir olunurlar. Çocuklar hep çöp boyunlu, şiş karınlı veya sıtmalıdır.

Köy ve kasaba hayatının anlatıldığı kurmaca metinlerde, hastalık bireylerin bedensel acılarının yanı sıra hayata aktif katılımlarını etkileyen ve maddi kayıplara yol açan bir işlevsizlik durumu olarak ele alınır. Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar yazılan romanlarda daha çok verem, firengi, zatürre, romatizma, kalp, organ yetmezliği ya da genetik koşullardan kaynaklanan hastalıklara yer verilmesine karşılık köy ve kasaba hayatının ya da fabrikalarda, maden işletmelerindeki çalışma koşullarının anlatıldığı romanlarda sağlıksız koşulların ve bakımsızlığın yol açtığı salgın hastalıklara, sıtma, dizanteri gibi çevresel koşullarla oluşan hastalıklara, iş kazalarına, yanlış tedavi ya da çalışma koşullarının neden olduğu sakatlıklara da yer verilir. Söz konusu romanlarda, işverenlerin acımasızlıkları ve duyarsızlıkları,

Bereketli Topraklarda Bedenin Tüketilişı

çalışma koşulları üzerinden eleştirildiği gibi sağlık hizmetlerinin yetersizliğine ilişkin de bir eleştiri sezilmektedir. Bu bağlamda söz konusu romanlarda işçilerin, bedenlerinin çalışma hayatı içinde tükenmesi, kaçınılmaz bir durum ve “bedenin/sağlığın gaspı” olarak yansıtılır.

Kaynaklar

- Corbin, A. (2011), “Bedenin Acıları, Sıkıntıları ve Sefaleti”, *Bedenin Tarihi 2*, (Haz. Alain Corbin, Jean- Jacques Courtine, Georges Vigarello), (Çev. Orçun Türkay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.169-219.
- Hüküm, M. (2017), *Şair- Sosyolog Kemal Tahir*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Kanter, B. (2019), *Kurmaca Bedenler, Türk Romanında Bir Söylem Biçimi Olarak Beden*, Kesit Yayınları, İstanbul
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (2005) *Yaban*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Moran, B. (2012). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış II*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Orhan Kemal (2015), *Murtaza*, Everest Yayınları, İstanbul.
- Orhan Kemal (1993), *Eskici Dükkânı*, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Orhan Kemal (2013), *Bereketli Topraklar Üzerinde*, Everest Yayınları, İstanbul.
- Şişman, N. (2013), “*Emanet*”ten “*Mülk*”e Kadın Bedeninin Yeniden İnşası, İz Yayıncılık, İstanbul.

Selçuk Çıkla

Hayat'tan Edebiyata Hasta Çağın Hasta İnsanları

*Aşırı serbestlik/
özgürlük, inanç
krizleri, egoizm/
narsisizm, refah
düşkünlüğü, lüks
ve moda tutkusu,
çıplaklık gösterileri,
çok kazanma/
tüketme hırsı,
santimentalizm,
insanlığı deviren
devrimler,
hercümerç (haksız
katil/terör)
furyası, yakıcı
ve yıkıcı fikirler
(Cemil Meriç'in
harika ifadesiyle
idrakimize
giydirilmiş deli
gömlekleri yani
izm'ler/ideolojiler);
bütün bunlar
insangillerin
gezegenini âdeta bir
hasta hapisevine
çevirmiştir.*

ÖNCE HAYAT

Worldometers ne diyor?

Bu isimde bir web sitesi var. Real time world statistics yani gerçek zamanlı dünya istatistiklerini verme iddiasında. Bu sitenin 09.06.2020 Salı günü bazı verileri şöyle:

Dünyada sadece bir dakika içinde ölen insan sayısı 110, bir günde ölen insan sayısı ise 158 bin. Yani saniyede iki kişi.

Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerinden istifadeyle sunulan bilgilere göre dünyada 1 Ocak'tan bugüne kadar yani altı ay içinde;

1. Bulaşıcı hastalıklardan ölenlerin sayısı 5 milyon 725 bin,
2. Mevsimsel gripten ölümlerin sayısı 215 bin,
3. Beş yaşından küçük çocuk ölümü sayısı 3 milyon 352 bin,
4. Yapılan kürtaj sayısı 18 milyon 752 bin,
5. Doğum sırasında ölen anne sayısı 136 bin,
6. Kanserin neden olduğu ölümler 3 milyon 622 bin,
7. Sıtmadan kaynaklanan ölüm sayısı 432 bin,
8. Sigara kaynaklı ölüm sayısı 2 milyon 204 bin,

9. Alkol kaynaklı ölüm sayısı 1 milyon 102 bin,

10. İntihar sayısı 472 bin (dakikada 2 kişi),

11. Trafik kazası ölüm sayısı 594 bin,

12. HIV/AIDS kaynaklı ölüm sayısı 741 bin, (bu yıl içinde değil, bugüne kadar HIV/AIDS bulaşmış insan sayısı ise 41 milyon 854 bin).

Görüldüğü üzere ölümlerin çok büyük bir kısmı hastalık kaynaklı. Yani bu dünya hasta.

Ayrıca;

13. Bugün yetersiz beslenen insan sayısı 843 milyon 624 bin,

14. Bugünkü verilere göre dünyada toplam kilolu insan sayısı 1 milyar 694 milyon 430 bin,

15. Bugünkü verilere göre dünyada toplam obez insan sayısı 758 milyon 498 bin,

16. Bugün açlıktan ölen insan sayısı 31 bin.

Dünya Hastanesi

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın bir piyesinde "Dünya denilen hastahane"¹ ifadesi geçer. Dünya hakikaten de hastane gibidir. Çünkü her gün yaklaşık

¹ Abdülhak Hâmid Tarhan, *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları 3: Duhter-i Hindü/Finten*, haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s. 249.

Hayat'tan Edebiyata Hasta Çağın Hasta İnsanları

50 bin, her yıl ise yaklaşık 20 milyon insan hastalıklar sebebiyle ölmektedir. Bugüne kadar on binlerce hastalık türü tespit edilmiştir. Sonra hastane, sağlık ocağı ve özel muayenehane sayısı bile 100 bini aşkındır. Daha sonra hekim, hemşire, hasta bakıcı, ebe, eczacı ve diğer sağlık çalışanı sayısı yaklaşık 70 milyon gibi bir rakama ulaşmaktadır. Her gün belki de 100 milyondan fazla insanın bir hastalıktan dolayı hekimlere gittiği görülür. Korona öncesi günlerde bütün dünya üzerindeki hastane, sağlık ocağı ve özel muayenehanelerin hastalarla dolu olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Bunlar, şu an yeryüzünde 100 milyonlarca hasta olduğu anlamına gelmektedir. Demek ki dünya bir hastanedir.

Hastalık Türleri

Temelde iki tür hastalık var: Maddî ve manevî. Maddî hastalıklar bedenle ilgili olanlardır. Manevî hastalıklar ise psikoloji, ruh ve inançla ilgili olanlardır.

En Tehlikeli Hastalıklar Hangileri?

Bunlar içinde en tehlikelisi elbette önce psikolojik/ruhî hastalıklar, sonra da -onlardan çok daha tehlikelisi- inançla ilgili olanlardır. Çünkü bedenî hastalıklar hayat serüvenimizde gelir giderler çoğunlukla. Bazıları birkaç gün rahatsız eder sadece. Bir kısmı bazı insanları hayat boyu rahatsız etse bile yine de acısı, her gün ruhî bunalım yaşamaya göre hafif kalır. Her gün, her saat psikolojik rahatsızlığının tesirini hisseden insana hayat zehir olur. Ama bunlardan daha büyüğü inanç temelli kalp ve akıl hastalıklarıdır. Zira tedavi edilmezlerse insanı sonsuz bir ateş basar.

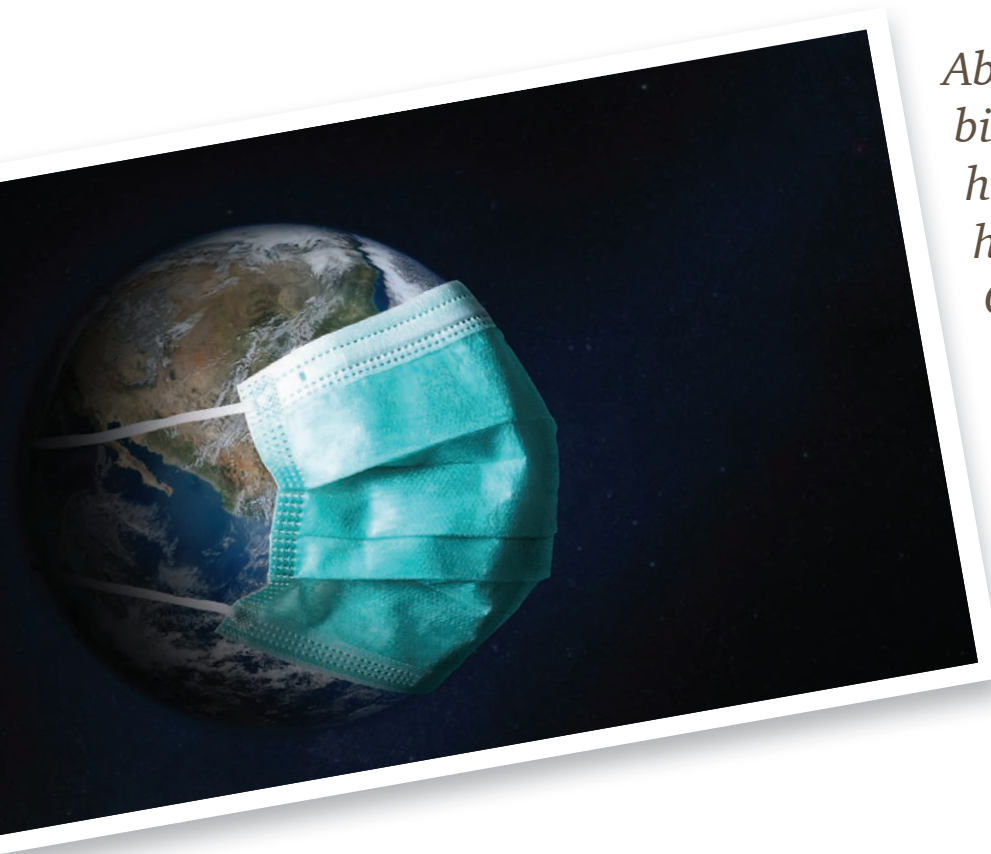
Dünya Günahevi

İnsanların çok büyük bir kısmının, hayatları boyunca sağlıklı günleri hastalıklı günlerine göre çok fazladır. Bu sebeple nasıl ki mikroplar ve hastalıklar arızîdir, kötüler ve kötülükler de iyiler ve iyiliklerin yanında nadirattandır hakikatte. Kötülükler fazlaca rahatsız ettikleri ve çok acı verdikleri için sesleri çok çıkmaktadır aslında. Mesela 100 binlik bir şehirde bir adam eşini öldürür ve bu haberi 80 milyon duyar. Oysaki o gün o 100 binlik şehirde yaklaşık 20 bin koca, eşine güzel davranmıştır veya kötülük yapmamıştır ama bunu kimse konuşmaz, hatta aklına bile getirmez.

Diğer taraftan dünya çapında yaklaşık 777 kişi içinde sadece bir kişi tutuklu ya da hapiste yatmaktadır. Gerçi dışarıda da suçlular vardır ve dışarıdaki suçlularla beraber kötüler belki de ancak 777 kişide 7 kişi yapmaktadır. Ama günahkârların sayısı korkunçtur. Muhtemelen 777 kişide 700 kişi.

Hasta Çağ

Aşırı serbestlik/özgürlük, inanç krizleri, egoizm/narsisizm, refah düşkünlüğü, lüks ve moda tutkusu, çıplaklık gösterileri, çok kazanma/tüketme hırsı, santimentalizm, insanlığı deviren devrimler, hercümerç (haksız katil/terör) furysı, yakıcı ve yıkıcı fikirler (Cemil Meriç'in harika ifadesiyle idrakimize giydirilmiş deli gömlekleri yani izm'ler/ideolojiler); bütün bunlar insangillerin gezegenini âdeta bir hasta hapisevine çevirmiştir. Bütün bu gelişmeler son iki yüzyılın mahsulüdür. Demek ki insangiller medenileşmiyor. Betonlaşma sadece şehirlerimizi değil kalplerimizi de işgal ediyor. Ayrıca bedenleşmenin her yeri kuşatmaya başlaması da ten kavmine

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın bir piyesinde "Dünya denilen hastahane" ifadesi geçer. Dünya hakikaten de hastane gibidir. Çünkü her gün yaklaşık 50 bin, her yıl ise yaklaşık 20 milyon insan hastalıklar sebebiyle ölmektedir. Görüldüğü üzere ölümlerin çok büyük bir kısmı hastalık kaynaklı. Yani bu dünya hasta.

dönüştürüyor insanoğlunu. Teni ve zevkleri için yaşayıp aklını ve kalbini vücudunun 30 santimetre karelik orta bölümüne hapsedenler topluluğu...

Bugün dünyada küçüklü büyüklü -belki de-milyonu açkın işletme üretim hâlinindedir. İnsanoğlu belki de bugüne kadar bir milyondan fazla farklı alet ve makine icat etti ve her gün bu işletmelerde bunlar üretiliyor. Ancak makineleşme çağı ve lüks/rahat yaşama ideali insanların çoğunu hayatları boyunca ev satın almak, daha iyi bir ev satın almak, daha da iyi bir ev satın almak; araba satın almak, daha iyi bir araba satın almak, daha da iyi bir araba satın almak, evi çeşit çeşit mobilyayla döşemek, evi daha iyi bir mobilya markasıyla döşemek, evi daha da iyi bir markanın mobilyasıyla döşemek döngüsünde döndüre döndüre tüketiyor. Bu kadar çok insan içinde; işinden istifa eden, kredi kartlarını kapattırıp evinde bir fakir aileyi kira almaksızın misafir eden ve çocukluk hayali Afrika'ya taşınan, orada insanlara akıllı tarım eğitimi veren

Hayri Dağlı gibi deli-akıllılar ne kadar da azaldı. Galiba bizim en büyük eksikliğimiz delilerimizin sayısının çok az olması.

Aslında bu çağ moderleşme değil köleleşme çağı olmuş görünüyor. Zira televizyon, sinema, cep telefonu, tablet, bilgisayar oyunu, internet/sosyal medyanın neticesi asosyalleşme, yabancılaşma, yalnızlaşma, çoraklaşma, yapaylaşma, sahteleşme, bencilleşme ve körleşme olmuştur.²

Bireysel hastalıklar bize toplumsal hastalıklara göre çok az zarar verir. Toplumu kuşatan hastalıklardan hırsızlık, dolandırıcılık, yalancılık, uyuşturucu kullanımı, haset, kumar tutkusunu, alkol bağımlılığı, intihar, fuhuş/zina, sinir buhranları, psikolojik hastalıklar (Türkiyede bir yılda antidepresan kullanan insan sayısı 8 milyona ulaşmış)³, ticarete hile, faiz gibileri bütün bir toplumu çoğu zaman farkına varmadıkları hastalıklara düşer. Bunların hepsi birer mikroptur ve bu mikroplar metastaz yapmaya çok

² Kalpleri ve akılları kör insanların yaşadığı ülkeye *körler ülkesi* denir.

³ "Türkiye'de Sağlık Bakanlığı verilerine göre 2014 yılı içinde 8 milyon insan antidepresan ilaç kullanmıştır." <http://www.haberturk.com/saglik/haber/1059592-turkiyenin-depresyon-haritasi> (Erişim Tarihi: 11.06.2020)

Hayat'tan Edebiyata Hasta Çağın Hasta İnsanları

elverişlidirler. Hakikaten de metastaz yapmışlar yani bütün topluma yayılmışlardır. Böylece hasta insanlar, çağı dahi hasta etmişlerdir.

ŞİMDİ EDEBİYAT

Hız. Adem'den bugüne milyarlarca edebî metin üretilmiştir. Bunların hepsi insanı konu edinmektedir. Bu metinleri yazan da insandır hakkında yazılan da. Demek ki, atasözlerinden tutun da en uzun metinler olan romanlara kadar her yazı insanoğlunun dünyadaki alın yazısının birer yansımasıdır.

İnsanın hayatında ne varsa edebî metinlerde de onlar vardır. Yazarlar hayatta ne varsa onları anlatmaktan kaçamazlar. İşte insanın hayatında var olan en önemli olaylardan biri de hastalıklardır.

Edebî metinlerde her türlü hastalığın izine rastlanır. Ama bedenî hastalıklardan daha çok ruhî/psikolojik hastalıklara, onlardan daha çok da toplumsal hastalıklara yani toplumu çok etkileyen kişilik hastalıklarına temas edildiği görülür romanlarda. “Roman, hastalıklı bir tür'dür. Bu türün çoğu örneği başlangıcından beri daima sorunlu, zayıf, hasta insanlar ile sorunlu ve hastalıklı toplumsal ilişkileri işlemiştir: Bireysel ve toplumsal acılar, düşüşler, krizler, felaketler, intiharlar, bunalımlar, yozlaşmalar, yabancılaşmalar, aşka-fuhşa tutukluklar, hayranlık ve taklitçilikler, züppelik ve hoppalıklar, aylaklık ve asalaklıklar. Bu hastalıklı türün örneklerinde bireysel gibi görünen birçok toplumsal hastalığa temas edildiği açıktır.”⁴

İnsan, çok problemlili bir varlıktır. Hükümet yetkilileri, belediye başkanları ve resmî

kurumların yanı sıra özel sektörde de sürekli insanların ihtiyaçlarının giderilmesi ve onların çıkarttıkları sorunlar gündemdedir hep. Edebî eserler de böyle sorunlu hayatlardan uzak duramazlar.

Bedende ortaya çıkan hastalıkların çoğu, verdikleri rahatsızlık sebebiyle hemen fark edilirler ve insanlar doktora giderek ilaç kullanıp iyileşmenin yolunu ararlar. Oysaki insanların çoğu, kalp ve akıl hastalıklarının farkında değillerdir ve farkında olmadıkları, çoğunlukla kabul de etmedikleri için yakın çevrelerinde huzursuzluk kaynağı olurlar. Hikâyeci ve romancılar da bu fırsatları kaçırmaz ve bu tür insanların benzerlerine yer verirler hikâye ve romanlarında. Söz gelişi Sait Faik “Harita'da Bir Nokta”da haksızlığa isyan eder, Ömer Seyfettin “Bomba”da ırkçılığın acı fotoğraflarından birini çeker, Mustafa Kutlu “Paranın Yüğü”nde insanoğluna yük olan paranın nasıl da sağaltıcı olabileceğine dair çok güçlü bir fikir verir. Ahmet Hamdi Tanpınar *Huzur*'da devam fikrini baltalayan çarpık bir siyasete felsefe/tarih/kültür/dil/medeniyet dersi verir, Peyami Safa *Sözde Kızlar*'da bovarist, züppe, moda taklitçisi tiplerin sözdelik hastalığına taş atar, Metin Kaçan *Fındık Sekiz*'de modern (!) insanın makyajını çok yerinde eleştirilerle siler atar.

Özetle edebî eserlerde, bilhassa piyes, hikâye ve roman gibi kurmaca olanlarda şu hastalıklara çeşitli boyutlarıyla rastlanır:

1. Piyes, hikâye ve romanlarda en az görülen hastalıklar bedensel engeller/fiziki özürlerdir.
2. İkinci olarak bedensel hastalıklarla karşılaşılır edebî eserlerde: Verem, apandisit, çiçek, damla yani kalp sektesi, fakr'd-dem (kansızlık), felç, frengi, göğüs hastalığı,

⁴ Selçuk Çıkla, *Edebiyat ve Hastalık*, Kapı Yayınları, İstanbul 2016, s. 156.

humma, hummâ-i dimâğî, kan çıbanı, kanser, kolera, menenjit, sara, sıtma, şeker, tifo, veba, zatürre, AIDS.

3. Edebî metinlerde en çok kişiliğe, psikolojiye, ruha, huya, inanca ait bozukluk ve sapmalardan kaynaklı hastalıklara yer verilir. Bireylerle beraber topluma da çeşitli boyutlarda rahatsızlık veren bu hastalıklar tek tek bireylerin zaaflarından doğup toplumda yalnızlaşma, yabancılaşma, bozulma, çürüme, yozlaşma, kokuşma ve kriz yaratan bireysel zaaflar, aşkın hırslar, taşkın ihtiraslar, şeytani bencillikler, psikolojik hastalıklar, yakıcı fikirler, yıkıcı entrikalar, korkunç tuzaklar, sapkın inançlar ve dramatik trajedilerle dolu marazlardır. İşte o marazlar: Acımasızlık, adam kayırma, alkolizm, asabilik, asalaklık, aşk hastalığı, aylaklık, ayyaşlık, bedbinlik,

bencillik, bovarizm, can sıkıntıları, cehalet, cimrilik, cinayet, cinnet, cinsî sapıklık, çıldırma, dedikodu, delilik, depresyon, dolandırıcılık, entrikacılık, faiz ve tefecilik, fetişleştirmeler, freng(i)leşme, gösterişçilik, hafıza kaybı, haset, hayal kırıklıkları, hayâsızlık, hayranlık, hırs, hırsızlık, histeri, hurafecilik, idealizm saplantısı, iftira, ihtiras, ikiyüzlülük, inanç krizleri, inançsızlık, intihar düşüncesi, intiharlar, işkence, kadına tapma, kibir, kin, kirli aşk ilişkileri, kumar düşkünlüğü, fuhuş tutkusu, lüks şehveti, melankoli, metres hayatı, mirasyedilik, mizaç bozuklukları, moda ve lüks düşkünlüğü, nankörlük, narsisizm, nevroz, öfke patlaması, panik atak, para hırsı, patavatsızlık, rejimlerin yıkıcılığı, riya, romantizm, sadizm, sayıklama, sefahat düşkünlüğü, sinir

Hayat'tan Edebiyata Hasta Çağın Hasta İnsanları

krizi, şüphe ve tereddüt, takıntı, taklitçilik, tamahkârlık, tecavüz, tembellik, tenperestlik, uyuşturucu düşkünlüğü, ümitsizlik, ütöpik halüsinasyon, vehim, yabancılaşıma, yalancılık, yanlış batılılaşma (alafrangalaşıma/Frenkleşme), zina/fuhuş/aldatma, züppelik gibi fert ve toplum hayatını kemiren bireysel/toplumsal hastalıklar. Burada son olarak biri hikâyede, diğeri de bir romanda dile getirilen hastalıklardan bir kısmına değinelim:

Bir hikâye:

“Ömer Seyfettin’in ‘Bahar ve Kelebekler’inde doksan yedi yaşındaki nine, yeni nesli hep Frenk kitaplarının zehirleyip soldurduğunu ifade eder. Ona göre Frenk mürebbiyeler elinde büyüyen; eşyamızı, esvaplarımızı, evlerimizi ve hatta ruhlarımızı değiştiren hep frenklidir. İçimize bir veba gibi giren Frenklik her şeyi yalan, sahte ve taklit yapmış, ananelerimizi öldürmüş; her şeyden nefret eden, her şeyi fena ve karanlık gören, şaşkın, mustarip, müteverrim bir hasta-nesil meydana getirmiştir.”⁵

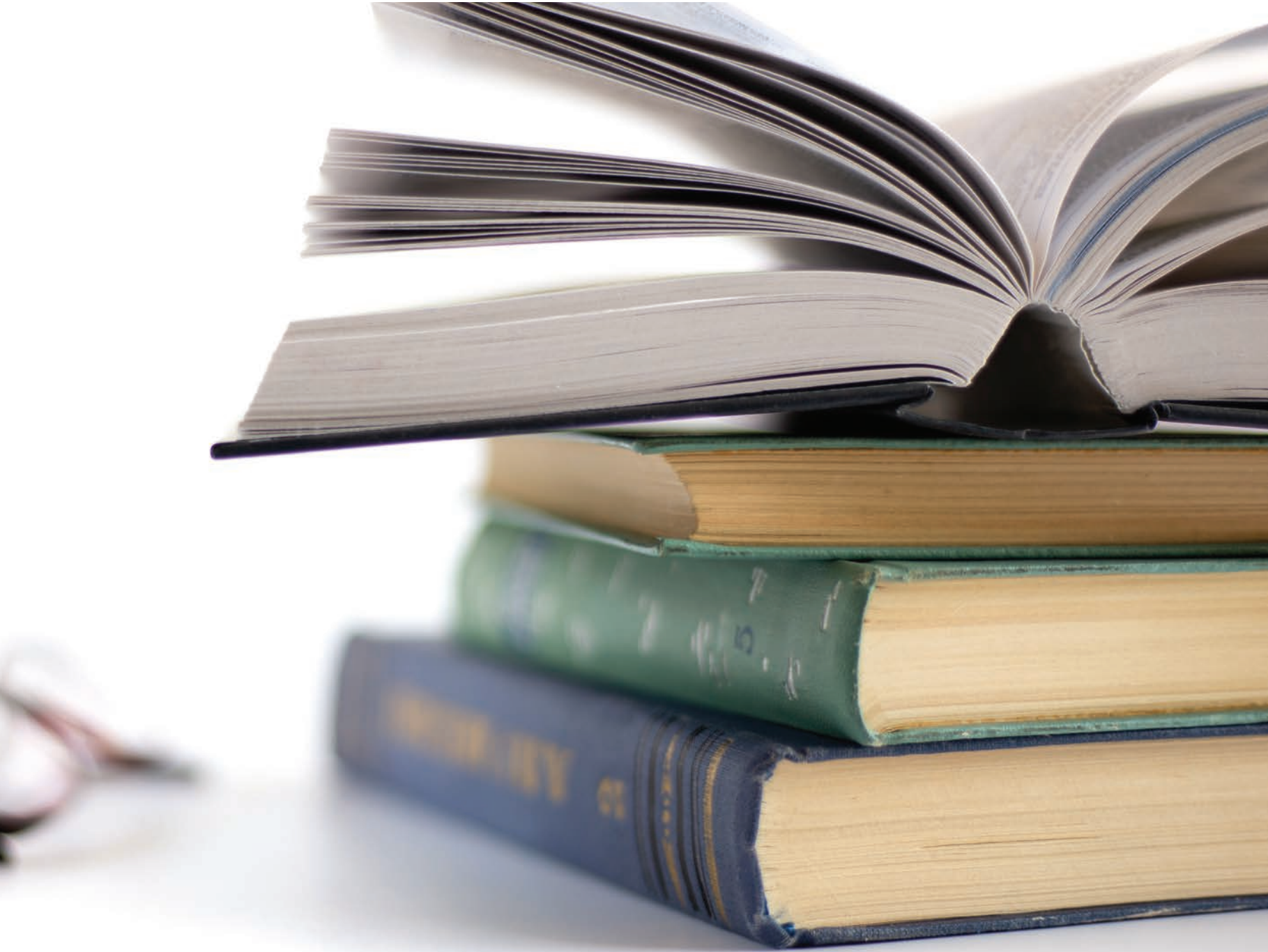
Bir roman:

Intibah romanında “Ali Bey genel hatlarıyla şöyle tanıtılır: Sarı benizli, ziyade asabi, kanı oynak, inhimak ve iptilaya esir, her neye merak ederse bütün dünyayı unutturcasına ona hasr-ı iştigal eden, fitraten teessürâtı gâlip, hüzn-i sevdavîye

düşmüş bir genç. Ayrıca ufacık bir emelinden me’yûs olunca günlerce hastalanan, geceleri gizli gizli ağlayan, okuduğu şeylerde müşkül bir meseleye tesadüf edip de o meselenin çözümünü bulamadığı zaman perişan olan bir genç. Ali Bey’in bu hâli, pederinin ölümünden sonra giderek çeşit çeşit değişimlere uğramaya başlamış, bu değişimler de türlü türlü belalar ve müptelalar olarak karşısına çıkmıştır. Bunlardan en büyüğü, tetikleyici bir rol oynamış olanı, aşka düşmesidir. Zayıf bünyesini esir edecek olan aşk; sonrasında onu, bu temiz aile çocuğunu, şu zaaf ve iptilalara dahi düşürecektir: Yalancılık, validesini aldatmak, hicabı terk, memuriyette gevşeklik, karı arkasında gezmek, eve geç gelmek, eve gelmemeye başlamak, davranışlarında serbestlik, bile bile bir fahişeye (Mehpeyker’e) esaret, içkiye alışmak ve sonrasında içki müptelası olmak, kıskançlık ve öfke krizleri neticesinde ortaya çıkan halecân-ı kalp ve humma, emraz-ı ruhaniyeye yakalanmak, iştret-kumar ve zen-perestlik gibi zihni uyuşturacak seyyiâta (kötülüklere) yönelmek suretiyle kumarhanelerde, meyhanelerde, kerhanelerde vakit geçirmek, çokça borçlanmak ve böylece servetini tüketmek, anneye karşı küfrân-ı nimette bulunmak ve hatta vefatında cenazesine dahi gelmemek, kudret-i fâtıraya hâşâ zulüm isnat edecek kadar akaidini bozmuş olmak.”⁶

⁵ Selçuk Çıkla, *Edebiyat ve Hastalık*, s. 119.

⁶ Selçuk Çıkla, *Edebiyat ve Hastalık*, s. 186-187.

Mehmet Samsakçı

Tanpınar'ın Hikâye ve Romanlarında Çeşitli Yönleriyle “Hastalık”

“Asıl hastalık bende. Kafamda. İçimdeki ikilikte...”

Aşkın başka bir hâl aldığı, “ayn’ın gözünden geçmek, şın’ın testeresinde doğranmak ve kaf’ın kazanında kaynamak” suretiyle, feragat, kendinden verme, maşuk yolunda ifna olma, tek kelimeyle “ben”den geçme durumunu yitirdiği; maddileştiği, bir ten ve beden meselesi olduğu modern zamanlarda da hastalık edebiyata ve edebiyatçıya çok malzeme vermiştir.

Hastalık, ezelî ve ebedî bir insanî olgu, dolayısıyla sanatın ve edebiyatın vazgeçilmez bir mevzuudur. “İnsanî olgudur” zira “insan” olmayı idrak biraz da hastalıkla mümkündür.

Dünya Sağlık Örgütü sağlığı, “sadece hastalık ve sakatlığın olmaması değil, fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik hâli” olarak tanımlıyor. Bu iyilik hâlinin herhangi bir biçimde bozulması, bir bütünlüğün, tamlığın, huzurun bozulmasıdır. Bu durum bir özlemi, bir hasreti, ister istemez bir sorgulamayı, “nerede yanlış yaptım?” demeyi, böylece hizaya girmek gerektiği his ve düşüncesini beraberinde getirir. Nitekim kadim Türklerde (aslında pek çok kültürde) hastalık, aslında kötü ruhların zihin veya bedeni istilâsı olarak algılanıyor ve tedavi ancak, şaman veya kam’ın ya da hangi isimle anılıyorsa “göklerle” ilişkisi olan mukaddes’in, çeşitli büyü ve dualarla, danslarla hastayı “fabrika ayarlarına” geri döndürmesiyle sağlanıyordu.

Bireysel hastalıklar bir yana, tarih içindeki büyük salgınlar, kıranlar, pandemiler de Batı’da ve Doğu’da, İlkçağ’da da Ortaçağ boyunca da “ilahî” öfkelere, gazaplara bağlanırdı. Mitolojik devirlerde zaten büyük âfetler, felâketler tanrıların kızdırılmasındandı. Ortaçağ’da da benzeri salgınlar, Tanrı’dan uzaklaşmanın bedeli olarak

görülüyordu. Bunda bir hikmet vardı. (Doğu’da “hakîm” ve “hekim” arasındaki çizginin inceliği çok dikkate değerdir.) Bir şekilde bozulan, tazelenmesi, güçlenmesi gereken bünye, muvakkaten örselenecek, yerine göre “ateş ve ağrının” örsünde dövülecek, böylece tekâmül edecekti.

Hız. Eyüp gibi hastalığa sabır kutbunun mirasını tevarüs eden Klâsik Türk Edebiyatı da hastaları ve hastalığı ciddî oranda söz konusu etmiştir. Fakat, bu tersten ve alışlagelmedik bir söz konusu edıştır. Bu edebiyatın, “zehr-i dermânı” yüzünden helâk olacaklarını düşündükleri etibbâyı istemeyen, hatta küçümseyen, bir çeşit semender gibi “aşkın derdi” ve “ateşi”yle var olacaklarını söyleyen dil-haste şairleri; ayrıca Lokman Hekim’in, gelse yaralarını azdıracağı halk ozanları; hastalığı bir “nimet” ve derdini “deva”sı belleyen sûfileri hepimizin hatırındadır.

Aşkın başka bir hâl aldığı, “ayn’ın gözünden geçmek, şın’ın testeresinde doğranmak ve kaf’ın kazanında kaynamak” suretiyle, feragat, kendinden verme, maşuk yolunda ifna olma, tek kelimeyle “ben”den geçme durumunu yitirdiği; maddileştiği, bir ten ve beden meselesi olduğu modern zamanlarda da hastalık edebiyata ve edebiyatçıya çok malzeme vermiştir. Yeni Türk Edebiyatı resmen bir

Tanpınar'ın Hikâye ve Romanlarında Çeşitli Yönleriyle “Hastalık”

Ahmet Hamdi
Tanpınar

hastalar ve hastalıklar manzumesidir. Fakat bu kez hastalık artık reddedilmeyen, istenen bir olgu olmaktan çıkar. Yoklukların, yoksunlukların, yoksullukların tabii sonucu hâline gelir. Şemseddin Sami'nin Fitnat'ından başlayan bir müteverrim kızlar kadrosu, Tanzimat, Ara Nesil, Servet-i Fünun, hatta Mütareke hatta Cumhuriyet dönemi edebiyatını birer sanatoryum ya da prevantoryuma çevirir. Çünkü Müslüman-Türk rikkat ve hassasiyeti, karşılıksız aşkı, mübtelâsını öksürten, sarartan, kan

kusturan, nihayet acılar içinde öldüren veremle ilişkilendirmiş, ona bir de “ince hastalık” demiştir. 1950 sonrası Türk roman ve hikâyesinin hastaları ise daha az dramatik, daha az romantik, daha az pratiktir. Onlar daha ziyade trajiktir...

Hayatı boyunca hastalıklar ya da vehimleriyle boğuşan, gerçekten zayıf bir bünyeye sahip olan, çok sık yaptırdığı tahliller yüzünden “her laboratuvarında kanı” olduğunu söyleyen; mektupları, günlükleri hastalık haberleriyle ve satırlarıyla dolu olan Tanpınar'ın şiirleri hâric hemen her eserinde - ruhî veya fizikî - bir şekilde hastalık karşımız çıkar. Bunların çoğunda otobiyografik durumlar izler. Tanpınar'ın asistanı, meslektaşı ve dostu Mehmet Kaplan'ın gözlemi şöyle:

“Prevantoryum müdavimi olduğu ilk intibaima hâkim bulunduğundan mı nedir, Hamdi Bey bana, daima sıhhati bozuk bir insan gibi geldi. Ortadan daha kısa bir boyu, gevşek, şişmana yakın bir vücudu var. Yüzünün rengi belki tabii olarak böyle, hasta sarısı gibi görünür. Dolgun ve beş altı kere boğazını gıcıklayan öksürük ona daima refakat eder. Hamdi Bey'in kendisinde de sıhhatine dair bir vehim vardı; ciğerlerinden korkar, ikide bir sigarayı bırakacağından bahseder; bırakmaz, içki içtikten sonra rahatsızlanır, uykusuzluk, baş ağrısı ve rüzgârlar O'nun daimî şikâyet mevzularıdır. Mütemadiyen feveran hâlinde bulunan, tabiatın tesirlerine karşı çok hassas olan bu vücut, O'nun mizacını idare eder.”¹

İlk hikâye kitabı Abdullah Efendi'nin Rüyaları'ndaki hikâyeler gibi Yaz Yağmuru'nda da Tanpınar, pek çok karakterini hasta eder veya gösterir.

¹ “Hamdi Bey'i Nasıl Tanıdım?”, *Dergâh*, nr. 1, Mart 1990, s. 23; *Bir Gül Bu Karanlıklarda*, (Haz: Abdullah Uçman-Handan İnci), Kitabevi Yay., İstanbul 2002, s. 416.

Hikâyenin romanla şiir arasında bir yerde durduğunu çok iyi bildiği için bu eserlerinde şiirin de düzyazının da bütün imkânlarını kullanan yazar, bedensel hastalıklarla beraber fakat onlardan çok psikolojik sorunlara, zihnî dengesizliklere, meselâ depresyona, melankoliye, şizofreniye, bilumum kişilik bozukluklarına, bunların vehim, paranoya, halüsinasyon gibi semptomlarına yer ayırır. Bu tür sorunların söz konusu edildiği hikâyelerin en çarpıcı olanı herhâlde Abdullah Efendi'nin Rüyaları'dır. Örneği oradan verelim:

“Ömürlerinin sonuna kadar kendileri olmaktan kurtulamayan, nefislerini bir an bile unutamayan, etrafındaki havaya kendilerini en fazla bıraktıkları zamanda bile, içlerinde, tıpkı alt katta geçen bütün şeyleri merakla takip eden bir üst kat kiracısı gibi köşesinde gizli, mütecessis, gayr-i memnun ve zalim ikinci bir şahsın mevcudiyetini, onun zehirli tebessümünü, inkâr ve istihfaftan hoşlanan gururunu ve her an için ruhu insafsız bir muhasebeye davet edişini duyan insanlardan”dır Abdullah Efendi. Arkadaşlarıyla gittiği lokantada içkinin tesiriyle bir başkalaşım (aslında fark ediş) yaşar, karşı masalarda bir anda kabulü imkânsız şeyler görmeye başlar. Bir dehşetin içine düşer. Artık idraki başka türlü çalışmaya ya da üretmeye başlar. Gece boyu yaşadığı dehşeti unutmak için farklı zevklere başvurur fakat her gittiği yerde başka saçmalıklar, başka münasebetsizlikler, başka imkânsızlıklara şahit olur. Bir çıldırma senaryosunu yaşar gibidir. Aslında bu “fantastik” hikâye, bütün fantastik eserler gibi yaşanan gerçek hayata dair ima ve ihamlarla örülüdür. Abdullah Efendi aslında Türkiye'dir.²

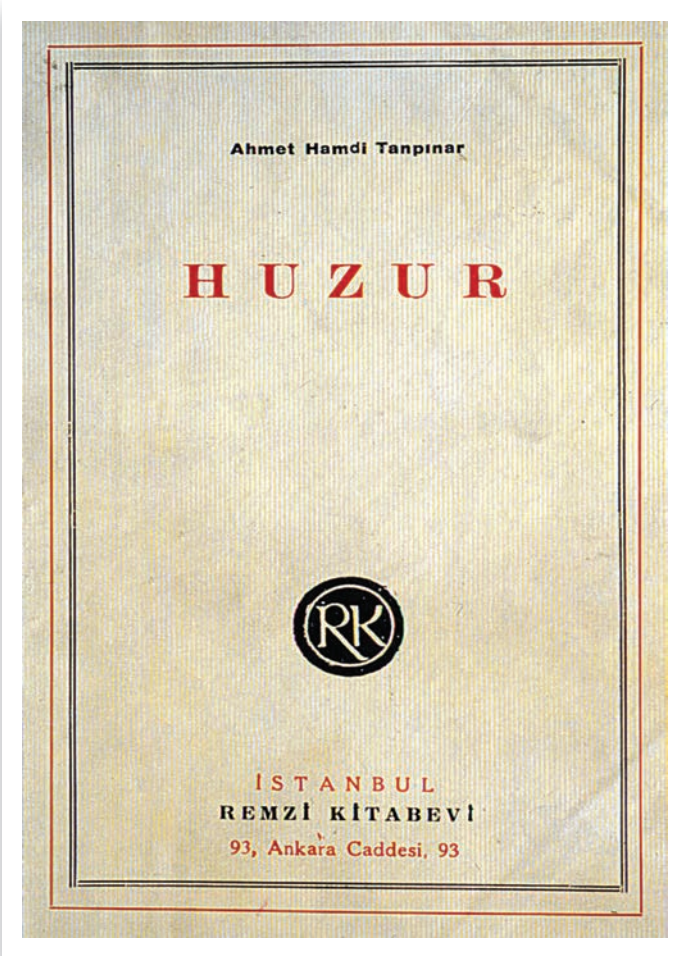
Tanpınar külliyyatının ve Türk edebiyatının unutulmaz eserlerinden birisi olan Huzur, bir hastalık haberiyle başlar ve yine hastalıkla biter. Romanın başında başkarakter Mümtaz, “ağabey” dediği amcasının oğlu İhsan'a ilâç almak için evden çıkmıştır. Bu hastalık leit-motifi II. Dünya Savaşı'nın ayak sesleri gibi roman boyunca bir lânet, daha iyisi bir tehdit unsuru olarak kurguya refakat eder ve nihayet eser, Mümtaz'ın “yine bir doktorun” radyosundan dinlediği savaşın başlaması haberiyle biter. Bireysel plânda Mümtaz'ı, sosyolojik plânda Türkiye'yi, evrensel plânda dünyayı tehdit ve tedhiş eden her şey, bütün kötülükler gerçekleşmiştir. Tanpınar'ın bu kurgusu, aslında kötülüğü bir virüs gibi önce muhitine sonra bütün dünyaya yayan Adolf Hitler'i Cezayir'in Oran kentinde yaşamış bir “veba” şeklinde resmeden Camus'ü hatırlatır.

Huzur'un tek hastası elbette bir ara zatürresi iyice azan “yatağa çivili, göğsü zorlukla inip kalkan” İhsan değildir. Hastalık denen olgu da tek boyutlu değildir. İhsan'ın karısı Macide hastadır. (Vakıa, Macide'nin hastalığı tamamiyle geçmemiştir. Zaman zaman küçük nöbetler oluyor, evin içinde gene eskisi gibi masal söyliyerek, sesine küçük bir kız tatlılığını sindirerek konuşuyor yahut da büyük kızının, o hiç bahsetmediği çocuğunun dönüşünü saatlerce pencerede veya oturduğu yerde bekliyordu.)

Suat hastadır. Bir çeşit psikopat ve sosyopat olan, ruhen ve zihnen gerçek bir “kötü” olan Suat veremdir de. (Suat adında biri. Garip bir adam. Sanatoryumda imiş) Sık sık sanatoryuma gider, oradan “humma ile sararmış parmaklarla” Nuran'a, Mümtaz'la olan müsterek ve müstakbel hayatlarını mahvedecek mektuplar yazar. Esasen Suat

² Konu hakkında yazılmış başarılı bir yüksek lisans tezi vardır: Emine Ayhan, *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Abdullah Efendi'nin Rüyaları Hikâyesinde Ulusal Alegori*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim Dalı, İstanbul 2011.

Tanpınar'ın Hikâye ve Romanlarında Çeşitli Yönleriyle “Hastalık”

Nuran'ı sevmez, kimseyi sevmez. Saadetin kendisi gibi, mesutlara da düşmandır. Şartlarına göre fazla mesut bulduğu köpeğe dahi. (Bu arada ilk ve yarım kalan roman Mahur Beste'in Behçet Bey'inin hanımı Atiye de veremden ölmüştür. Evet, Tanpınar da çok defa hayat gibi genç ölümler için “verem”i seçer.)

Bu romanın pek dikkati çekmeyen, doğrusu yazarın dikkat çekmesini de istemediği, zira kurgu boyunca önemli hiçbir rol vermediği bir “hasta”sı daha vardır: Nuran'ın dayısı Tevfik Bey'in oğlu Yaşar! Nuran gibi Tevfik

Bey, fitraten, mizacen ve zevken zengin birisidir. Büyük bir kültürü, zevki tevarüs etmiş, musikişinas, mir-i kelâm, çelevi birisidir. Hayatta hiç kimsenin tam ve mutmain olmayacağını, herkese bir keder lâzım geldiğini çok iyi bilen yazar, Tevfik Bey'e de Yaşar'ı verir. Yaşar'ın bütün hayatı tek kelimeyle “ilaç” şişeleri, kutularıdır:

“Yaşar Bey bir kelime ile vücudu kendi gözünün önünde olan adamdı. Bilhassa ihtiyatsız bir doktorun bir gün ona, kendi bünyesinin verimlerine göre, onda hakiki bir kalp hastalığı olamayacağını, belki diğer cihazlarının iyi işlememesi yüzünden küçük bir sıkıntı geçirdiğini söylediğinden beri, bu telaş artmış, ömrü imkânsız bir koordinasyonun peşinde geçmeğe başlamıştı. Denebilir ki, Yaşar Bey için vücut dediğimiz tamamlık kaybolmuş, onun yerine müstakilen işleyen uzuvların yaptığı, her sandalyesinde ayrı bir zihniyete ve ayrı bir partiye mensup bir nazırın oturduğu bir kabineye benzeyen garip bir muvazaa geçmişti. Onda bağırsak, mide, karaciğer, böbrek büyük sempati, ifraz guddelerine varıncaya kadar her uzuv, tek başına ve ayrı istikametlerde çalışıyordu. İşte Yaşar Bey bu tek başına çalışmaları tek bir hedefe götürmeğe gayret eden adam, imkânsızla uğraşmağa mahkûm edilmiş bir nevi başvekildi. Gayretinde bir tek yardımcısı vardı: İlaçlar.”

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün hastaları da ayrı birer âlemdir. Açıkçası, bu roman topyekûn bir hastalığın, kolektif bir paranoyanın ironisidir. Dikkatli bir okur, bilmek ve hissetmektedir ki Hayri İrdal'ın anlattığı insanlar, mekânlar ve zamanlar maşerî bir nevrasteninin etkisi altındadır. Hayatlarını bir simülasyonu yaşar gibi yaşarlar. “Yenilik iptilâsı” bir virüs gibi bütün bünyelere işlemiş, virüse bağışıklığı çok güç olanlar, daha doğrusu virüsle birlikte

çalışanlar (Halit Ayarcı), zamanla bunu diğerlerine, ötekilere geçirmişlerdir.

Viyana Sefiri iken havagazı solumak suretiyle intihar eden Sadullah Paşa, 19. Asır'da "Besâit oldu mürekkep, mürekkep oldu basit" demişti. Saatleri Ayarlama Enstitüsü de 20. asırda da artık normallerin, anormal; anormallerin normal olduğunu söyler. Romanda yenilik, toplumu bir salgın gibi kuşatır. Esir alır. (İnsanların, esaretlerinden haberdar olmamaları, belki de yüzden mutlu olmaları ayrı bir meseledir.) Normal işleyen akıl iptal olmuş, böylece "absürt", telkin gücüyle hükümferma olmuştur. Öyle bir yenilik anaforudur ki bu, kolektif cinnet, azıcık akl-ı selimi kalanları nefessiz bırakmıştır. Anlatıcı Hayri İrdal, roman boyunca hayretin bir burcundan diğerine atlar, oğlu Ahmet dışında "makul" kimseyi bulamaz. Oğluna karşı da küçüldükçe küçülür.

Tanpınar'ın, bu romanı - epigraf mahiyetinde - Keçecizade İzzet Molla'nın

Bi-hakk-ı Hazret-i Mecnûn izâle eyleye Hakk Serimde derd-i hıredde biraz eser kaldı beytiyle açması, sunması hiç şaşırtıcı değildir.

Bu toplumsal akıl tutulmasında mutlaka hatırlanması gereken diğer bir kişi, hiç şüphesiz çok canlı karakteriyle Saat ve Psikanalizm, Saatlerin Psikanalizi, Saat Karakterolojisinde İrdal Metodu kitaplarının yazarı, Psikanalizm Cemiyeti'nin kurucusu, Dr Ramiz'dir! Küçük bir diyalog:

- Ama doktor, ben hasta değilim... Allah rızası için... Size anlattım.

Tekrar gözlerini gözlerime dikti. En katî sesiyle:

Hastasınız... diye kesip attı. Psikanaliz çıktığından beri hemen herkes az çok hastadır."

Bu roman, hastalardansa, hasta olduklarına ikna edilenlerin; tersten bir ifadeyle bir hastalığı "sıhhat" diye giyinenlerin, kuşananların romanıdır. Ironisidir.

Tanpınar'ın hangi eserinde, kimin, hangi hastalıktan mustarip olduğunu saymak bu yazının sınırları içerisinde mümkün de değildir, mânâlı da.³ Öyleyse toparlayalım: Tanpınar, insan denen olguyu bütün realitesi ve trajedisıyla tanıyan bir yazardır. O, hayatlarına, tevekkül ve teslimiyetlerine imrendiği "kâmil" yani "tam ve bütün" bazı insanlara imrendiği kadar bölünmüş, yaralı, huzursuz, tatminsiz ve rahatsız, tek kelimeyle modern insanın trajedisini çok iyi anlamış ve yazmıştır. İşte bu rahatsız insanın, insanların binbir çeşit hastalıklarının hayatı boyunca hastalık vehmi ile yaşamış Tanpınar külliyyatında izini sürmek okur için verimli, istifadeli bir tecrübedir.

³ Bu konuda da bir yüksek lisans tezi mevcuttur: Yunus Alıcı, "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Roman ve Öykülerinde Bedensel ve Ruhsal Hastalıklar Üzerine Bir İnceleme", Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum 2018. (Kitap olarak da *Ahmet Hamdi Tanpınar'da Hastalık* başlığıyla neşredildi: Kopernik Kitap, İstanbul 2019.)

Hasan Akay

Netâmetli Günler

Uydu Göz'ün Görmediği Bir İşaret!

Güneş'i kaybetmiş bin Celâleddin!.. Geceye inmiş ay parçaları kulak kesilmiş yerin altına!.. Bir şey olacak ama ne?

Uyuyan çocuk arabasında suskunluğun yaraları kanıyor. Gün ortasında alınlar hız kazanmış. Beklenmedik bir kasırğa yeri göğü tarıyor.

Yaşlılar Yaradan'a yas'lanıyorlar. Küçük oğlan sımsıkı sarılıyor babasının nefesini taşıyan bir balona! "Dokunma ona!" (Hayatta olduğuna inanıyor!)

Ağrıyan gözler, kalpleri yatağından uğrattıyor vaktin kıyılarına dayanmış yoksullarla, Sakar yürüyüşleri toparlayan atlarla.. Ve kanatlarla işaretli bahçelerimizde!..

Açılıyor bir kıssanın güröldeyen ırmağı.. Uzaklardan, dağlardan bayırlardan aşğılara doğru ağlanacak haber getiren!.. Zihinlerde bir düşünce sağnağı, bir kaygı boranağı!

Dağlanan kalpler ve bayraklaşan rüzgâr... Sevinç gözyaşlarıyla karışan sokaklar caddeler geniş alanlar.. Boyut değiştirmiş. Ve nice menkıbenin açılmakta gözleri!. Cümle harfleri sebil..

Duvarlar duvarlara sürgün vermektedir!

Dalgalanarak konuşmaktadır şanlı leylaklar! Ölümün emzirdiği menekşeler, demir filizleri... Sükûtun hangi kitapta yeri var?

Elleri seslendiren bir kitap işte elimizde. Çok sesli bir yağmur! Üstümüze başımıza serptiği annelerin... Yedi kat altında olsa da yerin ya da derin göklerin, dinmez o yağmur.

Korkma! Ve "De ki: Bizim için Allah ne yazmışsa bize ancak O dokunur. Ve asla başka bir şey dokunmaz! Allah bizim Mevlâmız. Allah'a dayansın Müminler."¹

Nice şehirlerin kuru yapraklar gibi rüzgârla savrulduğu taş yağmuru değil bu! Gökyüzünden uzatılan bir gül. Arza inen bir işaret!

Gökdelenler arasında sıkışan geleceklere, horoz nesli çocuklara, kalbi mescitlere asılı gençlere ve öleceklere bir kurtuluş haberi!

Uydu göz'ün görmediği, göremediği! Tekbirlere, sığ suların kirletemediği yapraklara, salavatlara, kimsesiz tabiatlara ve kalplere bir âyet! Allah'ın verdiği bir işaret; bir ilahî gösteren!..

Allah göstermese, Yusuf neyi görebilirdi?..

Olup Biten Şeyler Üstüne!.

Olup biten şeyler üstüne hiç bir şey
söylenemez!

Nerden geldiye gelmiş dron ya da insanla!
Alt tarafı bir kibir!.. Üst tarafı neyse ne..
Belki bâtl bir zanla bir gül bahçesini
târümâr eder! Kutsal bir sözle yoğurulmuş
umudu şihap kullanıp yakar.

Ve camlarda kasımpatları gibi patlayan
yüzleri öksüz bırakır da şaşırır istikametini
bir takım yıldızları!..

*

Olup biten şeyler üstüne ne söylenebilir ki?
Her şey nasıl işlenmiş büyük bir ustalıkla bu
günler bu saatler bu altınlar bu elmaslar bu
katıksız yedi renk.

Ve şehvetten çıldırmış linkler ve kaktüsler ve
öldüren delilik! Ve kahreden bilgelik! Delik
deşik göğüsler!..

Bu nasıl incelik ki kirpikler kan kırmızı hane
siperlerinde!

Haberler dinleyerek kara hava ve denizlerin
efendilerine salon köşelerinde ateş
püsküren!..

*

Olup biten şeyler üstüne başka ne denebilir
ki? Uzaktan..

Çok uzaktan, dünyanın ötesinden gelmiş bir
mahşer ilahisi!

Sayesinde gülmekten gül gibi kırılarak
batmış gün!...

Ay da çırpınarak görkemli karanlığında
gecenin..

Vurularak zincire semt semt şehir şehir
mesafeleri yırtarak ilerleyen fırtına gibi her
şeyi saran sanal bulutlara çekiliyor...

Yoklaya yoklaya unutulması vebâl
unutulmuşu!..

*

Uzak, çok uzak diyarlarda obüsler
öksürüyor; Hem de bir öksürük ki
çok sürüyor! Havada parıldayışlarını
görüyorsunuz.. Pencerelede açılan yüzler
havayı kokluyor! Ayın gümüş tepsisi
parıltılar sunuyor ona! Zor teneffüs ediyor
dünyayı.. Kendilerine borçlu olduğumuz
göğüsler aşk dolu günleri hatırlıyor.

Ve mübarek sesini kanatlanan taşların ki az
sonra düşecekler!..

*

Olup biten şeyler üstüne başka ne denebilir?

“Ey uygar insan! Eğer rahat nefes almak
istiyorsan taşıdığın ve seni süsleyen acıklı
boyun bağını çıkar!”²

Sana gökten sarkıtılan ip’i tut ve bütün
bildiklerini unut! Kutsal seslerin yüzdüğü
evin var senin! O güzelim evine dön! Kuytu
köşesinde bir avuç çöl menekşesi gülüşen
evine!

Güller koynuna sokmuş boynunu sana
benziyor!

Hiçbir yere gitmeden dörtlüde yaşıyor
miracını!.

Hüznün hanımelleri sarıyor etrafını..

Dikkat et! Böyle oluyor şeyler!..

*

Oluyor böyle şeyler olmayanı saymazsak!

Yolunu kaybeden güneşlere bakıp gülümse!

Ağrıyan elini taş gibi kalbinin üstüne koy!

Kalbini garantinaya al; bağrına bas kendini!

2 Apollinaire, “La cravate et la montre” (Kravat ve Saat), *Calligrammes/ Çizgi Şiirler*, Türkçesi: Erdoğan Alkan, Artshop yay., İstanbul Mart 2016, s. 52-53.

Netâmetli Günler

Edep sebepten daha derindir çünkü.

Bak Kitab'ına!

*

Güzelliğe bakar gibi ki harfleri ziyafetlerden daha güzel gök sofrasıdır yüreği aydınlatan.. Ondan daha güzeli yoktur böylesi günler için. Bak bütün âlemi kazıyor fesadın elitleri Kudüs'te, Bir avuç toprak için! Buna râzı değil ki Kuddüs? Kitab'ına bak!..

*

Olup biten şeyler üstüne ne söylenebilir ki!..

Âlemi bezdiriyor canından bir taç yaprağı!..

Soluyor mahallemizin incecik gülüşleri!

Ve niçin yine Çin işin içinde!

Şaka gibi!..

Ve Avrupa hâlâ işin farkında değil! (Avrupa çoktan öldü Bosna'da!)... Eğilmesi gereken başı yağmura değil, finansa eğiliyor çünkü! Anlamsız bir bozgunu yaşıyor alkış tutarak ölmüşlerine!.. Onların da balkonlarında batıyor güneşleri!..

*

Olup biten şeyler üstüne ne söylenebilir ki?

Her şey değişiyor işte, her şey! O'nun kanunu hariç!..

Hiç bir şey tanıdık değil artık! O'nun kanunu hariç!..

Acı konuşuyor!

Hayat sessizliğe döndü sürgünden. Tabiat saf şiiirdi ve hayattan daha özel. Şimdi netameli günler geçiriyor yolu Roma'ya düşen Kutsal virüs yüzünden düşen bin parça!..

Rüzgâr büyük konuşuyor:

Büyük ıssızlık, büyük yalnızlık, karanlık ve sonsuzluk üzerinden. Yerinde yollar

esiyor gürültünün. Hududunu aşmış görüntüler tozunu attırıyor şehrin sessizlik mahşerinde!..

Aralanan perdeden gözüküyor gökyüzü!

Pencereyi gözetliyor ikiyüzlü kapılar.. Köşe başlarını tutmuş kent kaktüsleri. Altı da üstü de tütsüleniyor şehrin. Kuzu kuzu bekliyor metal sürüsü!..

Balıkları gözetken demir köprüler kediye dönmüş!.. Geçenler, geçip gidiyor, kalanları sağ olsun! Yunus sürüsü gibi yarışıyor dalgalar, vapurlar eşliğinde.

Uzaktan bakıyor utanç içinde gökdelenler!

...

İniyor basamaklardan basamaklar. Asansörlerin sensörleri iz peşindeler! İntikam alıyorlar girenden girmeyenden!

Miracı tecrübe ediyor kat sahipleri koridorlarda dans ederek sırt sırta ya da ellerinde kalpleri!..

Çığırda çıkan tedbirin yankısı tam zirvede!.. Sirkeye burun kıvrıranlar seyircisiz sirklerde kolonyalarla yıkanıyorlar!

Sessizlik nar çiçeği!

Acı konuşuyor!

Mimar Sinan Mah. Çavuşdere Cad. No: 35 Üsküdar/İSTANBUL